

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLER TARİHİ BİLİM DALI**

**EYYÛBÎLER DÖNEMİNDE ŞAM BÖLGESİNDE
NİZÂRÎLER VE RÂŞİDÜDDİN SİNÂN**

ZHYLDYZ ABDYLBAKY KYZY

YÜKSEK LİSANS

**DANIŞMAN:
PROF. DR. Seyit BAHCIVAN**

KONYA-2020

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Zhyldyz ABDYLBAKY KYZY		
	Numarası	16810601030		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ / İSLAM MEZHEPLER TARİHİ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	EYYÛBİLER DÖNEMİNDE ŞAM BÖLGESİNDE NİZÂRİLER VE RÂŞİDÜDDİN SİNÂN			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

ZHYLDYZ ABDYLBAKY KYZY
İmzası

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu ve Amacı	1
2. Araştırmanın Yöntemi	1
3. Araştırmanın Kaynakları	1
4.Eyyûbîler Öncesine Genel Bir Bakış	5
4.1. Emevîler Dönemi (661-750).....	5
4.2.Abbâsîler Devri (750-1258).....	7
5.Eyyûbîler (1175-1250)	8
5.1.Eyyûbi Ailesinin Tarih Sahnesine Çıkması.....	10
5.2.Eyyûbîlerde Kültür ve Medeniyet.....	14
6.Eyyûbîler ve Haçlılar	20
BİRİNCİ BÖLÜM	22
İSMÂİLÎLİLER VE NİZÂRÎLER	22
1.İsmâîlîlerin Doğuşu	22
2.Nizârî İsmâîlîleri.....	27
2.1.Doğuşu ve Gelişmesi	27
2.2.Temel Görüşleri ve Teşkilat Yapısı	31
2.3.Nizârî İsmâîliyye’de İnanç Esasları ve İbadetler	35
2.3.4.4.Hac	42
3.Nizârî Fedâîler ve Suikastlar	42
4.Şam Bölgesinde Nizârî İsmâîlîleri.....	45
5.Günümüz Nizârîleri.....	46
İKİNCİ BÖLÜM.....	53
RÂŞİDÜDDİN SİNAN EL-İSMÂİLÎ’NİN HAYATI VE FAALİYETLERİ	53
1.Râşidüddin Sinân’ın Hayatı	53
2.Râşidüddin Sinân’ın Faaliyetleri	54
3.Râşidüddin Sinân Etrafında Oluşan Mitoloji.....	58
3.1.Râşidüddin Sinân ve Selâhaddîn-î Eyyûbî	61
3.2.Uleyka Kalesi Hakkında Olağanüstü Bilgiler	65
3.3.Misyâf Kalesi	67
4.Râşidüddin Sinân ve Nizârî Örgütlenmesi	70

5. Râşidüddin Sinân el-İsmâili Döneminde Diğer Topluluklarla İlişkiler	73
5.1.Râşidüddin Sinân el-İsmâili Döneminde Sünniler İle İlişkiler	73
5.2.Râşidüddin Sinân el-İsmâili Döneminde Hristiyanlar İle İlişkiler	75
5.3.Selâhaddîn-i Eyyûbî'ye Yönelik Suikast Girişimleri.....	79
5.4.Marquis Konrad Suikastı	83
5.5.Amalrik İle Görüşmeler.....	84
5.6.Sinân Sonrası Kont Henry'nin İsmâilîleri Ziyareti ve Batılılarla Kurulan İlişkiler	85
SONUÇ	88
BİBLİYOGRAFYA	91

ÖZET

1160'lı yılların başlarında, Suriye bölgesinde bulunan Nizârî İsmâîlî'lerin yönetimine geçen İran'lı dâî Râşidüddin Sinân, Nizârîlerin davetinin merkezi olan Alamut'taki yöneticiler karşısında bağımsız bir pozisyona geçti. Nizâriyye İsmâiliyesinin tarihindeki en etkili insanlardan biri olarak kabul edilen Râşidüddin, Nizârîleri en baştan toplayıp, birleştirerek savunma ve saldırı kabiliyetlilerini güçlendirmiştir. Fedâîleri aracılığıyla düşmanlarına karşı suikast girişimlerine başlayan Râşidüddin'in hedef seçtiği simaların başında Eyyûbî Devleti'nin kurucusu Selâhaddîn-i Eyyûbî gelmektedir. Selâhaddîn, kendisine karşı iki başarısız suikast girişiminde bulunan Râşidüddin'in ikâmet ettiği Misyâf Kalesi'ni kuşatarak Râşidüddin'i bunaltmışsa da Hama meliki ve dayısı Şihâbeddîn Mahmûd b. Tekeş'in araya girmesiyle kuşatmayı kaldırmıştır. Misyâf kuşatmasından sonra Selâhaddîn'e karşı giriştiği suikast faaliyetlerine son vermek zorunda kalan Râşidüddin, bundan sonra sultanla karşı karşıya gelmemeye dikkat etmiştir. Selâhaddîn ise, 1192'de İngiltere kralı Richard ile imzaladığı barış anlaşmasına, Sinân'ın kontrolündeki Nizârî bölgeleri de dâhil ederek, halefleri ile Nizârîler arasında dostluğa dayalı sürecek bir ilişkinin temelini atmıştır.

Anahtar Kelimeler: Selâhaddîn Eyyûbî, Râşidüddin Sinân, Nizârî İsmâîlîlik.

ABSTRACT

In 1160 years Rashid ad-Din Sinân, a leader of the Syrian branch of the Nizari Ismaili state, possessed considerable independence from the leaders of Alamut, the centre of the Assassins. Rashid ad-Din Sinân, whose name is considered to be one of the most influential in Ismaili history, reunited Nizaris and strengthened as attacking, as well as protecting skills. One of the main figures amongst the chief enemies he targeted was the founder of the Ayyubid dynasty Salah ad-Din. Even though he managed twice to elude assassination attempts ordered by Rashid and laid siege to Misyâf, it was lifted by the governor of Hammah and the maternal uncle of Salah ad-Din, Shihabuddin Mahmud bin Takash. After the besiegement of Misyâf, Rashiduddin Sinân had to end his assassination attempts and afterwards avoided facing the king in every way. In 1192 Salah ad-Din and King Richard signed the truce agreement, where Nizari states governed by Sinân were included. It was fundamental in reconsolidating the bond between successors and Nizaris.

Keywords: Salah ad-Din, Rashid ad-Din Sinan, Nizari.

ÖNSÖZ

Bu çalışmamızda “*Eyyûbîler Döneminde Şam Bölgesinde Nizârîler ve Râşidüddin Sinân*” konusunu incelemeye çalıştık. Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın amacı, konusu, yöntemi, kaynakları ve esas konumuz olan Eyyûbîler dönemi hakkında kısaca bilgi vermeye çalıştık.

Eyyûbîler Mısır’da Zengîlerin komutanı, Selâhaddîn-i Eyyûbî tarafından kurulmuş olan bir devlettir. Bu devlet Mısır, Suriye, Irak, Hicaz ve Yemen’de hâkimiyetini sürdürmüştür. Eyyûbîler’in kökenleri Kürt, Türk ve Araplardan oluşmuş olan Sünnî İslâm devleti olmuştur.

Çalışmamızın birinci bölümünde İsmâîliler hakkında kısaca bilgi verdikten sonra, Nizârîliğin doğuşu, gelişmesi, temel görüşleri ve teşkilat yapısı vb. günümüz Nizârîlerine yer verilmektedir.

Şîa, İslam Mezhepleri Tarihi içerisinde düşünce tarzı ve kendine has inançları ve özellikleriyle önemli bir yer almaktadır. Daha sonraları çeşitli sebeplerden dolayı, kendi içinde farklı fırkalara ayrılan Şîi mezhebinin Oniki İmâmiyye’den sonraki en büyük fırkası da İsmâiliyye koludur. İsmâîlîlik döneminde imâmet konusunda çıkan ihtilaflar neticesinde Nizârîlik ve Mustalîlik olmak üzere köklü bir bölünme yaşanmıştır. Bunlardan Nizârîyye kolu Alamut kalesinde İsmâiliyye devletinin resmî öğretisi olarak varlığını sürdürmüştü de, Moğollar’ın Alamut kalesinde kurulan devlete son vermesiyle, tarih sahnesinde bir süreliğine etkisini kaybetmiştir. 19. asrın başlarında ise Nizârîlik fırkası İran’da Ağa Han İsmâîlîliği olarak tekrar tarih sahnesinde canlanmaya başlamıştır ve günümüzde de bir mezhep olarak varlığını sürdürmektedir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde de 1160’lı yılların başında Suriye’deki Nizârî İsmâîlîlilerin başına geçen İran’lı dâî Râşidüddin Sinân’ın hayatı ve faaliyetlerine yer verilmiştir. Râşidüddin Sinân Alamut’taki Nizârî davetinin liderlerinin en önemlisidir. İsmâîlî tarihinin en etkili isimlerinden birisidir.

İslam Mezhepleri Tarihinin böylesine önemli bir dönemini konu edinen bu çalışmanın ortaya çıkmasında hayatımın her alanında rehberliğinden bolca istifade ettiğim, tez konusunun seçiminden metnin inşâsına kadar her alanda sayısız katkısı olan ve üzerimde çokça emeği bulunan kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Seyit BAHÇIVAN hocama teşekkürü borç bilirim. Özellikle de yüksek lisans ders döneminden bugüne kadar üzerimde büyük emeği bulunan, değerli görüşleri ve telkinleriyle ilmî hayatıma önemli katkılar sağlayan bütün hocalarıma şükranlarımı sunarım. Hayatım boyunca emek ve desteklerini üzerimden eksik etmeyen değerli aileme ve katkı sunan arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunuyorum.

Zhyldyz ABDYLBAKY KYZY
Konya-2020

KISALTMALAR

a.g.e.:	Adı geçen eser
a.g.m.:	Adı geçen makale
b.:	İbn, Bin
Bkz.:	Bakınız
ev.:	Çeviren
DİA.:	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Haz.:	Hazırlayan
Hız.:	Hazireti
s.:	Sayfa
SBE.:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
TTK.:	Türk Tarihi Kurumu
Vb.:	ve benzeri
DFİFM.:	Darul Fünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası
Terc.:	Tercüme
AÜ.:	Ankara Üniversitesi
Yay.:	Yayımları
Ö.:	ölümü
c.:	cilt
Fak.:	Fakülte
Ün.:	Üniversite

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Araştırmanın konusu, “*Eyyûbîler Döneminde Şam Bölgesinde Nizârîler ve Râşidüddin Sinân’dır*”. Adını, devletin kurucusu olan Selâhaddîn Yûsuf b. Eyyûb’un babası Necmeddîn Eyyûb b. Şâdî’den alan Eyyûbîler Zengî devletinin devamı niteliğindedir. Ünlü kumandan ve siyaset adamı Selâhaddîn Eyyûbî tarafından, Suriye, Filistin, Mısır ve Yemen’de 1175-1250 yılları arasında kurulan devlettir. İşte bu dönemde Şam bölgesinde yaşayan Nizârîler ve İsmâîlîlik Sembölü, İsmâîliyye mezhebinin Aslan Hattı, 12. yüzyıl’ın ikinci yarısında Suriye’nin, çeşitli bölgelerindeki kalelerde varlığını sürdürmüş, Nizârî İsmâîliyye kolundan çıkan, Haşhâşin Cemaati’nin önde gelen lideri Râşidüddin Sinân el-İsmâîlî hakkındadır.

Araştırmamızın amacı toplum için bilgi boşluklarını tamamlamak ve önceki çalışmaların noksanlarını ikmal etmek. Yanlış bilgileri düzeltmeye çalışmak. Bundan sonra araştırma yapacak olanlara az da olsa, kaynak oluşturmak.

Araştırmamız için bu konuyu seçmekteki amacımız, Eyyûbî Devleti, Nizârîler ve Râşidüddin Sinân el-İsmâîlî hakkında bilgi vermek. Bunun gibi çalışma yapacaklara yardımcı olmak ve öneride bulunmak. Önce araştırılmamış olan kısımlarını ortaya çıkarmaya çalışmak bu tezde beklenen amaçlardır.

2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma yöntemimiz, konu ile ilgili bilgileri elde etmek için ilk önce kaynakları tarama, veri toplama, tasnif etme ve üzerinde çalışma aşaması. Bilgi ve belgelerin fikir olay, zaman ve mekân ile irtibatının kurulması aşaması. Bilgi ve verileri etkin kullanılması. Bu tezi araştırmada yukarıdaki yöntemlere uygun olarak, konunun içeriğine göre çalışmaya gayret edeceğiz. Doğru ve istenilen bilgiyi elde edebilmek için, ancak sağlam yöntemlerle çalışmaktır. Ayrıca elde edeceğimiz bilgileri tasnif ederek, değerlendirerek bir sonuca ulaşmaya çalışacağız.

3. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmamızın giriş bölümünde Eyyûbîlere yer verdik. Eyyûbîler, tarihi ile ilgili kaynaklar çoğunlukla o dönemdeki bilim dilinin Arapça olduğu için kaynakların çoğunluğu da Arpaçadır. Onların arasından Türkçeye çevirilmiş olan eserlerle beraber Türkçe yazılmış olan eserler de mevcuttur.

Birinci ve ikinci bölümümüz de Nizârîler ve Râşidüddin Sinân hakkında ele alınmıştır. Günümüze kadar Hasan Sabbâh, Haşhâşiler, İsmâîliler konusu üzerinde çokça makale, tezler,

araştırmalar yapılmıştır. Hatta Haşhaşilerle ilgili tarihi-kurgu romanları da mevcuttur. Özellikle batı kaynaklarında bu konularla ilgili çalışmalar çokça yer almaktadır. Ama Râşidüddin Sinân hakkında kaynaklar çok azdır. Çalışmamızda kullandığımız kaynakların çoğunluğu da İslâm tarihi kaynaklarıdır. Öyle olsa da tezimizde kullandığımız bazı kaynaklar da şunlardır:

Eyyübiler Devletiyle ilgili araştırmamızda çoğunlukla İslâm Tarihi kitaplarını kullandık. Örneğin; Hakkı Dursun Yıldız'ın *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, kitabının VI. cildinde yer almış olan Eyyübiler hakkında yazılan kısmından faydalandık. Bir de İslâm tarihi kitaplarıyla birlikte Eyyübilerle ilgili yazılmış olan makaleleri de kullandık.

Steven Runciman *Haçlı Seferleri Tarihi*, Haçlı seferleri tarihi hakkında geniş ve toplu bilgi veren bu eser 3-ciltten oluşmaktadır. Runciman'ın bu eserinin Haşhaşiler ve Hristiyanlar konusunu da ele almıştır. Tezimiz boyunca da bu eserin II. ve III. ciltlerinden faydalandık.

İbnü'l-Esir'in (1160-1230) *el-Kâmil fi't-Tarih*, adlı eserinin X., XI., XII., ciltlerinin Türkçe evirisi çalışmamızın kaynağıdır. X.ciltte Haçlılarla ilgili bölümü bulunmaktadır. Haçlıları Orta doğuya Fâtımîlerin ağırmasıyla, XI. ciltte ise Selâhaddîn-i Eyyübî'nin tarih sahnesine ıkışı, Nûreddîn Mahmud'un emrindeki faaliyetleri, Mısır vezirliğini ve yaşanan olayları, Hittin Savaşını, Kudüs fethini ve diğer Haçlı topraklarının fethi hakkında detaylı bilgi vermiştir. Bu eser Alamut'taki İsmâili belgelerden faydalanılarak hazırlanmış olması bakımından da dikkat çekici bir eserdir.

İbnü'l-'Adim'in *Buğyetu't-Taleb fi Tarihi Haleb*'' adlı eserinde genel olarak Selâhaddîn-i Eyyübî'nin İslâm Birliğini kurma faaliyetleri, Nûreddîn Mahmud'un ölümünden sonra Selâhaddîn'in Halep ve Musul'u hâkimiyeti altına alma mücadelesinde ve mezkûr şehirler halkının Selâhaddîn-i Eyyübî'nin bakış açıları ve Haçlılarla ilişkileri konusunda başvurulan bir eserdir. Ayrıca eser, konularıyla ilgili birden fazla rivayeti bünyesinde barındırması bakımından da önemlidir.

Selâhaddîn-i Eyyübî konusunda faydalanılan eserlerden biri de, Ramazan şeşen'in *Selâhaddîn Eyyübî ve Devlet*, kitabıdır. Bu alışmada Selâhaddîn-i Eyyübî'nin sadece Haçlılarla mücadelesi değil, Hristiyan ve Müslüman devletlerle ilişkileri bakımından da bilgiler sunmaktadır. Bununla birlikte aynı yazarın *Selâhaddîn Devrinde Eyyübiler Devleti* kitabını da kaynak olarak kullandık.

Haşhaşilerin Hristiyanlarla olan ilişkileri konusunda Bernard Lewis ve Marshal Hodgson gibi bu konuda uzman olan tarihçilerin eserlerinden de faydalandık. Anılan yazarlar bu dönemi ve konuyu bir bütün olarak ele almaya çalışmıştır. Lewis'in çalışmalarından en önemlisi de *The Assassins*, adlı kitabıdır. Bu kitapta yazar, Haşhaşiler konusunu detaylı bir

şekilde ele almış Arapça, Latince ve farklı birçok eserleri de inceleyerek bu eseri yazmıştır. Eserin içerisinde Haşhaşiler, Suriye Haşhaşileri ve Hıristiyanlar ya da Haçlılar arasındaki ilişkiler tezin yazımında önemli bir kaynak olmuştur. Yazarın diğer bir eseri de *Haşhaşiler*, kitabıdır. Bu kitap Kemal Sarısözen tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. İçerisinde de Haşhaşilerin Ortaya çıkışı, İsmaililer, Yeni Davet, İran'da Davet, Dağın Şeyhi konuları bulunmaktadır. Tezimizi hazırlamada bu kitaptan sonuna kadar yararlanmaya çalıştık.

Sonraki kaynak da Marshal Hodgson'un kendisinin yazdığı doktora tezini genişleterek yazmış olduğu *The Order of Assassins'tir* . Bu çalışma Nizârî İsmâili tarikatının İslâm dünyası ile çatışmasına önem verse de, bir bölümünde de, Nizârî İsmâîlîleri ve Haçlılarla olan arasındaki münasebetlere, özellikle de Suriye'de bulunan Haşhaşilerin lideri olan Râşidüddin Sinân hakkında ve onun dönemindeki ilişkilere yer vermiştir.

Farhad Daftary'nin *The Isma'ilis: Their History and Doctrines* adlı eseri, Ercüment Özkaya tarafından *Muhalif İslâm'ın 1400 yılı İsmâîlîleri: Tarih ve Kuram,*” adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir. Bu eser İsmâili tarihi ve kuramı açısından geniş olan eserdir. Aynı eser Erdal Toprak tarafında da *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri* adıyla Türkçeye tercüme edilmiş olup konumuzla ilgili önemli kaynaklardan birisidir. Bu kitabın içerisinde Şîliğin Doğuşundan başlayarak, İlk İsmâîlilik, Fatımi İsmaililiği, Alamut sonrası ve öncesi Nizârî İsmâîliliği hakkında geniş bilgi vermektedir.

Enes Türkoğlu'nun, *Hasan Sabbah Alamut Kalesi ve Cennet Fedaileri* kitabı da konumuzla ilgili önemli bilgileri içerisine almaktadır. Bu kitabı da tezimizin birinci ikinci bölümlerinde faydalandık.

Bu kitaplardan başka da İmam Gazâlî'nin *Bâtınlığın İcyüzü*, Ethem Ruhî Fığlalı'nın *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri* kitaplarından da tezimiz boyunca kullanmaya çalıştık.

Mehmet Şerefettin Yaltkaya'nın *Karamita ve Râşidüddin Sinân*, adlı makalesi de konumuzun önemli kaynaklarındandır. Bu makalenin içerisinde Haşhaşiler ve Râşidüddin Sinân arasındaki ilişkiler anlatılmaktadır. Araştırma 1928 yılında *DFİFM*'da yayınlanmıştır.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde yer alan Farhad Daftary'nin *Râşidüddin Sinân el-İsmâili*, makalesi, Abdülkerim Özaydın'ın *Hasan Sabbâh ve Alamut kalesi*” hakkındaki makalesi, Bedrettin Basuğuy'un *Selâhaddîn Eyyûbî ve Râşdüddin Sinân: Nizâri Fedâiler ve Suikastlar* makalesinin dışında da İsmâîlîler hakkında yazılmış olan birçok bu konuda araştırılmış olan makalelerden de tezimiz boyunca faydaldık.

Biz bu çalışmayı yaparken konuyla ilişkin çeşitli türlerdeki ana kaynaklar ile modern araştırmalardan da yararlandık. Bunlardan yanısıra dolaylı bilgiler içeren kaynaklardan

yararlandığımız gibi, internet sitelerinden aldığımız bilgiler de mevcuttur. Tezin içerisinde kullandığımız diğer kaynaklara da, bibliyografya kısmında genişçe bilgi vereceğiz.

4.Eyyûbîler Öncesine Genel Bir Bakış

İslâmiyet, Hz. Peygamber'in 610 yılında Mekke'de insanları İslâmiyet'e çağırmasıyla başlamıştır ve Hz. Peygamber'in peygamberlik mücadelesi yirmi üç yıl sürmüştür. Yirmi üç yılda Müslümanlar Arabistan'a hâkim olmuş ve yeni bir devlet kurmuştur. Hz. Peygamber Müslümanlara iki temel kaynağı emanet olarak bırakarak peygamberlik görevini sona erdirmiştir. Peygamberimizin döneminden sonra da onun yerine halife olarak seçilen Dört Halife devri (632- 661) başlamıştır. Bu dönemde Müslümanlar Asya ve Afrika kıtasında yeni yerler fethetmişlerdir. Müslümanlar ilk defa Arap yarımadası dışındaki fetihlere de Hz. Ebubekir devrinde başlamıştır.

Hz. Ömer devrinde de Filistin, Kudüs, Suriye, Anadolu'nun güneyi, Irak ve İran devletleri Müslümanların eline geçmiştir. Afrika'da ise Mısır Trablusgarp'a kadar fethedilmiştir. Böylece İslâm coğrafyası Orta Asya'dan Orta Afrika'ya kadar genişlemiştir. Hz. Ömer döneminde devlet teşkilatı kurulmuştur. Hz. Osman Devrinde Horasan, Kafkasya, Akdeniz ve Afrika'da fetihler devam etmiştir. Hz. Osman'ın öldürülmesi üzerine Müslümanlar arasında siyasi tartışmalar çıkmıştır.

Hz. Ali, Hz. Osman yerine halife olarak seçildiği zamanda ilk defa Müslümanlar arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Sonra da Müslümanlar arasında Cemel Vak'ası ve Sıffin Savaşı gibi iç savaşlar başlamıştır. Özellikle Sıffin Savaşından sonra Müslümanlar arasında üç önemli fırka ortaya çıkmıştır. Birinci fırka Hz. Ali taraftarı olan daha sonra Şîî olarak bilinen gruptur. İkinci fırka Şam valisi Muaviye taraftarlarıdır. Üçüncü fırka ise Hz. Ali'nin Sıffin Savaşından sonra hakem olayını kabul etmesi üzerine ona karşı görüşte olan Hâricilerdir.

Dört Halife döneminin sonunda Müslümanlar arasında siyasi ve dini ayrılıklar çıkmıştır. Bu ayrılıklar daha sonraki dönemlerde mezheplere dönüşmüştür. Hz. Ali'nin altı yıllık halifelik dönemi daha çok iç savaşlarla geçmiştir. Hâriciler 661 yılında Hz. Ali'yi sabah namazını kılarken şehit etmiştir. Hz. Ali'nin vefatı ile Dört Halife dönemi sona ermiş ve Emevîler dönemi (661-750) başlamıştır.

4.1. Emevîler Dönemi (661-750)

Sıffin Savaşından sonra Muaviye'nin hileli bir şekilde halifelik makamına geçmesiyle birlikte İslâm tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. "Muaviye, ilk dört halifenin seçilme şekillerinden farklı olarak halifeliği kabilecilik anlayışı ve kılıç kuvvetiyle kazanmıştır. Dört halifenin seçilmesinde istişare yapılarak onlar seçilmiştir. Ama Muaviye'nin siyasi mücadeleyle bu makama gelmesi, hilafet sisteminin özünde büyük değişikliklere sebep

olmuştur. Bu değişiklikler Muaviye'nin, oğlu Yezid'i veliaht tayin etmesi ve halifeliğin el değiştirmesinde saltanat sisteminin ortaya çıkmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır.”¹

Emevîler devrinde zorla bile olsa siyasi birlik sağlanmıştır, devlet otoritesi yeniden kurulmuş ve fetihler tekrar başlamıştır. İslâm orduları “Suriye üzerinden Bizans hâkimiyetindeki Anadolu, Akdeniz'deki adalar ve Ermenistan üzerine sevk edilmişti. Muaviye, Bizans İmparatorluğu'na yapılan seferleri düzenli bir hâle getirmiştir, 669 yılında İstanbul kuşatılmış ancak sonuç alınamamıştır. Akdeniz'de Rodos adası ve çevresi fethedilmiştir.

İslâm orduları İran üzerinden Horasan, Maverâünnehir ve Sind üzerine sevk edilmiştir. Özellikle Maverâünnehir üzerinden Türkistan ve Afganistan yönündeki seferler ve fetihler sonucunda Emevî orduları, Kâbil, Buhara, Sicistan, Nesef ve Baykent gibi yerleri ele geçirmiş ve büyük ganimetler elde etmiştir. Hatta Hindistan'ın batı kesimleri ele geçirilmiş ve vergiye bağlanmıştır. Mısır orduları ise Afrika'nın kuzey ve iç kesimlerine yönelik fetih hareketlerinde bulunmuştur. Özellikle Ukbe b. Nafi'nin Akdeniz kıyılarıyla Kuzey Afrika'da yaptığı fetihler bölgenin fethini sağlamıştır. Bu fetihlerden sonra Berberîlerin İslamlaşması hızlanmıştır.”² Emevîler döneminde Kuzey Afrika'nın fethi tamamlanmış, İspanya fethedilmiş ve Endülüs adını almıştır.

Muaviye'den sonra Yezit veliaht olarak tayin edilince Hz Hüseyin buna karşı çıkmış ve Yezid'in askerleri 10 Muharrem 680 de Kербela'da Hz. Hüseyin ve arkadaşlarını vahşice öldürmüştür. Bu olaya Müslümanlar çok üzölmüş, Müslümanlar arasındaki siyasi çatışmalar Şîilik gibi mezhep ayrılıklarını doğurmuştur. Yezid'in halife olması ile halifelik saltanata dönüşmüştür.

Doksan yıllık Emevî iktidarında hanedan içinde çok sayıda taht kavgası çıkmıştır. “Emevîler Arap hatta Ümeyye ailesini üstün tutarak diğer Arapları ve sonradan Müslüman olan Arap olmayan Müslümanları aşağılamış ve mevali politikası uygulamıştır. Buna karşılık halk arasında Şuubiye hareketi doğmuştur. Hz. Ali devrinde başlayan Haricilerin isyankâr ve yıkıcı siyasetleri Emevîler devrinde de devam etmiştir. Ehl-i Beyt veya Şîi olarak bilinen zümreler Emevîlere karşı her fırsatta isyan etmiştir. Halk üzerine konulan ağır ve haksız vergiler halkın tahammül gücünü zorlamıştır. Emevî Devleti'nin kötü yönetimi ve hanedan üyeleri arasındaki mücadeleler merkezî otoriteyi iyice zayıflatmış ve halk desteğini büyük

¹ İsmail Yiğit, “Emeviler”, *DİA*, İstanbul, 1995, XI, 88-89.

² Mehmet Özmenli, *Emeviler*, (Orta Çağ Tarihi), İstanbul 2016, s. 125-126.

oranda kayıp etmişlerdir.”³ 750 yılında Horasan valisine karşı Ebu Müslim Horasâni'nin isyanı ile Emevî Devleti yıkılmış ve Abbâsîler kurulmuştur.

4.2.Abbâsîler Devri (750-1258)

Abbâsîler adını, Hz. Peygamberin amcası Abbas'ın çocuklarından ve ilk halifelerinin Abbas olmasından almıştır. Ebu'l-Abbâs, Emevî hanedanını yok etmek için mücadele etmiş ve Emevî Devleti'ni yıkmıştır. Ebu'l-Abbâs ölünce yerine kardeşi Mansur geçmiştir. Abbâsîler, Emevîlerin aksine dine dayalı bir devlet anlayışı inşa etmeye çalışmıştır. Halk onları ideal halife örneği olarak karşılamıştır. Halifeler çevrelerine fakihleri ve davetçileri toplayarak hem halkın desteğini kazanmış hem de yönetimini güçlendirmiştir. Abbâsîler yönetim merkezi olarak Bağdat'ı tercih etmiştir.

Abbâsîler Dönemi'nde, Arap ve Mevâlî arasındaki fark ortadan kalkmıştır ve ülkedeki bütün farklı din ve mezhep mensupları devlet içinde eşit ve etkin hâle gelmiştir. Abbâsîler devlet teşkilatının kurulmasında Sasani mirasından etkilenmiş ve yararlanmışlardır. Abbâsî Devleti'nin ilk halifeleri Bizans İmparatorluğu ile savaşmış ve Anadolu'ya sürekli akınlar yapmışlardır. Abbâsîler devri bilim, düşünce, sanat, ticaret ve kültür açısından İslâm tarihinin en canlı devridir. Halife Me'mun döneminde Bağdat'ta Beytü'l-Hikme kurulmuştur. Bir tercüme bürosu olarak kurulan kurum daha sonra bir akademi ve kütüphane olarak da görev yapmıştır.

“Abbâsî Devleti kurulduğu zaman İslâm coğrafyası Atlas Okyanusundan Hint Okyanusuna kadar genişlemişti. İspanya, Orta ve Kuzey Afrika, Ön Asya, Kafkasya, İran, Orta Asya, hatta Doğu Avrupa, Hindistan ve Çin'in bir kısmı Güneydoğu Asya Müslümanların egemenliği altına girmişti. Bu bölge Müslümanları halife adına hutbe okutuyordu. İslâm coğrafyası her ne kadar çok geniş, siyasi ve dini birlik görüntüsü arz ediyor ise de gerçekte X. yüzyıldan itibaren İslâm coğrafyasında siyasi birlik parçalanmış ve halifelerin otoritesi zayıflamıştır.”⁴ Örneğin İspanya'da Endülüs Emevîleri bağımsızlığını kazanmış, Fas'ta İdrisîler, Tunus'ta Ağlebîler gibi bağımsız ve yarı bağımsız devletler ortaya çıkmaya başlamıştı. IX. yüzyılın ortalarından itibaren Abbâsîlerin gücü, Mısır'dan batıya geçemiyordu. 868-905 yılları arasında Tolunoğulları ve 935-969 yılları arasında İhşidler gibi Türk devletleri, Mısır ve Suriye'ye hâkim olarak batıdaki Abbâsî sınırını daraltmışlardı. Doğudaki durum da batıdakinden çok farklı değildi. Bu durum İslâm coğrafyasında büyük parçalanmayı doğurmuş ve Müslümanların halife etrafında bile bir daha birleşme imkânları olmamıştır. Maveraünnehir'de Samanîler, Horasan'da Tahirîler halifeye bağlı olmakla beraber

³ Mahfuz Söylemez, *Emevîler (İslam Tarihi El Kitabı)*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2014, s. 342-344.

⁴ Hakkı Dursun Yıldız, “Abbâsîler”, *DİA*, İstanbul, 1988, I, 31- 48.

iç ve dış işlerinde tamamen bağımsız hareket ediyordu. Sonuç itibariyle Abbâsî toprakları üzerinde Tâhirîler, Samânîler, Şirvânîler, Saffârîler, Hamdânîler, Mervânîler, Mirdâsîler, Ukâyîler, Zengiler, Karahanlılar, Gazneliler, Murabıtlar, Muvahhidler, Hafsîler ve ayrıca Şîî Büveyhîler, İdrisiler ve Fâtîmîler gibi bağımsız devlet ve beylikler kurulmuştur.

Bu devletlerden İdrisiler, Fâtîmîler ve Büveyhoğulları Şîîdir. Şîîler bu devletler aracılığı ile etkin olmuş ve zaman zaman Müslümanlar arasında mezhep çatışmaları çıkmıştır. Şîî; taraftar, yardımcı, destekleyici anlamına gelir. Terim olarak ise Peygamberimizin vefatının ardından devlet başkanlığının Hz. Ali'ye ve onun evladından belli kimselere intikal etmesi gerektiğini savunan grupları ifade eder. Şehristânî'ye göre Şîî: "Hz. Ali'nin imâmetinin Resulullah'tan gelen açık veya kapalı deliller ve vasiyet yoluyla sabit olduğunu, bir engel bulunmadığı takdirde imâmetin Ali evladınca yürütüleceğini, imamların büyük ve küçük günahlardan korunduğunu, imâmetin dinde toplumun tercihinine bırakılamayacak temel bir rükün özelliği taşıdığını kabul edenler olduğunu söyler."⁵

Şîî devletleri ve mezhepleri özelde Abbâsîler genelde İslâm âlemi için en tehlikeli ve yıkıcı grup olmuştur. Özellikle Mısır'da egemen olan Fâtîmîler ve İran'da kurulmuş olan Şîî Büveyhoğulları siyasi güce sahip oldukları için Sünnî düşünce için daha etkili ve tehlikeli olmuşlardır. Hatta Büveyhoğulları 845 yılında Bağdat'ı işgal etmiş, yaklaşık bir asır Abbâsîlere baskı yapmış ve hâkimiyetleri altına almıştır. Şîî Büveyhoğulları daha ileri giderek Bağdat'ta Mısır Fâtîmîleri adına hutbe okumuşlardır. Bu Şîîlerin Sünnîler üzerinde kazandığı en önemli dini ve siyasi zafer olmuştur. İslâm tarihinde Abbâsîlerin ve Selçukluların boşalttığı siyasi alanı ise Eyyûbî Devleti doldürmüştür. Zaten Eyyûbîler, Zengilerin devamı, Zengiler ise Büyük Selçukluların devamıdır.

5.Eyyûbîler (1175-1250)

Eyyûbî ailesinin tarih sahnesine 1160'lı yıllarda Şîî-Fâtîmî Devleti'nin elindeki Mısır'a üç defa düzenlenen sefer düzenlemesi ile çıkmıştır. Bu aile, Şîî-Fâtîmî hilâfetine son vererek İslâm âleminin Abbâsî halifeliği etrafında birleştirilmesini sağlamış ve Müslümanların ilk kıblesinin bulunduğu Kudüs'ü Haçlılardan geri almıştır. Bu sebeplerle İslâm toplumunda büyük muhabbet ve takdir kazanmıştır. Bu başarıları nedeniyle bu aileye tarih boyunca farklı etnik kökenler atfedilmiş ve çeşitli İslâm toplulukları onların mirasını sahiplenmiştir. Tarihî kaynaklar ve ilmî çalışmaların çoğu bu ailenin Kürt olduğunu ifade etse de bunların Arap ve Türk olduğunu söyleyenler de mevcuttur.

⁵ Eş- Şehristani, *Dinler ve Mezhepler Tarihi*, Çev. Komisyon, İzmir 2006, s. 132-133; Hasan Gümüšoğlu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Kayhan Yay., İstanbul 2014, s. 206-207.

“Eyyûbi ailesi, ismini Selâhaddîn’in babası Necmeddîn Eyyûb’ten almıştır. Ancak bu ailenin tanınmasını sağlayan Selâhaddîn olmuştur. Müslümanların ilk kiblesinin bulunduğu Kudüs’ü Haçlılardan kurtarmak idealıyla yetişmiş, bu uğurda önüne çıkan bütün fırsatları değerlendirmiş ve sonunda gayesine kavuşmuştur. Aslında bu, Selâhaddîn’in himayesinde büyüdüğü Zengî ailesinin liderlerinden biri olan Nûreddîn Zengi’nin üç idealinden biriydi. Nûreddîn’in diğer idealleri ise Şif Fâtimî hilafetine son vererek İslâm birliğinin sağlanması ve İstanbul’un fethiydi.”⁶

Selâhaddîn Eyyûbî’nin İslâm tarihindeki rolü ve önemine kısaca dikkat çektikten sonra şimdi Selâhaddîn Eyyûbî ve ailesini tanımaya çalışalım. “Eyyûbî ailesi, tarihçilerin ittifakıyla Dvîn’den neşet etmiştir. Kaynaklarda Azerbaycan sınırındaki Arran Bölgesinde olduğu söylenen Dvîn, bugünkü Ermenistan’ın başkenti Erivan’ın güneyinde yer almaktadır. Eyyûbi ailesi, Kürtlerin Hezbâniyye kabilesinin Revâdiyye koluna mensuptur. Kürtleşmiş bir Arap aşireti olarak kabul edilmektedir. Eyyûbi ailesinin asıl vatanları olan Dvîn’den ne zaman çıktıkları hususunda elimizde kesin bir bilgi yoktur. Fakat bu ailenin Hicrî VI./Milâdî XII. asrın başlarında Dvin’den çıkıp Irak’a göç ettikleri ve Irak Selçuklularının en nüfuzlu beylerinden Bağdat subaşı Bihruz el-Hâdimî’nin hizmetine girdikleri hususunda tarihçiler ittifak içindedir.”⁷

Eyyûbîler uzmanı olan Ramazan Şeşen’e göre ise “Eyyûbîler adını, hânedanın kurucusu Selâhaddîn Yûsuf b. Eyyûb’un babası Necmeddîn Eyyûb’ten almıştır. Eyyûbîler, Zengîler’in devamıdır. Türk-Kürt-Arap karışımı olan Eyyûbi ailesinin menşei karanlıktır. Güvenilir rivayete göre Eyyûbîler Hezbâniyye Kürtleri’nin Revâdiyye aşiretindedir.”⁸

1130 yılında Tikrît’e vâlî olarak atanan Necmeddîn Eyyûb, kardeşi Esedüddîn Şîrkûh ile birlikte bir süre orada Selçukluların hizmetinde bulunmuş ve oldukça başarılı bir valilik yapmıştır. Necmeddîn Eyyûb, sahip olduğu dini değerlere bağlılık, yardımseverlik, âdil yöneticilik, misafir perverlik ve ilim ehline önem vererek onları yüceltmek gibi özellikleriyle halkın gönlünde taht kurmuştur.

“Eyyûbîler, kaynaklarda ilk defa 1131 yılında Musul Atabeği İmâdüddîn Zengî’nin Tikrît yakınında Abbâsî Halifesi Müsterşid-Billâh ile Karaca Sâkî’nin kuvvetlerine yenilmesi dolayısıyla zikredilir. Bu mağlûbiyetten sonra Tikrit valisi Necmeddîn Eyyûb’un Zengî’ye yardım ederek Fırat’ı geçmesini sağlaması Zengî ile Eyyûbîler arasındaki dostluğun gelişmesine yardım etmiştir. Eyyûb, Selâhaddîn’in doğduğu yıl 1137-1138 Tikrît’ten Musul’a

⁶ Abdülhalim Oflaz, “Eyyubi Ailesinin İlk Dönem Tarihleri”, *Iğdır Ün. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı, 7, Nisan 2016, s. 37.

⁷ Abdülhalim Oflaz, a. g. m., s. 43.

⁸ Ramazan Şeşen, *Selahaddîn Devrinde Eyyubiler Devleti*, Edebiyat Fak. Basımevi., İstanbul 1983, s. 32.

giderek Zengî'nin hizmetine girmiştir. Sonra Eyyûbîler, İmâdüddîn Zengî'nin hizmetinde Haçlılar'a karşı düzenlenen seferlere katılmıştır. İmâdüddîn Zengî 1140 yılında Balebek şehrini Necmeddîn Eyyûb'a ikta etti. İmâdüddîn Zengî'nin 1146 Caber önünde şehit edilmesi üzerine Balebek'te desteksiz kalan Necmeddîn Eyyûb Dımaşk Atabeğliği'nin (Börîler) hizmetine girerek Dımaşk'ın en büyük emirlerinden biri olmuştur.”⁹

5.1.Eyyûbi Ailesinin Tarih Sahnesine Çıkması

Eyyûbi ailesi, Zengîlerin hizmetinde bulunmaya devam edip onların çıktıkları bütün savaşlara düzenli bir şekilde katılarak büyük yararlılıklar göstermiştir. Adeta Eyyûbî ve Zengî aileleri, kader ortaklığı yapmışlardı. Mısır'ın devrik veziri Şâver'in yardım istemesi üzerinde Zengî ailesinin liderlerinden Nûreddîn yine bu aileden yararlanmak istemiş ve böylece Eyyûbî ailesinin tarihte güçlü bir figür olarak ortaya çıkmasını sağlayan Mısır Seferleri başlamıştı.

Eyyûbîler'in tarih sahnesindeki önemli rolleri 1164-1169 yılları arasında yapılan Mısır seferleriyle olmuştur. Bu sırada Mısır'da vezirlikten uzaklaştırılan Fâtımî veziri Şâver b. Mücîr, Nûreddîn Zengî'den yardım istemek için Dımaşk'a geldi (1163). İki taraf arasında yapılan müzakerelerde Zengî'nin Şâver'e yardım etmesi karşılığında Mısır'da söz sahibi olması kararlaştırıldı. Nûreddîn Zengî, 1164 yılında Şîrkûh'u bir birliğin başında Mısır'a gönderirken yanına yardımcı olarak yeğeni Selâhaddîn'i verdi. Bu sefer sırasında Mısır'ın sahip olduğu zenginlikleri gören Şîrkûh buranın kolaylıkla ele geçirilebileceğini düşünmüştür.

“Haçlılar'ın Mısır'ı işgal etmek için girişmeleri üzerine 1168-1169 da Fâtımî Halifesi Âdîd-Lidînillâh ve veziri Şâver, Nûreddîn Zengî ile Şîrkûh'tan yardım istediler. Büyük çoğunluğu Türklerden oluşan 7000 civarındaki atlı asker birliğiyle Mısır'ın yardımına giden Şîrkûh Mısır'da idareyi ele geçirdi ve 18 Ocak 1169 tarihinde Fâtımî halifesi Âdîd-Lidînillâh tarafından vezir tayin edildi. İki ay sonra Şîrkûh öldü. Bunun üzerine yeğeni Selâhaddîn ordu kumandanları tarafından başkumandan seçildi. Ayrıca Halife Âdîd-Lidînillâh onu amcasının yerine vezir tayin etti. Böylece Selâhaddîn 26 Mart 1169 tarihinde hem Fâtımî veziri hem de Nûreddîn Zengî'nin Mısır ordusu başkumandanı oldu. Ancak tâbi olduğu asıl hükümdar Nûreddîn Zengî idi.¹⁰

Selâhaddîn, vezirlik makamına oturunca hizmet için kolları sıvadı. Bir taraftan Şîi-Fâtımî halifesini ve onun taraftarlarını sıkıştırıp zayıflatmak, diğer taraftan da halka mal ve para dağıtarak onların sevgi, dostluk ve desteğini kazanmak istedi. Şîi halifenin adamlarının

⁹ Şeşen, *Selahaddin Devrinde Eyyubiler Devleti*, s. 33; Muammer Gül, “Önasya'da Bir Türk Devleti: Eyyûbîler, (1175-1250), *Harran Ün. Fen-Edebiyat Fakültesi/Türkiye*, s. 78.

¹⁰ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih, İslâm Tarihi*, Çev. Abülkerim Özeydin, Bahar Yay., İstanbul 1987, XI, 278-279.

ellerindeki iktaları alıp kendi adamlarına ve aile fertlerine dağıttı. Fâtımîler döneminde konan haksız vergilerin tümünü kaldırdığı gibi, birçok haksız uygulamaya da son vererek halkın sevgisini kazandı. Böylece hem kendi ordusu hem de halk arasındaki otoritesi güçlenen Selâhaddîn, işleri yoluna koyduktan sonra devlet kurumlarını yavaş yavaş sünnîleştirmeye başlamıştır.

Aldığı siyasî ve idarî tedbirlerle kısa zamanda kabiliyetini gösteren Selâhaddîn önce Fâtımî ordusunu ve taraftarlarını idareden uzaklaştırdı. 1169 yılı sonlarında Dimyat'ı kuşatan Bizans-Haçlı kuvvetlerini başarısızlığa uğrattı. “İki asır devam eden Şîi-Fâtımî idaresine rağmen Sünnî kalabilen Mısır halkı Sünnî olan Eyyûbîler'i destekledi. Önce Şîilerin tarzında ezan okumayı yasakladı. Şîi olan Mısır kadılarını görevinden aldı, onları yerine Şafii kadılarını tayin etti. Camii Ezher'deki Fâtımîlerin propaganda merkezini kapatarak, Sünnî öğretiyi yaymak için medreseler açtı. Selâhaddîn, Nûreddîn Zengî'nin teşvikiyle 1169-1171 yılları arasında Mısır'daki Fâtımî yönetimini yavaş yavaş etkisiz hale getirmiştir. Daha sonra Fâtımî hilafetini ortadan kaldırıp Mısır'da Abbâsîler adına hutbe okuttu. (13 Eylül 1171).¹¹

Bundan sonra Kudüs Haçlı Krallığı'na karşı başarılı seferler tertip etti ve Eyle'yi aldı. Daha sonra Nûbe (Kuzey Sudan), Yemen ve Libya'ya seferler düzenledi ve bu ülkeleri Nûreddîn Zengî'nin devletine bağladı. (1173-1174). Bir taraftan da Bizans ve İtalyan şehir devletleriyle ikili anlaşmalar yaparak dış münasebetlerini geliştirdi.

“Nûreddîn Zengî'nin Dımaşk'ta 1174'te ölümü üzerine yerine on bir yaşındaki oğlu el-Melikü's-Sâlih Nûreddîn İsmâil geçti. Bunu fırsat bilen Musullular bağımsızlıklarını ilân ederek el-Cezîre'yi istila ettiler. Nûreddîn'in Dımaşk'taki emîrleri Selâhaddîn'i Suriye'ye davet ettiler. el-Melikü's-Sâlih Nûreddîn İsmâil adına hutbe okutan ve onun atabegliğinin kendi hakkı olduğunu düşünen Selâhaddîn, Dımaşk'tan gelen davet üzerine 12 Ekim 1174 tarihinde Mısır'dan Suriye'ye hareket etti. Dımaşk, Balebek, Humus, Hama gibi önemli merkezleri kolaylıkla ele geçirdi. Fakat Musullularla iş birliği halinde olan Halepliler Selâhaddîn ile anlaşmaya yanaşmayıp Haçlılar ve Haşhaşîlerle iş birliği yaparak onu Suriye'den atmak için çaba sarfettiler. Hatta Haşhaşîler Sultan'a iki defa suikast teşebbüsünde bulundular. Sultan, ikinci suikasttan kıl payı ölümden kurtuldu. Bunun üzerine sultan Haşhaşîlerin lideri Râşiddüddîn Sinan'ın ikametgâhı olan Misyâf kalesini kuşattı. Ülkelerini yakıp yıktı ve Haşhaşîleri barışa zorladı. Haşhaşîler bundan sonra Sultanla dost olarak geçinmeye özen gösterdiler. Herhangi bir suikastta bulunmadılar. Hatta 1192 yılında Haçlılarla anlaşma yapılırken Sultan Haçlıların da anlaşmaya dâhil edilmesini istedi.

¹¹ İbnü'l-Esir, *El-Kamil fi't-Tarih*, s. 294; Ramazan Şeşen, a. g. e. , s. 38.

Selâhaddîn etrafındaki bazı önemli kaleleri alıp Halep'i kuşattı. Selâhaddîn bağımsızlığını ilân edip kendi adına hutbe okutmaya başladı.”¹²

Haşhaşîler üzerine bir sefer düzenleyip onları itaat altına alan Selâhaddîn, Yemen'e önce büyük kardeşi Turan Şah'ı, daha sonra da diğer kardeşi Tuğtegin'i, Hama'ya Takıyyüddîn Ömeri, Balebek'e Ferruh Şah, Humus'a Nâsirüddîn Muhammed adlı yeğenlerini göndererek buralarda da idareyi eline aldı. Böylece Eyyûbîler'in Hama, Humus, Balebek kolları kurulmuş oldu. 14 Kasım-9 Aralık 1177 tarihleri arasında Mısır'dan Gazze-Askalân istikametinde bir baskın yapan Selâhaddîn Franklar'ın baskınına uğrayarak geri çekildi.

“Selâhaddîn dış politikada ise bir taraftan İtalyan Cumhuriyetleriyle, diğer taraftan da Bizans ile iyi ilişkiler kurmaya çalışıyordu. Bu, Selâhaddîn'in asıl hedefinin Kudüs krallığı olduğunu gösteriyordu. 1177'de Remle savaşında Kudüs kralına yenilmesi, onun askerî ve siyasî gücünü daimi olarak Şam'a taşımasına sebep olmuştur. Artık Kudüs'ü bir an önce almak niyeti belli olan Selâhaddîn, bu amaçla içte siyasî birliği sağlamlaştırma çabalarını sürdürmüştür.”¹³

Sultan 1182 yılında Şark Seferi'ne çıktı. 1182'de Sincar'ı, 1183'te Âmid'i (Diyarbakır), 11 Haziran 1183'te Halep'i aldı. Halep'in ele geçirilmesi Selâhaddîn'in gücünü daha da artırdı. Bu olaydan sonra Kudüs Haçlı Krallığı üzerine başarılı seferler düzenledi. 1185-1186 yıllarında çıktığı II. Şark Seferi'nde Silvan ve Şehrizer bölgesini aldı. Musul'u kendi idaresine bağladı.

“Selâhaddîn hükümdar ve yegâne sultan olarak Kuzey Mezopotamya'yı ele geçirmiş ve burada hüküm süren birçok bey ve prensi kendisine boyun eğdirmiştir. Haçlı Franklarını önce kuşatıp bir alana hapsedmek ve sonra da Müslüman Suriye-Mezopotamya ile Mısır'dan oluşmuş olan bölgeyi iki değirmen taşı arasında ezip ufalamak şeklindeki tasavvur ve rüyalarını gerçekleştirmek istiyordu.”¹⁴

“Selâhaddîn, 1171'den başlamak üzere her yıl Kudüs krallığı üzerine sefer düzenlemesinin asıl amacı Kudüs Krallığını yıkıp dökmek ve yıpratmak olmuştur. O, 1179'da Merc-i Uyun'da Kudüs Krallığı ordusunu yenilgiye uğratarak Beyt Al-Ahzan kalesini aldı. Bu yenilgiden sonra Franklar barış istemek zorunda kaldılar (1179). Ancak barış Frankların Al-Ariş ve Eyle üzerine saldırımları üzerine bozuldu. Selâhaddîn 1182'de önce Beysan, ve Lacun bölgelerini, arkasından Beyrut seferine çıkarak Haçlılara büyük zayıf verdirdi ve aynı zamanda Frankların Kızıldeniz'e açılma teşebbüsünü engelleyerek Kızıldeniz ticaret yolunun

¹² Şeşen, a. g. e. , s. 38; Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yay., İstanbul 1992, VI, 316.

¹³ Gül, a. e. m, s. 78.

¹⁴ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, Çev. Salih Tuğ, Boğaziçi Yay., İstanbul 1989, s. 1039-1040.

ve Hicaz'ın güvenliğini sağladı.”¹⁵ Sultan'ın artık tek amacı Kudüs Haçlı Krallığını yıkmak ve Kudüs'ü fethetmekti.

“3-4 Temmuz 1187 günleri cereyan eden Hittin Savaşı'nda Haçlıları büyük bir yenilgiye uğrattı. Bir yıldan kısa bir zaman içinde Sur dışındaki bütün Kudüs Haçlı Krallığı topraklarını ele geçirdi. Antakya Prinkepliği topraklarının çoğunu ve Trablus Kontluğu topraklarının bir kısmını ele geçirdi. Sultan 2 Ekim 1187 tarihinde Kudüs'ü teslim aldı. Şehirde işgalci 20 000 Latin'i çıkardı. Ermeni ve Süryanilerin ikâmetine izin verdi. Şehirde çıkmak isteyen Hristiyanlar vergi vererek şehri terk ettiler. Kalanların can ve mal güvenliği sağlandı. Hristiyan mabetlerine dokunulmadı ve onlara din özgürlüğü verildi. Kudüs'e giren Sultan Harem-i Şerifi İslâmi esaslara göre düzenledi ve Abbâsî halifesi adına hutbe okudu. Sultan Kudüs'ün güvenliğini sağlamak için surları tahkim ettirdi.

Hittin Zaferi, Kudüs'ün fethi, Haçlıların ellerindeki toprakların büyük kısmının geri alınması Avrupa'da büyük bir tepkilere sebep oldu. Bütün Avrupa hükümdarları yeni bir Haçlı Seferine katılmaya karar verdiler. Bunlar arasında, Avrupa'nın en büyük üç hükümdarı Almanya İmparatoru Friedrich Barbarossa, Fransa Kralı Philippe Auguste, İngiltere Kralı Aslan Yürekli Richard da vardı. İslâm dünyasının Selâhaddîn'i yalnız bırakmasına rağmen Selâhaddîn bu muazzam güce karşı direndi. Onun Sûr-Yafa arasındaki sahil şeridini Haçlılara bırakmasına karşılık Haçlılar Kudüs'ü ve fethedilen diğer toprakları Selâhaddîn'e bırakmaya razı oldular.”¹⁶

Sultan barışın ardından ülkesinin savunma tedbirlerini almakla meşgul oldu ve daha sonra devlet yönetimini yeniden düzenledi. Bu dönemde devletin sınırları Trablusgarp'tan Hemedan ve Ahlat'a, Yemen'den Malatya'ya kadar uzanıyordu. Büyük merkezlerden Dımaşk'ta veliaht ve büyük oğlu el-Melikü'l-Efdal Ali, Kahire'de ikinci oğlu el-Melikü'l-Azîz Osman, Halep'te üçüncü oğlu el-Melikü'z-Zâhir Gâzî, Yemen'de kardeşi Tuğtegin, Ürdün ve el-Cezîre'de kardeşi I. el-Melikü'l-Âdil, Hama'da Takıyyüddin Ömer'in oğlu el-Melikü'l-Mansûr, Humus'ta II. Şîrkûh, Ba'lebek'te Ferruh Şah'ın oğlu Behrâm Şah, Erbil'de Muzafferüddin Kökböri, Trablusgarp'ta Şerefeddin Karakuş idareye hâkimdi. Birçok şehirde ikinci derecede emirler vardı ve Selâhaddîn'i büyük sultan olarak tanıyorlardı.

Sultan Selâhaddîn 4 Mart 1193 Çarşamba günü 55 yaşında Şam'da vefat etti. Kabri Şam'dadır ve bugün ziyaret makamı haline gelmiştir. Sultan'ın vefatından sonra Eyyübî Devletinde taht kavgaları çıktı ve Eyyübî devletinde siyasi birlik kısa sürede bozuldu. Hatta

¹⁵ Gül, a. g. m. s. 79.

¹⁶ Gül, a. g. e. s. 79

Melik Adil'in oğlu el-Kamil, Kudüs'ü Haçlılara vererek ülkede siyasi birliği sağlamayı amaçlamıştır.

5.2.Eyyübîlerde Kültür ve Medeniyet

5.2.1.Devlet Teşkilatı

“Eyyübî Devleti, Zengîler Devleti'nin devamıdır. Teşkilatları ve dayandıkları unsurlar aynı olan bu devletleri birbirinden ayıran sadece başlarındaki hanedanlardır. Bu devletlerin idaresinde ve askerlik teşkilatında Türk unsuru ağır basmıştır. Eyyübî Devleti'nin teşkilatı diğer İslâm devletlerindeki teşkilatlardan pek farklı değildir. Başta bir sultan ve onun hanedanı, sonra idari ve askeri yetkiye sahip beyler, daha sonra bürokratlar ve ilmiye sınıfına mensup görevliler gelirdi. Sultan; devletin başkanı, idari ve askeri bakımlardan en yetkili kişiydi. Çıkardığı emirler, kanun derecesindeydi. Bu emirleri çıkarırken dinî kaidelere, devlet teâmülüne uygun olmalarına dikkat etmesi, devletin ileri gelenlerinin desteğini alması gerekirdi.”¹⁷

Bütün önemli tayinler, sultanın imzasını taşıyan menşurla yapılırdı. Kendisine menşur verilen kişi emrindeki memurları kendisi tayin ederdi. Önemli tayin ve görev değişikliklerinden başka, savaşlarda orduya başkomutanlık yapmak ayrıca Dâru'I-Adl'de oturumlar tertip edip şikâyetleri dinlemek de sultanın görevleri arasındaydı.

Eyyübî Devleti merkeze bağlı vilâyetlerden, eyaletlerden, emirliklerden ve tâbi hükümdarlıklardan meydana gelen bir sultanlıktı. Devlet şeriat hükümleri, “el-ahkâmü's-sultâniyye” denilen devlet adamlarının idarî kararları, örf ve âdetlerden meydana gelen bir hukuk sistemiyle yönelmiştir. Devlet teşkilâtının başında büyük sultan, hanedana mensup melikler, emirler ve vezirler vardı. Eyyübîler Mısır'da İsmâiliyye mezhebine ait müesseseleri kaldırarak yerlerine Sünnî müesseseler kurmuştur. Hutbede ve parada sultanın adı geçerdı.¹⁸ Her cemaatin ve her meslek erbabının bir reisi vardı. Bu reislerin en önemlileri, seyidlerin ve şeriflerin reisi olan nakîbü'l-eşraf idi. Bazı şehirlerin başında halkın işleriyle uğraşan yerli bir reis bulunurdu.

5.2.2. Adliye Teşkilatı

İlmiye sınıfına mensup görevlilerin en önemlisi baş kadı (Kâdî'l-Kudat) idi. Başkadı, sultan tarafından menşurla tayin edilir, o da kendisi adına adalet işlerini yürütecek naiplerini tayin ederdi. Avukatlık kurumu yoktu. Fakat adaletin iyi yürütülmesi için bilirkişiler ve jüri sistemi meydana getirilmişti. Bunlar adaletin iyi yürütülmesine yardım ederlerdi. Kazasker

¹⁷ Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, s. 396.

¹⁸ Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyübî ve Devlet*, Çağ Yay., İstanbul, 1987, s. 203-206.

bu sırada mevcut olmakla beraber, baş kadı kadar geniş selâhiyetlere sahip değildi. Ordunun kaza işlerinin yürütülmesinden sorumluydu. Her mezhep mensuplarının kadıları vardı. Baş kadılar Şâfiî mezhebine mensuptu. Sultan gerekli görürse bazı önemli merkezlere doğrudan doğruya kendisi kadı tayin ederdi. Kazasker ise ordunun adli işleriyle uğraşırđı.

“Dâru’l-Adl’in konusu olan mezalim mahkemeleri, İslâm dünyasında çok eski olmakla beraber bu mahkemeyi özel bir müessese hâline getiren ilk hükümdar Nüreddîn Zengî’dir. Nüreddîn, Dâru’l-Adl’i inşa ederek bu müesseseyi köklü bir kurum hâline getirmiştir. Selâhaddîn ve diğer Eyyübî hükümdarları başkentlerde buldukları sırada Pazartesi, Perşembe günleri Dâru’l-Adl’de oturumlar tertip ederek önemli dâvaları görürler, halkın şikâyetlerini dinlerlerdi. Hazinedâr, belediye başkanının görevlerini yapan muhtesip, çeşitli mesleklerin ve bazı şehirlerin reisleri, yabancı hükümdarlara gönderilen elçiler de ilmiye sınıfına mensup kişiler arasından tayin edilirdi.”¹⁹

5.2.3.İktisadi Hayat

Ortaçağda bütün devletlerde olduğu gibi “Eyyübî Devleti’nin de en önemli gelir kaynağı çiftçilerden alınan haraç ve öşür vergisiydi. Bu vergi, toplam vergilerin yarısından fazlasını oluştururdu. Vergi gelirlerini yerli ve yabancı tüccarlardan alınan humus ve öşür gibi diğer vergiler takip ediyordu. Bunlardan başka zimmilerden alınan cizye ile hayvanlardan alınan vergiler geliyordu. Devlet, vergiler dışında bazı önemli gelir kaynaklarına da sahipti. Bu kaynaklar arasında vakıflar, mirasçısı bulunmayan mallar, müsâdereler, esirlerden alınan fidyeler bulunuyordu. Mısır’da çıkarılan şap, soda, bazı göllerin balıklarının devlet tarafından satılması, devlete ait gemi işletmeleri, ölçü ve tartı aletlerinin satımı ile darphane resimlerinden elde edilen gelirler, devletin önemli mâli kaynaklarındandı.

Ayrıca devletin çeşitli bölgelerinde altın, gümüş ve bakır para basan darphaneler bulunmaktaydı. Bilhassa Mısır’da altın para çok basılıyordu. Kaynaklarda devletin para birimi olarak dinar geçer. Vergiler, maaşlar devletin çeşitli harcamaları daima dinar (altın) üzerinden yapılırdı. Bunun yanında muamelatta gümüş ve bakır para da çok kullanılıyordu. Altın para, standart dinar olan 4.25 gram ağırlığındaydı. Bunun yanında yarım ve çeyrek altınlar da vardı. el-Kâmil devrinde ise yedi gramlık çiftli altın paralar basılmış ve standart daha da yükseltilmiştir.

Eyyübîler devrinde inşaat, gemicilik, dokumacılık ve silah üretimi de çok canlıydı. Bu devirde yapılan birçok kale, sur, cami, kervansaray, medrese ve köprü zamanımıza kadar gelmiştir. Bunlar arasında Kahire, Kudüs, Hama, Halep, Akka surlarını ve kalelerini bilhassa zikretmek gerekir. Bu devirde hastane medrese ve kervansaray inşaatları yaygınlaşmıştır.

¹⁹ Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, s. 396.

Mısır'da ve Doğu Akdeniz limanlarında gemicilik de ileriye idi. Eyyübî donanması en büyük İslâm donanmalarındandır. Bu dönemde Musul'un kumaşları ve Dimaşk'ın kılıçları çok ünlüydü. Neft silahları imâlinde Eyyübî Devleti çağının en ileri tekniğine sahipti. Bu devirde şehirlerde ticareti geliştirmek için önemli çarşılar, hanlar ve sosyal hizmetler için hamamlar yaygın hâle getirilmişti.”²⁰

5.2.4.Ordu ve Donanma

Selâhaddîn cihat fikrini canlı tutmak ve Kudüs'ü Haçlılardan geri almak için kuvvetli bir ordu bulundurmuş, devletin gelirinin çoğunu askerî maksatlar için harcamıştır. Eyyübîler Devleti ana karakteriyle askeri bir kimliğe sahipti. Devletin en önemli hedefi, Orta Doğu'da Haçlılar tarafından işgal edilmiş olan İslâm topraklarının kurtarılmasıydı. Bu sebeple, her zaman savaşa hazır güçlü bir orduyu beslemek zorundaydı. Devlet, gelirinin en büyük payını askeri masraflar için harcıyordu. Askerlik, en kazançlı mesleklerden biriydi. Ordunun daimi askerlerini toprağa bağlı atlı askerler meydana getiriyordu. Bunların yanında maaşlarını para olarak alan bir miktar süvari ve piyade vardı. Piyadeler, kale müdafaalarında veya muhasaralarında görev alıyorlardı. Akınlarda ve meydan muharebelerinde ise dalma süvariler görev alıyordu. Yayalar, süvariler karşısında etkisiz kaldıkları için meydan çarpışmalarında görev almıyorlardı.

Eyyübîler, ordularının yanısıra güçlü bir donanmaya da sahiptiler. Selâhaddîn devrinde yeniden teşkilatlandırılıp güçlendirilen donanma, Haçlı Seferleri sırasında önemli görevler yapmıştır. Bu sırada Kahire, Dimyat ve İskenderiye'de tersaneler vardı. Donanma gemileri buralarda yapılıyordu. Savaş gemilerinin en yaygını şini (galeri) ve harraka idi.

5.2.5.Eğitim ve Bilim

Eyyübîler devri eğitim ve öğretim bakımından İslâm tarihinin son derece parlak dönemini teşkil eder. Medreseler Nûreddîn Zengî zamanında yaygın hale gerilmiştir. Eyyübîler'le Mısır'a, Hicaz'a ve Yemen'e giren medreselerde Şâfiî, Hanefî, Hanbelî fikhî okutulmuştur. Medreselerin yanı sıra dârülhadis ve dârü'l-Kur'ânlar da vardı. Medreselerdeki hocalar ve talebeler devlet tarafından himaye ediliyordu. Ayrıca medreseler için birçok vakıf tesis edilmişti. Selâhaddîn devrinde Dimaşk'ta kırkın üstünde, Halep ve Kahire'de on beşten fazla medrese vardı. Medreselerden başka camiler de, eğitim ve öğretimdeki önemli mevkilerini korudular. Camilerde çeşitli ilimlerin okutulduğu halkalar ve köşeler vardı. Bunlar arasında Ümeyye Camii'ndeki Gazali köşesi ile Kahire'de bulunan Amr Camii'ndeki Şafii Zaviyesi en meşhur olanlarıdır. Bu medrese ve camilerde okuyucuların faydalanması için kütüphaneler tesis edilmiştir.

²⁰ Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, s. 401.

“Selâhaddîn, medrese adıyla bilinen eğitim kurumlarını ve mimari yapısını Kudüs ve Mısır’a sokmuştur. Onun saltanatı zamanında Hicaz bölgesi dahi bu tarz eğitim kurumlarına kavuşmuştur. Onun Mısır’da kurduğu en önemli medrese Salahiyye Medresesidir.”²¹

Eyyûbîler devrinde Kur'an ilimlerinden tefsir ve kıraat sahalarında önemli eserler yazılmıştır. Bunlardan Mecdeddîn b. Esir (öl. 1210) tarafından kaleme alınan el-İnsâf fi'l-Cem'i beyne'l-Keşfi ve'l-Keşşaf ile Muhammed b. Hıdr b. Teyimliye (öl. 1225) tarafından, rivayet metoduyla kaleme alınan tefsir kitabı çok önemlidir. İbnü'l-Esir, el-İnsâf adlı tefsirinde Zemahşeri'nin el-Keşşaf adlı tefsiri ile es-Sa'lebî'nin el-Keşf adlı tefsirindeki bilgileri tamamlayarak yeniden kaleme almıştır.

Hadis ilmi bu dönemde altın çağlarından birini yaşamıştır. Meşhur hadis mecmualarının yanında, çeşitli hadis cüzleri, rical kitapları ve hadis usulüne dair önemli eserler yazılmıştır. Muhaddisler, gerek idareciler gerekse halk tarafından büyük itibar görmüşlerdir. Bu devirde İbn Asâkir ve İbn Surur gibi önemli muhaddisler çıkaran aileler yaşamıştır. İslâm tarihinde özel hadis eğitimi yapmak için kurulan Daru'l-Hadisler bu devirde açılmıştır.

İslâm tarihi boyunca fıkıh ilmiyle uğraşanlar, büyük itibara sahip olmuşlardır. Fıkıh, ibadet ve muamelât dallarını kendisinde toplayan bir ilim olduğu için İslâm cemiyetinde toplumun düzenini sağlayıcı en önemli ilim olma özelliğini korumuştur. Medreselerin kurulmasının asıl gayesi, bu ilmin öğretilmesi ve yayılmasıydı. Eyyûbîler devri, medreselerin hâkim olduğu devirlerden biri olduğundan bu dönemde fıkıh ilmi büyük rağbet görmüş ve değerli fakihler yetişmiştir.

Zengiler; Hanefi mezhebine, Eyyûbîler ise Şafii mezhebine mensuptular. Devletin hâkim olduğu topraklarda büyük çoğunluğu Şafiiler meydana getiriyorlardı. Bu sebeple bu dönemdeki Şafii fakihleri umumiyetle yerli oldukları hâlde, Hanefi fakihleri Doğu menşeli idiler. Bu devirde Harran, Dımaşk ve Kudüs'te Hanbeliler, Yukarı Mısır'da ise Mâlikiler daha kalabalıktilar. Bunlar arasından da önemli fakihler yetişmişti.

“Eyyûbîler döneminde ilim hayatı bakımından Dımaşk ve Kahire, Bağdat'ı geride bırakmıştır. Alâeddin el-Kâsânî, Kutbüddîn en-Nîşâbüri, Ebü'l-Yümn el-Kindî, İmâdüddîn el-İsfahânî, Abdüllaf el-Bağdâdî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Şehâbeddin es-Sühreverdî ve İbnü'l-Baytâr gibi âlimler bunlar arasında sayılabilir. Eyyûbîlerde en çok rağbet gören ilim dalları Kur'an, hadis ve fikihtir. İbn Asâkir, Ebû Tâhir es-Sile, Abdülganî, Mecdüddin İbnü'l-Esîr ve Münzirî hadis sahasında; Alâeddin el-Kâsânî, İbn Ebû Asrûn, Bahâeddin İbn Şeddâd, İbn

²¹ Hitti, a.g.e, s. 1064.

Kudâme el-Makdisî, el-Melikü'l Muazzam ve İzzeddin İbn Abdüsselâm fıkıh alanında yetişen seçkin âlimlerdendir.

İbn Cübeyr'in er-Rihle'si, Üsâme b. Münkız'ın Kitâbü'l-İ'bâr'ı ve Abdülla el-Bağdâdî'nin Mısır'ın coğrafyası, sosyal ve iktisadî durumu hakkında bilgi veren eseri el-İfâde ve'l-itibâr'ı bu devrin en güzel nesir örneklerindedir. Ziyâeddin İbnü'l-Esîr de edebî sanatlar konusunda eserler yazmıştır. Eyyübî devlet adamları şair ve edipleri himaye etmişlerdir. Bu dönemde Üsâme b. Münkız, İmâdüddin el-İsfahânî, İbn Senâülmülk, İbn Uneyn, Cilyânî, Muhammed b. Saîd el-Bûsrî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed et-Tilimsânî ve İbnü'l-Fârız gibi büyük şairler yetişmiştir.²²

Önemli tarihçiler arasında Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir, Üsâme b. Münkız, Kâdî el-Fâzıl, İmâdüddin el-İsfahânî, İzzeddin İbnü'l-Esîr, Bahâeddin İbn Şeddâd, Yâkût el-Hamevî, İbnü'l-Kıftî, Sıbt İbnü'l-Cevzî, İbnü'l-Adîm, Ebû Şâme, İbn Vâsıl, İbn Hallikân, İzzeddin İbn Şeddâd, İbn Ebû Usaybia gibi her biri İslâm tarihçiliğinde önemli bir yere sahip kişiler vardır.

Müslümanlara eski milletlerden intikal eden riyâzî ve tabii ilimlere ve felsefeye İslâmiyet'in başlangıcından beri İslâm dışı kültürlerin bir semeresi olarak bakılmış, genellikle din âlimleri tarafından tasvip edilmemiştir. Selâhaddîn-i Eyyûbi'nin Dımaşk başkadısı İbn Zekiyyüddin ve şehrin başrahibi Abdülmelik b. Zeyd Devlaî âlimleri mantık ve felsefe ile uğraşmaktan menederlerdi. Yine bu devirde Dımaşk medreselerinde bu ilimlerin okutulması yasaklanmış, bu sebeple Seyfeddin el-Âmidî müderrislikten çıkarılmıştır. Eyyübîler devrinde yaşayan İsrâkıyye felsefesinin kurucusu ve en büyük temsilcisi Sühreverdi el-Maktûl Halepli fakihler tarafından idama mahkûm edilmiş ve cezası Halep Kalesi'nde infaz edilmiştir.²³

Bu devirde mutasavvıflara da büyük bir itibar gösteriliyordu. İbn Cübeyr'in deyimiyle onlar ülkenin hakiki sultanlarıydı. Mutasavvıfların reisine Şeyhü's-şüyuh denir, bu zat, bazen Dımaşk'ta Sümeysatiyye hangâhında, bazen de Salahiyye hangâhında otururdu. Bu devirde yetişen önemli mutasavvıflar arasında Şeyhu's-şüyuh Muhammed b. Ali b. Hammuye ve oğulları Sadreddin ve Taceddin ülkedeki mutasavvıfların önderliğini yapmışlardır.

Eyyübîler döneminde tasavvuf da çok gelişmiş, bazı tarikatlar bu devirde kurulmuştur. Mutasavvıfların tertip ettiği semalara Selâhaddîn-i Eyyûbi ve Muzafferüddin Kökböri gibi sultanlar da katılmıştır. Nûreddîn ve Selâhaddîn mutasavvıfları korurlardı. Bu devirde, doğudan ve batıdan birçok mutasavvıf Eyyübî topraklarına gelmiştir. "Bunlar arasında Lisânüddin el-Belhî, İmâdüddin Ebü'l-Feth Ömer b. Ali b. Muhammed b. Hameviyye ile

²² Şeşen, a. g. e. s, 247-251.

²³ Şeşen, a. g. e. s. 251.

Muhyiddin İbnü'l-Arabî zikredilebilir. Bu döneme damgasını vuran iki meşhur mutasavvıf Şehâbeddin es-Sühreverdî ile Muhyiddin İbnü'l-Arabî'dir.

Eyyübîler devrinde Arap nesri ve şiiri en parlak devirlerinden birini yaşamıştır. Sanatkârâne nesirde Kâdı'l-Fâdıl (öl. 1200) ve İmadeddin el-Kâtib (öl. 1201) nesirde Üsame b. Munkız (öl. 1188) ve el-Vahrani (öl. 1179) gibi önemli yazarlar yetişmiştir. Ziyaeddin b. el-Esîr gibi edebiyat tenkitçileri, İbn Senâülmülk (öl. 1212), İbn Uneyn (öl.1233) ve İbn Matruh (öl. 1251) gibi değerli şairler yaşamıştır.

Meşhur tarihçi ve coğrafyacılar ise İmaddin Katip el İsfehani, Melik el Mansur, İbn Zafir, Yakut el Hamevi, İbnü'l- Kifti, Sıbn el Cevzi, İbnü'l-Adim, Ebu Şâme, İzzeddin b. Şeddad ve İbn Vâsıl gibi şahsiyetlerdir.

Felsefe, matematik ve tabii bilimler alanlarında yetişen önemli şahsiyetler ise şunlardır. Musa b. Meymun, Abdüllatif Bağdadi, Seyfeddin el-Amidi, Kemaleddin b. Yunus, Muvaffakuddin Esad b. Madran, Radiyyüddin er-Rahbi, Mühezzebüddin ed-Dahvar ve İbnü'l- Baytar'dır.

Bu dönemde çok sayıda kütüphane kurulmuştur. "Nûreddîn Zengî devrinde Halep ve Dımaşk gibi şehirlerde önemli koleksiyonlar vardı. Halep Camii, Dımaşk'taki Emeviyye Camii ve Nûreddîn Zengî hastanesinde bulunan koleksiyonlarla Âmid Ulu Camii koleksiyonları bunlar arasındadır. Eyyübîlere Mısır'da Fâtimîler'den zengin bir saray kütüphanesi kalmıştır. Bu kütüphanede 120.000 cilt civarında değerli yazmanın bulunduğu söylenmiştir. Usame İbn Munkız'ın dört bin cilt kitabı vardı.²⁴

5.2.6. Sosyal Yapı

Eyyübî Devleti'nde halk Müslüman, Hristiyan ve Yahudilerden meydana geliyordu. Müslümanlar Türk, Arap, Kürt olmak üzere başlıca üç millete mensuptu. Hristiyanlar da doğulular ve Avrupalılar olmak üzere iki sınıfa ayrılırdı. Devlete hâkim unsur Müslümanlardı. Nûreddîn devrinde yapılan hastaneler ve çeşitli sosyal yardımlaşma kurumları, Selâhaddîn ve ondan sonra gelen Eyyübî sultanları zamanında gelişmeye devam etmiştir.

Eyyübîler'in birçok şehrinde hastane vardı. Bazı şehirlerde birden fazla hastane bulunurdu. Bu hastaneler arasında Dımaşk'taki Nûreddîn hastanesi ile Kahire'deki Selâhaddîn hastanesi en gelişmiş tıp merkezleriydi. Bu hastahanelerde erkekler, kadınlar ve sinir hastaları için ayrı bölümler vardı. Hastalar için gerekli ilaç ve yemekler hastahane personeli tarafından hazırlanırdı. Tarihte sinir ve ruh hastalıkları ilaçlarının ilk defa burada hazırlanarak hastalar üzerinde tatbik edildiği görülmüştür. Bunların özel vakıfları ve tahsisatları vardı. Halka

²⁴ Üsame ibn Munkız, *Kitabu'l- İtibar(İbretler Kitabı)*, Çev: Yusuf Ziya Cömert, Kitabevi Yay., İstanbul 2008, s. 63.

ücretsiz sağlık hizmeti veriyorlardı. Ayrıca muhtaçlar için özel ilaç imal ettirip bunları parasız dağıtan kuruluşların olduğu da bilinmektedir. Selâhaddîn'in kızkardeşi Sittü's-Şam ve baştabibi İbn Matran bu kimselerdendi.

Eyyûbîler devri sosyal hizmet kurumları açısından da önemlidir. Mesela hastaneler halka ücretsiz sağlık hizmeti vermek için tesis edilmiştir. Dünya tıp tarihinde ilk klinik Dımaşk'taki Nûreddîn Zengî hastanesinde kurulmuştur.

Eyyûbîler devrinde Muzafferüddin Gökbörü'nin Erbil'de yaptırdığı hayır kurumları hakkında İbn Hallikan şöyle bahseder: “Hayır işlerinde çok güzel davranışları vardı. Her gün şehrin çeşitli yerlerinde fakirlere yiyecek dağıtırdı. Bir yerden geldiği zaman evinin yanında toplanmış olan muhtaçları yanına çağırır, onlara yardım ederdi. Kötürümler ve körler için dört bakımevi kurmuş ve bu evleri onların ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde sıralamıştı. Pazartesi ve Perşembe günleri onları ziyaret eder, her birinin ayrı ayrı ihtiyaçlarını ve hallerini sorardı. Onlarla latife yapar, gönüllerini alırdı. Dul kadınlar, yetim çocuklar ve sokakta kalmış süt çocukları için de bakım evleri yaptırmıştı. Sokakta bırakılmış süt çocukları için sütaneları tutmuş ve bu evler için tahsisatlar ayırmıştı. Her zaman buralarda oturanların durumlarını kontrol eder, ödenekten ayrı olarak onlara nafaka dağıtırdı.”²⁵

İbn Cübeyr, Dımaşk'ta iki hastanenin bulunduğunu ve bunların Müslümanların övünebileceği kurumlar olduğunu söylemiştir. Nûreddîn, Dımaşk'ta Mağrib'den gelen talebelerin barınması için evler tahsis etmiş, geçimleri için vakıflar kurmuş, yolcu ve tüccarlar için hanlar ve kervansaraylar yaptırmıştır. Diğer Eyyûbî hükümdarları ve zamanın ileri gelenleri de pek çok hayır kurumu tesis etmişlerdir.²⁶

6.Eyyûbîler ve Haçlılar

Eyyûbîler devrinde Avrupa ile yapılan Haçlı savaşlarına rağmen iki din ve iki toplum arasında çok boyutlu ilişkiler artarak devam etmiştir. “İslâm âleminde ve doğu ülkelerinde üretilen zirai ürünler ve imalat sanayi için Avrupa yeni bir pazar imkânı sağlamıştır. Haçlı ordularının Hristiyan hacı adaylarının Filistin'e taşınmaları zarureti deniz taşımacılığı ve uluslararası ticareti tarih boyunca hiç görülmedik bir şekilde geliştirmiştir. Ticaret için gerekli olan nakit para ihtiyacını karşılamak için ticaret alanında kredi mektupları sistemi icat edilmiştir. Bu durum Avrupa'da bankerlik firmalarının doğmasına yol açmıştır. Venedikliler Akka'da konsolosluk açmış ve böylece diplomatik ilişkiler daha sistemli hale gelmiştir.”²⁷

²⁵ Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, s. 401.

²⁶ İbn Cübeyr, *Endülüsten Kutsal Topraklara*, Çev. İsmail Güler, Selenge Yay., İstanbul 2019, s. 29.

²⁷ Hitti, a.g.e, s. 1078, 1079.

İslâm dünyası her yönden Avrupa'dan çok ileri olduğu için Eyyûbîler, Haçlılar ve İtalyan şehir devletleri vasıtasıyla Avrupa'yı etkilemişlerdir. Haçlılar tarafından bazı Eyyûbî hükümdarlarına şövalye unvanı verilmiştir. Haçlılar arma kullanma usulünü Eyyûbîler'den öğrenmişlerdir. Selâhaddîn, el-Melikü'l-Âdil ve daha sonra el-Melikü'l-Kâmil doğudaki Haçlı devletleri, İtalyan şehir devletleri Venedik, Cenova, Piza, Napoli ile ve Bizans'la ikili ticaret antlaşmaları yapmışlardır. Ortadoğu'nun ve Uzakdoğu'nun ticaret malları bu yolla Avrupa'ya, Avrupa'nın ticaret malları da doğuya taşınmıştır.²⁸ III. Haçlı Seferi sırasında bile ticari ilişkiler tamamıyla kesilmemiştir. 1192 yılında Selâhaddîn ile Aslan Yürekli Richard anlaşma yapınca iki tarafın tüccarları birbirlerinin ülkelerine gitmişlerdir.

Sonuç olarak Eyyûbî sultanları ve hanedan üyeleri Sünnî akideye sadık kalmış ve Ehl-i Sünnete hizmet etmişlerdir. Sultanlar âlimlere bağlı kalmış ve adaletli davranmışlardır. Haçlılara karşı sürekli mücadele etmiş başta Kudüs olmak üzere kutsal mekânları ve Haçlı işgali altındaki şehirleri kurtarmışlardır. Sultanların yaşantılarındaki sadelik, alçak gönüllü ve mütevazî davranışlar, iyilik ve hayırseverlikte yarış, dârü'l-hadis, camii ve medrese yapımında birbirleriyle yarışmışlardır. Bütün bunların yanı sıra şiir, edebiyat, fıkıh, hadis ve tefsir ilminde kendilerini yetiştirmeleri, halkı âlimlerin vaazlarıyla aydınlatmaları ve bu meclislerde bizzat bulunarak âlimlere şevk ve cesaret vermeleri onların herkes tarafından sevilip sayılmalarını ve uzun bir süre hizmetlerini devam ettirmelerini sağlamıştır.²⁹

²⁸ W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, ter: Enver Ziya Karal, TTK Yay., Ankara, 1975, s. 397-446.

²⁹ Hülya “Çakırğlu, Müferricü'l-kurûb'a göre Eyyûbî Sultanlarının Örnek Davranışları,” www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads, s. 877.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSMÂİLÎLİLER VE NİZÂRÎLER

1. İsmâîlîlerin Doğuşu

Daha İslâmiyetin yayılmasının ilk asırlarından itibaren Ehl-i Sünnet inancından ayrılan İmâmîyye, Aleviyye, İsmâiliyye gibi isimlerle anılan ve aralarında birtakım farklar bulunan çok sayıda Şîî mezhep ortaya çıkmıştır.

Bu mezhepler dâîler aracılığıyla insanları bu inanca davet ederek, Emevîler ve Abbâsîlerle olan ve ona reayeti zor bulan cahil halk arasında yayılıyordu. Fırsat buldukları zamanlarda da bazıları siyasi teşekküller halinde ortaya çıkıyorlardı.³⁰

İşte İsmâîlîler de, İsmâîl b. Ca'fer es-Sâdık'a nispet edilerek varlığını günümüze kadar sürdürmüş olan aşırı Şîî koludur. Şîa'nın bu kolu İsmâîliyye imâmet meselesini dinin temel unsuru olarak sayar ve peygamberlerin günahlarından masum olan bir imam tayin etmesine inanırlar.³¹ Bu fırkanın tarihi, 148/765'te ölen İmam Ca'fer es-Sâdık'ın ardılı üstüne yapılan tartışmalara kadar uzanabilir. Bazı kaynaklara göre, İmam Ca'fer kendisinden sonraki imam olarak³² imâmetin nassla ve evlatlarının anlaşmasıyla İsmâîl b. Ca'fer'e geçtiğini ileri sürmüştür. Ama İsmâîl'in³³ babası daha hayattayken öldüğüne dair ihtilafa düşmüştür. Bazıları onun ölmediğini, Abbasî halifelerine karşı kendisini gizleyerek ölmüş olarak gösterdiğini, aralarında Mansur'un Medine âmilinin de bulunmuş olduğu bir topluluğun, bu olaya şahit olduklarını belirtirler.³⁴

Başka bir rivayetlere göre ise, Şîa taraftarlarının bazıları Ca'fer es-Sâdık'ın büyük oğlu İsmâîl'in imam olmasını istemişler ve onun tarafını tutmuşlar. Onlara göre babası kendisinden sonra yerine oğlu İsmâîl'in geleceğini bildirmiş. Destekçilerine oğlunun kendi naibi olacağını söyleyerek aday olarak sunmuştu. Ama bu görev İsmâîl'den alınarak Mûsa el-Kâzım'a verilmiş. Bu konuyla ilgili de farklı rivayetler vardır.³⁵ Bu rivayette ise, İsmâîl'in, içkiye ve kadınlara düşkünlüğüyle beraber babasıyla da ilgisini keserek lânetlediği Ebü'l-

³⁰ Neşet Çağatay, "Fatımîler Devletinin Kuruluşu ve Akideleri", *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1958-1959, VII, 63.

³¹ Ayşe Atıcı Arayancan, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Bâtînî Hareketi (Hasan Sabbah ile İlk Halefleri ve İran Nizârî İsmâîlîleri) (1090-1157)", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, 2005, s. 49.

³² Farhad Daftary, *İsmâîlîler Tarihleri ve Öğretileri*, Çev; Erdal Toprak, Doruk Yay., Ankara, 2002, s. 143.

³³ İsmâîl b. Ca'fer, Ca'fer es-Sâdık'ın büyük oğlu olup, babası onu muhtelif sebeplerle onun imâmetliğini belirtmiş, ama İsmâîl babası ölmeden vefat etmiştir. Ölüm tarihi (755-762) tarihleri arasında olmuştur. Fakat bu kesin değildir. Bununla ilgili geniş bilgi için bkz; Hasan Onat, "İsmail b. Ca'fer es-Sâdık", XXIII, 91-92.

³⁴ Muhammed Abdülkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal; İslam Mezhepleri Tarihi*, Çev; Mustafa Öz, Ensar Neşriyat Yay., İstanbul, 2005, s. 169.

³⁵ Pınar Kaya, "Bâtînîler'in Ortaya Çıkışı Temel Düşünce Yapıları ve Büyük Selçuklu Devleti'nin Kuruluş Yıllarında ve Sultan Alp Arslan Zamanındaki İlk Faaliyetleri", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Eylül-2014, Yıl 7, Sayı XIX, 293.

Hattâb el-Esediyle dostluk kurması nedeniyle imâmetten azledildiği bilinmektedir. İsmâil başka bir rivayette de, babası Ca'fer es-Sâdık'ın vefatından (148/765) beş yıl sonra sağ olarak Basra çarşısında görülmüştür. İsmâil'in imâmetini kabul edenler arasında onun ölüp ölmediği konusu da tartışmalıdır. Ölmediğini, takıyye gereği ölmüş gibi görüldüğünü ileri süren az bir topluluğa karşı onun babasından önce öldüğünü, kendisi için sabit olan imâmet görevinin evlâtlarına geçtiğini söyleyen ve İsmâil'in kölesi Mübarek'e nispetle Mübarekiyye diye anılan grup çoğunluktadır. Esas İsmâiliyye'yi oluşturan bu gruba göre İsmâil b. Ca'fer adına kurulmuş olan bu kol daha sonradan oğlu Muhammed b. İsmâil el-Mektûm ile devam ettirilmiştir. Muhammed b. İsmâil, Abbâsî halifesi olan Hârûnreşîd döneminde düşmanlarından korunmak için Medine'den uzaklaşarak Rey veya Deylem'e giderek, oradan da Nîşâbur'a yerleşmiş.³⁶

Ebu Muhammed İsmâil b. Ca'fer (el-Mübarek) ve kardeşi Abdullah, imam Ca'fer'in İmam Hasan b. Ali'nin torununun kızı olan eşi Fatime'den doğan en büyük oğluydu. İmam Ca'fer Fatime'nin sağlığında başka eş almamıştı. Sonuç olarak, İsmâil ve Abdullah ile İmam Ca'fer'in Hamide adındaki cariyesinden olma diğer oğulları Mûsa, İshak ve Muhammed arasında büyük yaş farkı vardı. İsmâil'in ne zaman doğduğu tam olarak bilinmemektedir. Ancak babasının 80 ve 83/699-702 yılları arasında, ikisinin arasında 25 yaş fark olduğunu söylemiş olan anadan ayrı kardeşi İmam Mûsa el-Kâzım'ın da 128/745-746 yılında doğduğu bilindiğinden dolayı, bu zamanın İslâmiyetin II. yüzyılına başlangıcına denk geldiği söylenebilir. Nasıl ve ne zaman öldüğüne dair bilgiler de mevcut değildir. Bazılarına göre babasından önce ölmüştür. Çoğunlukla kaynaklara göre de, babası hayatta iken ölmüş ve Baki mezarlığına gömülmüştür. Hindistan'lı yazar Hasan b. Nuh el-Barûci, 904/1498 senesinde İsmâil'in mezarını ziyaret ettiğini bildirir.³⁷

İsmâiliyye imamları, Ca'fer es-Sâdık'ın vefatından itibaren Ubeydullah el-Mehdî'nin Kuzey Afrika'daki ortaya çıkmasına kadar (296/908) gizlenmeyi devam ettirmiş (setr devresi). Mezhep üyeleri bu devirde Muhammed el-Mektûm'dan sonra Abdullah el-Vefî, Ahmed b. Abdullah et-Takî ve Hüseyin b. Ahmed er-Radî'nin imam olduğunu ve görevin kesintisiz devam ettirdiğini ileri sürerlerse de bu imamların tarihi şahsiyetleri mi, yoksa hareketin kurucuları tarafından uydurulmuş hayâli kimseler mi olduğu kesin bir şekilde bilinmemektedir. Bu nedenle bu dönemde dâîlerin aracılığıyla yönetilmiş olan fırka son derece karanlık ve merhaleler geçirmiş olup birçok meçhuller içermektedir. Ayrıca uzun

³⁶ Mustafa Öz; Mustafa Muhammed eş-Şek'a, "İsmâiliyye", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIII, 128-133.

³⁷ Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretiler*, s. 149-150.

sürmüş olan takıyye devri, Fâtımî halifelerinin soylarının Hz.Peygamber'e ulaşip ulaşmadığı konusunda çeşitli şüphelerin uyanmasına yol açmıştır.

Setr döneminde dâîler tarafından kurulup yönetilen gizli ihtilâl teşkilatı mezhebin yayılmasında önemli rol oynamıştır. 264(877-878) senesinde İsmâiliyye davetini Kûfe'de Hâmdan Karmat adındaki birisi geliştirmiştir. Kayınbiraderi Abdân kendisine yardımcı olmuş, ondan sonra da Hamdân'ın taraftarları Karmatîler diye anılmaya başlamıştır.³⁸ Bu adam fırkanın başlangıcında onların dâîlerindendi. Çok sayıdaki insanlar onun davetini kabul ederek bu mezhebe girmiştir. İsmâiliyye'nin bunun dışında da birçok lakapları vardır. Onlar ondur. Bu lakapların da verilmesinin kendi sebepleri vardır. Örneğin;

Bâtıniyye: Bunun denmesinin esas nedeni Kur'an ve haberlerin zâhirlerinde bâtinî mânâların olduğu için. Bunlar kabuğa nispetle özdür. Zâhirî mânâlar görünen şekliyle geri zekâlî cahiller tarafından apaçık mânâlar ve şekiller olarak vehm edilirler.

Hurremiyye: Bu lakabı almalarının nedeni ise, mezheplerinin özü ve muhassalasına nisbetledir. Çünkü mezheplerinin özü şeriat yaygısını dürüp kaldırıp atmak ve ibadet edenlerden şeriatın yükünü çözmektir. İnsanları çeşitli lezzetlere düşkün hale getirmek ve şehvetlere yöneltmektir. Mübah ve haramlardan istediklerini yerine getirmektir. Hürrem Farsça bir kelimedir. İnsanın görmesi ile ferahladığı, bakmaktan zevk aldığı güzel ve lezzetli şeylere denir.

Bâbekiyye: Bâbek el-Hürremî denen bir kişiye bağlanmış olan grubun adıdır. Mutasım döneminde, Azerbaycan mıntıkasında bir dağda isyan etmiştir.

İsmâiliyye: Liderleri Muhammed b. İsmâil'e bağlandıklarından dolayı bu isimle anılır. Söylediklerine göre, imâmet devirleri onunla son bulur. Çünkü onlara göre imâmet devirleri yedişer olarak sürmüştür. O Muhammed (s.a.v)'den itibaren imamların yedincisidir. O yedili dönem imamların en büyüğüdür. Onun için peygamberlik mansıbı isbat edilir. Bu şey onun soyunda devam edecektir.

Seb'iyye: Bunlara Seb'iyye denilmesinin sebebi iki şeyden dolayıdır: Birincisi, onların imâmetinin devirlerinin yedi olduğuna dair inançlarıdır. İkincisi ise, onlara göre süflî âlemin düzeni ayın yörüngesini de içine alan ve en üstte Zühâlin bulunmuş olduğu yedi yıldız sistemine bağlıdır. Bu yedi yıldız sırasıyla, Zühâli, Müşteri, Merih, Güneş, Zühre, Utarit ve en sonunda da Ay'dır.

Muhammira: Onlar Bâbek zamanında kırmızıyla boyamış oldukları elbiseleri giymişler. Bu da onların şahsiyetiymiş. Başka bir bilgilere göre, başka fırkalardan ve Ehl-i

³⁸ Öz; Muhammed Şek'a, "İsmâiliyye", s. 128-129.

haktan kendilerine muhalefet eden herkese hamîr (eşek) derlermiş. Muhammira sözü de buradan gelmiştir. Doğruya yakın olanı ise birincisidir.

Ta'limiyye: Mezheplerinin temeli re'yin iptalidir. Akılların tasarrufunu iptaldir. Halkı masum imamın talimine davettir. Söylediklerine göre ilimleri talimden başka idrak ettirecek yol yoktur.³⁹

İsmâiliyye propagandası Rey'de Halef adındaki bir dâî tarafından hemen aynı dönemde başlatılmış, bu şahsın taraftarları da Halefiyye olarak anılmıştır. Fars bölgesinde Abdân'ın kardeşlerinden biri propaganda faaliyetlerini yürütürken Horasan'da Nişabur ve daha sonra Merverrûz, İsmâilî faaliyetinin aktif olarak devam ettirildiği merkezler haline gelmiştir. Horasan ve Mâverâünnehir dâîlerinden Ebû Ahmed Muhammed b. Ahmed en-Nesefî aracılığıyla muhtemelen IV (X.) asırların başlarında İsmâiliyye propagandası Sicistan'a ulaşmış, yine aynı zamanlarda Horasan'dan gelen dâîlerin tesiriyle Kirman'daki Kufs kabilesi İsmâiliyye'ye girmiştir.

İsmâiliyye'yi Yemen'de yayması için görevlendirilip 268'de (881) buraya ulaşan şeriata uygun davranışlar göstermelerinden dolayı kısa vakit içerisinde çevredeki kabileleri kendilerine bağlamayı başaran ve Mansûrû'l-Yemen diye bilinmiş olan İbn Havşeb ve onun arkadaşı Ali b. Fazl el-Ceyşânî, Misver dağı etrafında mahallî İsmâilî devletleri kurmanın üstesinden gelmişler. Ali b. Fazl'ın devlet kurduktan sonra İsmâiliyye'den ayrılması nedeniyle İbn Havşeb hayatı boyunca bu mezhebe sadık olarak bağlı kalmıştır. Hanımının amcazadesi Heysem'i İsmâiliyye'yi yayması için Sind'e göndermiş olan İbn Havşeb'in Kuzey Afrika'da İsmâiliyye'yi hâkim kılan Ebû Abdullah eş-Şîî'nin yetiştirilmesi ve o bölgeye gönderilmesinde etkili olduğu bilinmektedir. 280 (893) senesinde Kuzey Afrika'ya varan Ebû Abdullah eş-Şîî, Cezayir'in batısındaki Berberî Kutâme kabilesinin desteğiyle kurduğu devletle Fâtîmî hâkimiyetinin temelini atmıştır.

İsmâiliyye mezhebi bu şekilde devam ederken, bunun sona ermesine neden olan esas neden, hareketin mensupları Hâkim Biemrillah'ın vefatından sonra yerine geçmiş olan oğlu Zâhir tarafından cezalandırılmış ve Mısır'dan uzaklaşmak mecburiyetinde kalmıştır. Halife Müstansır-Billâh'ın uzun sürmüş olan hilafeti döneminde (1036-1094) Abdülmelik b. Attaş'ın yönetiminde Orta İran'da, Yemen ve Hindistan'da başarıya ulaşmış olan İsmâiliyye, bu dönemin sonunda tarihinin en ciddî bölünmesiyle karşı karşıya kalmıştır. Fâtîmîlere göre halifenin büyük oğlu Nizâr'ın imam olması gerekirken bazı tedbirleri alamamasından dolayı, onun küçük kardeşi Ahmed daha sonra kayınpederi olan Efdal b. Bedr el-Cemâli'nin isteği

³⁹ İmam Gazâlî, *Bâtınlığın İÇyüzü*, Çev: Avni İlhan, Türkiye Diyanet Vakfı Yay.94, Ankara, 1993, s.7-9.

doğrultusunda Müsta‘li ismiyle imamlığını ilan etmiştir. Ağabeyi Nizâr‘ı yakalatarak hapishanede öldürttü.⁴⁰ Böylece İsmâiliyye, el-Müstansır‘ın uzun hilafeti sırasında (428-487/1036-1094) Nizârî ve Müsta‘li ya da Nizâriyye ve Müsta‘liyye yahut Doğu İsmâîlîleri ve Batı İsmâîlîleri olarak günümüze kadar birbiriyle çekişen iki büyük kola ayrıldı. El-Müstansır‘ın âni ölümü üzerine, orada bulunmayan oğlu Nizâr yerine, kardeşi el-Müsta‘li‘nin imâmete getirilmesi, fırkayı ikiye ayırmış oldu.⁴¹

İlk İsmâîlîğin nüveleri olarak niteleyebileceğimiz Kufe merkezli az sayıdaki bu topluluk hakkındaki bilgiler, İsmâîlîlerin III/IX. Yüzyılların ortalarından sonra tek bir hareket halinde ortaya çıkmasına kadar, oldukça azdır. Bu hareketin önde gelenleri yaklaşık bir asır boyunca hareketi bir dinamik içerisine sokmak için ilk İsmâîlî gruplar arasında gizli ve sürekli faaliyet yürütmüşlerdir. Bunlar da Muhammed b. İsmâîl‘in ölümünden sonra Mübarrekiyye‘den ayrılan ve imâmetin devam ettiğine inanan liderlerle bir grup içerisindedir.⁴²

İsmâîlîğin gizli davet dönemi hakkında pekçok şey bilinmemektedir. İsmâîlîler‘e göre, gizli davet devri, Muhammed b. İsmâîl‘in ölümünden sonra başlamıştır. Bununla birlikte Ubeydullah el-Mehdî‘nin imâmete geçtiği sürede son bulmuştur. Bu da II./VIII. Yüzyılın ikinci yarısıyla III./IX. Yüzyılın sonlarına doğru gelmektedir. İsmâîlîlerin ilk kaynaklarında bununla ilgili bilgiler pek bulunmamaktadır.⁴³ İsmâiliyye‘nin bölünmesinden evvel yazılmış olan “*Kitâbu‘r-Rüşd ve‘l-Hidâye‘de*” Hz. Ali‘nin soyundan yedi imamın geleceği bildirilmiş. Bunun sekizincisinin yedinci devrin Nâtık‘ı, Mehdî olacağı söylenmiş. Mehdî‘nin ismi de Muhammed‘dir. Bu Muhammed‘in, Muhammed b.İsmâîl olduğunu söyleyenler var. Bu eserin içerisinde Muhammed b.İsmâîl‘den sonra daveti yürütenlerin kendileri için hangi sıfat kullandıkları hakkındaki bilgi çok açık verilmemiştir. Ancak Ca‘fer b. Mansûr‘un, Kâim döneminde yazmış olduğu “*Kitâbu‘l-Keşf*”te imam Muhammed b. Ahmed‘in, kimliğini belli etmeme amacıyla kendisini imama işaret eden bir hüccet olarak gösterdiği belirtilmiş. Bundan dolayı Ubeydullah öncesinde Muhammed b. İsmâîl‘in bir Mehdî olarak beklendiğini ve daveti yürütenlerin kendilerini hüccet olarak tanıtmışlardır. Bunun gibi bir düşünceyi Karmatiler de kullanmıştır.

Ubeydullah el-Mehdî‘nin mektubunda gizli davet döneminin varlığı söylenmiştir. Ona göre, Ca‘fer es-Sâdık zamanında mihne artıp takıyyenin gerekliliği ortaya çıkınca o, takıyye

⁴⁰ Öz; Muhammed Şek‘a, “İsmâiliyye”, s. 128-133.

⁴¹ Ethem Rûhi Fırlalı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, Selçuk Yay., Ankara, 1986, s. 131.

⁴² Muzaffer Tan, “Erken Dönem İsmâîlîlik ve Temel Görüşleri”, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl:13, Sayı:39, Bahar-2009, s. 77.

⁴³ Ali Avcu, *Karmatîliğin Doğuşu ve Gelişim Süreci*, Cumhuriyet Üniversitesi Yay., No: 124, Sivas, 2011, s. 166.

gereğince kendisinden sonra çocuklarından kimin imam olacağını gizlemiştir. İmâmete kimin geleceği hakkındaki meseleyi sadece Ca'fer es-Sâdık'ın ashabından en yakındakiler haberdar olmuştur. Ca'fer es-Sâdık bunu şu şekilde ifade etmiştir; "Takıyye benim ve atalarımın dinidir. Takıyyesi olmayanın dini yoktur."⁴⁴

Ca'fer Mansûr'a göre, imamlar belli dönemlerde takıyye mağarasına girmişler ve orada daveti yaymak amacıyla yeryüzündeki farklı yerlere dâîler göndermişler. Firavundan korkması sebebiyle gizlilik ve ketumluğu (sır saklamayı) emretmişler. Bunların bütün sebebi de kendileri için Dâru'l-Hicre edinebilmek ve hayatlarını ondan sonra da devam ettirebilmektir. Gizli davet yöntemi ilk İsmâîliler zamanından beri olmuştur. Bunun hakkında bir şüphe yokken, esas tartışma konusu bu dönemlerde daveti hangi kişilerin yürüttüğü hakkındadır. Bazı bilgilere göre, gizli imamlar kimliklerini belli etmemek için kendilerini farklı isimlerle adlandırmışlardır.⁴⁵ Muiz döneminde yazılmış olan "İstitâru'l-İmam" kitabında gizli imamların ilki olarak Abdullah görülmüştür. İmâmet onun ardından da Ahmed'e, ondan sonra da oğlu Hüseyin'e geçmiştir. Hüseyin öldüğü zaman onun kardeşi Ubeydullah küçük yaşta olmasından dolayı imâmeti Said emanet olarak üzerine almıştır. Daha sonrasında da imâmet gerçek sahibine geçmiştir. Bu anlayış sonraki İsmâîliler tarafından kabul edilmiştir. Hâmidî gizli davet dönemindeki imamlar silsilesini Hz. Peygamber'e isnat ettiği bir hâdise dayandırmıştır. Onun öne sürmüştüğü hâdise göre, imamlar Abdullah b. Muhammed b. İsmâîl, oğlu Ahmed ve onun oğlu Hüseyin'dir.⁴⁶

Onların mezhebine göre, zamanının imamını bilmeden ölen birisi cahiliyyet üzere ölmüştür. Keza bir imama biat etmeden ölen kimse de yine cahiliyyet üzere ölmüş olarak sayılır.⁴⁷

2. Nizârî İsmâîlîleri

2.1. Doğuşu ve Gelişmesi

Fâtımî devletinde el-Müstansır'ın 487/1094 yılındaki ölümünü izleyen imâmet/veraset tartışmalarında, Selçuklulara karşı kısa bir süre önce ayaklanmış olan Hasan Sabbâh ve İran İsmâîlîleri Nizâr'ın tarafında yer aldılar. Bu tarihten itibaren *Nizârîyye* diye tanınacak olan İran ve diğer bazı doğu ülkelerindeki İsmâîlîler, Fâtımî halifeliği ve İsmâîlî hareketin diğer kolu Müsta'liye ile bağlarını kopardılar.

Nizârî-Müsta'li bölünmesinden sonra, Nizârîler imamlarını tanımada birçok ciddi sorunlarla karşı-karşıya kaldılar. Her ne kadar Nizâr'ın oğulları varsa da, Nizâr'ın vefatından

⁴⁴ Ali Avcu, *Karmatîliğin Doğuşu ve Gelişim Süreci*, s. 167.

⁴⁵ Ali Avcu, *Karmatîliğin Doğuşu ve Gelişim Süreci*, s. 168.

⁴⁶ Ali Avcu, *Karmatîliğin Doğuşu ve Gelişim Süreci*, s. 169-170.

⁴⁷ eş-Şehristânî, a.g.e, s. 193.

sonra bunlardan hiç birisi aleni olarak imâmet iddiasında bulunmamıştır. Diğer taraftan Nizâr'dan sonra Hasan Sabbâh ve ondan sonra yerine geçen iki Hüdâvend de *imam* unvanını kullanmamışlardır. Meselâ; Alamut efendilerinin (hüdâvend) üçüncüsü olan Muhammed b. Buzurg Umid (557/1162) döneminden kalan sikkelerin üstünde Nizârî imamların sonuncusu olarak Nizâr'ın kendi isminin geçmesi bu hususu doğrulamaktadır.⁴⁸

Bu bölümde, Nizârî İsmâililiğinin gelişiminin, Alamut dönemi denilen ve sonradan İran ve Suriye'de bir Nizârî İsmâili devletine dönüşecek olan oluşumun, Hasan Sabbâh tarafından fiilen kurulduğu 483/1090 senesinden, bu devletin İran'da sona erdiği 654/1256 senesine kadarki dönemi hakkında kısaca bilgi vermeye çalışacağız. Hasan Sabbâh'ın tartışılmaz olan liderliği altında başlayan ve tam 166 yıl sürmüş olan bu dönem içerisinde Nizârîler, esas olarak Selçuklu devletinin denetimi altındaki düşmanca bir ortamda kendi bağımsız devletini yaşatmayı başarmıştır.⁴⁹

Hasan Sabbâh, 1092'de Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşah'ın ölümü sonrasında, onun iki oğlu Berkyâruk ve Muhammed arasındaki saltanat mücadelesi devam ederken, 1094'te, Kahire'deki Fâtîmî Halifesi Müstansır-Billâh el-Fâtîmî 60 yıl süren iktidarının ardından ölmüştür. Müstansır'ın oğulları Müsta'î ile büyük oğlu Nizâr, hilafet kavgasına giriştiler ve Hasan Sabbâh Nizâr'dan yana oldu. O Müstansır-Billâh'tan sonra hilâfet makamına veliaht tayin ettiği Nizâr, vezir ve başkumandan oldu. Bedr el-Cemâlî ise küçük oğlu Ahmed el-Müsta'înin geçmesini istiyordu. Bu sebeple Müsta'î'yi destekleyen Kahire'deki Fâtîmî Halifeliği ile arasındaki bağı kopardı. Fâtîmî Halifeliği 1092-1094 tarihleri arasında sınıfsal açıdan aristokratik, dinsel açıdan fanatik bir yönetim biçimini benimsemişti. Halkın yoksul kesiminin desteklediği Nizâr, İsfahan'da bağımsız olunca bu durum Selçuklu Sultanı Berkyaruk'u endişelendirdi. Bu zamandan itibaren İran ve Suriye'de Nizârîlere karşı son derece katı politikalar izlenmeye başladı. Nizârîler de seslerini ancak etkileyici eylemlerle duyurabileceklerini anladılar. Hasan Sabbâh kısa süre sonra İran'ın şehirlerinde yaşama şansı bulunmayacağını anladı. O İran'da kaldığı 9 yıl içerisinde Bâtînlilik inancını yaymaya çalıştı.⁵⁰ İran'da yaşadığı süre içerisinde İran Nizârîleri dinsel kitaplarında Farsça'yı kullanmışlardır. Bununla birlikte Fâtîmî döneminde gelişmiş olan İsmâilî kitaplarını, edebiyat klasiklerini kopya etmek ve incelemek amacıyla özel bir ilgi göstermemişlerdir. Buna karşılık, bir ölçüde farklı gelişme göstermiş olan ve kendi edebiyatlarını da Arapça oluşturmuş olan Suriye

⁴⁸ Muzaffer Tan, "Tarihsel Süreçte İsmaililik ve Yaşadığı Farklılaşmalar", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17:2, 2012, s. 132-133.

⁴⁹ Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, s. 458.

⁵⁰ Abdülkerim Özaydın, "Hasan Sabbâh; İran'da Nizârî Devleti'nin Kurucusu (1090-1124)", *DİA*, İstanbul, 1997, XVI, 347.

Nizârîleri, Fâtımî edebiyatının bazı unsurlarıyla beraber o dönemin de birtakım geleneklerini korumuştur. Ama İran Nizârîleri önemli olarak Alamut'taki baş kütüphaneyle birlikte önemli kütüphaneler kurarak kendi döneminin yaşamında önemli rol oynamışlardır.⁵¹ Hasan Sabbâh 469/1076-1077 yıllarında El-Müeyyed'in Kâhire'de başdâîlik görevinde bulunduğu dönemde İbn Attaş'ın yardımıyla Mısır'a gitmek için Isfahan'dan ayrılmıştır. Mısır'a gitmek için önce kuzeye Azerbaycan'a, oradan da Meyyafarikin'e geçmiş. Buralarda katıldığı dinsel tartışmalarda, Sünnî âlimlerinin yetkisini reddederek, dinî yorumların sadece imamın yetkisinde olduğunu savunması nedeniyle Sünnî kadı tarafından kentten kovulmuş. Ondan sonra da Musul yoluyla Şam'a geçen Hasan Sabbâh, Suriye'den Mısır'a giden karayolunun, Fâtımîlere karşı isyan eden Atsız'ın askeri operasyonları sebebiyle kesilmiş olduğunu gördü. Bunun üzerine Mısır'a, Beyrut, Sayda, Sur, Akka üzerinden, deniz yoluyla gitmek mecburiyetinde kalmıştır. Kahire'ye Sefer 471/ Ağustos 1078'de varan en üst düzey Mısırlı yetkililerce karşılanan Hasan Sabbâh'ın, önce Kahire ondan sonra İskenderiyye'de kaldığı yaklaşık üç yıl boyunca ne gibi deneyimlerden geçtiği konusunda çok şey bilinmemektedir. Ama bazı bilgilere göre, orada yaşadığı süre içerisinde Mısır'da güçlü vezir Bedr el-Cemâli'nin düşmanlığını kazanmış. Sonradan da Kuzey Afrika'ya sürgün edilmiştir. Ancak bindirildiği gemi batınca, kendisini kurtaranlar tarafından Suriye'ye götürülmüş⁵². Mısır'da yaşadığı dönem içerisinde İsmâiliyye doktrinini öğrenmiş olan Hasan Sabbâh 6 Recep 483/4 Eylül 1090 yılında Kazvin'in kuzeybatısındaki Elbruz dağlarında bulunan Alamut Kale'sini zorla ele geçirerek kendine karargâh edindikten sonra Alamut kalesine kendisini kapattı.⁵³ Kalede Dikhuda adıyla bir süre kimliğini gizli tutarak yaşadı. Böylece 483/1090 yılı Nizârî Devletinin başlangıcı olmuştur. Bununla birlikte bu zamana kadar gizli faaliyet yürütmüş olan İran İsmâililer tarihinde yeni bir dönem başlatılmış oldu. İran'daki İsmâilî davası, Selçuklu rejiminin kalbini hedefleyen açık bir isyan politikası başlatıyor ve Alamut'un zaptı bu isyanın ilk darbesini temsil ediyordu.⁵⁴ Hasan Sabbâh'ın şiddet kullanmadan ele geçirmiş olduğu bu kalede hemen yenilenme çalışmaları başladı, oradaki duvarlar güçlendirildi, ambarlarını ve su kaynaklarını genişletti. Alamut vadisinde de sulama sistemini mükemmelleştirip tarımsal üretimi artırmakla birlikte vadiye pekçok meyve ağacı diktirdi. Bütün bunları tamamladıktan sonra kendi davasını yaymak amacıyla her tarafa dâîler ve örgütçüler gönderdi. Onun ilk amacı Rudbar'ın geri kalanını ele geçirmek ve kendi inancına kazanmak, bununla birlikte

⁵¹ Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, s. 460.

⁵² Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, s. 476-477.

⁵³ Mustafa Öz, "Nizârîyye; İsmâiliyye Mezhebinin Günümüze Kadar Gelen En Önemli Kolu", *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIII, 200-201.

⁵⁴ Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, s. 479.

diğer kaleleri de ele geçirmektir. 485/1092'de Selçuklu Sultanı Melikşah veziri Nizâmü'l-Mülk'ün öğüdüyle Kuhistan ve Rudbar İsmâîlilerine bir ordu gönderdi. Onlar Alamut'a 485'te ulaştı. Ordusunun sayısı az olduğundan dolayı, Hasan Sabbâh'a karşı çıkamadı.⁵⁵ Çünkü o bu zamana kadar kendi etrafına birçok dâîler toplamaya muvaffak olmuştu. Sayısı 330 kişiydi. Şaban 485/Eylül-Ekim 1092'de Selçuklular kuşatmayı kaldırarak geri çekildiler. Böylece Nizâriler Selçuklu topraklarında neredeyse otuz yıl boyunca açık isyan yürütmüşler. Bu arada birçok kayıplar vermişler. Bazı kaleleri de yitirmişler. Bununla birlikte kuşkusuz son hedeflerinden vazgeçmemişler ve bütün zorluklara, yenilgilere rağmen Doğu İran'dan Suriye'ye kadar çok geniş alanda birliklerini ve kimliklerini korumayı başarmışlar.⁵⁶ Fakat Alamut'ta eğitilmiş bir grup suikastçi İran'da Selçuklulara, Suriye ve Filistin'de yerel Arap liderlere ve 1097'den beri bölgede bulunan Haçlılara (Franklara) yönelik siyasî cinayetler yoluyla uyumsuzluk (kaos) ve panik yaratarak mevcut iktidarı zayıflatmaya çalıştılar. Bazı kaynaklar suikastçıları şu şekilde anlatmıştır; Kuşakla bağlı beyaz bir giysi giyerlermiş. Bunun nedeni de II. Hasan, kıyameti ilan ederken giydiği kıyafetler ak bir elbise ve sarık kuşanmış şekilde tasvire alınmıştır. Bu giysi İsmâîlilerden Templier Şövalyelerine de geçmiştir. Bâtınîler, beyaz kıyafetlerini Pisagorculuğun, Makedonyalı Büyük İskender'in Mezapotomya'yı işgal ettiği sırada öğretisinden son derece etkilenmiş olduğu Sabilikten almıştır. Fedailerin üzerinde de bir kuşakla bağlanan beyaz bir giysi, kırmızı çizme, başlarında da kırmızı başlık bulunuyormuş.

Ama Bâtınîlerin çoğunlukla kılık değiştirmişlerdir. Kaynaklarda onların kuşamları hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bazı bilgilere göre, duruma ve şartlara göre giyinmişlerdir. Özellikle fedâîler suikast düzenleyeceği kişinin planlarına uygun bir şekilde giyiniyorlarmı.

Bundan dolayı bazen dilenci kılığına, bazen de seyis gibi, bazen ise eli düzgün temiz kıyafetler, bazen muntazam ve zarif kıyafetler, bazen sufi, dindar kılığında giyinmişlerdir. Hatta halk arasında onların dikkatini çekmemek için onlar gibi giyinmişler. Buna rağmen birbirini tanımak için kıyafetlerinin üzerinde kendileri anlayacağı şekilde izler bırakmışlardır. Bu izler halk tarafından anlaşılacak şekilde bırakılmıştır. Dâîler ise, çoğunlukla şehre yeni gelmiş olan tüccarların kılığında dolaşmışlardır. Böylece Bâtınîlerde kıyafetler için bile gizlilik ön plana çıkmıştır. Bazı kaynaklara göre, Abbâsîlerin kara esvap giydiklerinden dolayı, Bâtınîlerden olan bir grubun da kızıl elbise giydiğinden bahsedilmiştir. Bu kırmızı renge de Bâtınî rengi denilmiştir.

⁵⁵ Daftary, *İsmâîliler Tarihleri ve Öğretileri*, s. 480-481.

⁵⁶ Daftary, *İsmâîliler Tarihleri ve Öğretileri*, s. 482-483.

Başka bir sebepleri ise, Hz. Ali'nin Muaviye ile yapılan Sıffin savaşında askerlerine kırmızı başlık giydirmesi, Hz. Ali'nin Hayber savaşında başına kırmızı başlık takması, yine Kufe'de İbni Mülcem'in saldırısında Hz. Ali'nin başından yaralanması ve başındaki sarığının akan kanlarla kızıl taca benzemesi bu olaylardan sonra da Hz. Ali'yi anmak amacıyla Ali yandaşlarının kızıl başlık giyerek kendilerine kızılbaş demişlerdir.

Onlar bir de hançeri kurbanın göğsüne ne zaman ve nerede saplayacakları konusunda sıkı bir eğitimden geçirilirdi. Bazen de zehirli ok veya mızrak kullanırlardı. Ama hangi yöntem olursa olsun, kurban ölümden kurtulamazdı.⁵⁷

Uzun iktidar ve çöküş yıllarından sonra İsmâilî hareketine yeni bir devrimci ruh getiren ve Nizârî devletinin temelini atan Hasan Sabbâh, Rebiülahir 518/Mayıs 1124 yılında hastalanmış. Ölümün yakın olduğunu anlayarak kendisinden sonra Nizârî topluluğun geleceği için gerekli düzenlemeleri de yapmıştır. Lamasar kalesinde bulunan Buzurg Umid'i çağırıp kendisinden sonra Nizârî topluluğun başkanı ve Deylem dâisi olarak atamıştır. Ona İmamın bizzat ortaya çıkıp işleri ele almasına kadar, devleti, cemaati ve daveti yönetmede yardımcı olabilmesi için bir danışma konseyi de verdi. Böylece Hasan Sabbâh Haziran 1124'te vefat etmiştir.⁵⁸

Merkezi Kuzey İran'da bulunmuş olan Deyleman bölgesinde yerleşmiş dağ kalesi Alamut'ta olan Nizârî Devleti, Doğu İran'dan Suriye'ye dek uzanmış olan, etrafındaki köylerle az sayıda bazı küçük kenti de kapsayan sayısız kaleden oluşan dağınık bir arazi yapısına sahipti. Bu birbirinden kopuk topraklardan oluşan devlet, birçok saldırıya ve Şîî Nizârîlerin kökünü kazıma hevesinden hiç vazgeçmeyen Müslüman çoğunluğun sürekli düşmanlığına rağmen bütünlüğünü korumayı başarmıştır. Moğol istilası gelip, Alamut Kalesini yıkana kadar.⁵⁹

1256'da İran Nizârî Devleti İlhanlı Hükümdarı Hülâgû tarafından sona erdirilmiştir. Suriye Nizârîleri ise, Moğollar'dan kurtuldu. Ama 1265'te Mısır Sultânı Baybars'ın haracına bağlanma durumunda kaldılar. Ayrıca Hasan Sabbâh'ın kendi geliştirdiği bu mezhep, özellikle Kafkasya'da asırlarca benimsendi.⁶⁰

2.2. Temel Görüşleri ve Teşkilat Yapısı

Hasan Sabbâh, eski İsmâilîlik görüşlerinin yeniden canlanmasını sağladığı için onun kurduğu bu yeni düzene "ed-Davetü'l-Cedide" denildi. Bu davet ile Hasan Sabbâh, Bâtınîliğe yeni bir kimlik kazandırmış, bu kimlik doğrultusunda daha çok siyasî bir düzene

⁵⁷ Enes Türkoğlu, *Hasan Sabbah Alamut Kalesi ve Cennet Fedailerini*, Tutku Yay., Ankara, 2015, s. 306-307.

⁵⁸ Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, s. 513.

⁵⁹ Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, s. 459.

⁶⁰ Özeydin, a.g.m, 348.

dönüştürmüştür.⁶¹ Bu yeni düzenin amacı, geniş kitlelere "Ta'lim doktrinini"⁶² ulaştırmaktı. Hasan Sabbâh, ilk defa 483/1090 yılının Şaban ayında Alamut kalesine çıkmış. Orada da bu daveti Arapça ve Farsça olarak insanlara nakletmiştir. Bu davet de dört bölümden oluşmaktadır:

1. Bölümde şöyle demiş: “Allah’ın bilinmesi konusunda imamın söyleyeceği, iki sözün birisidir: Ya Allah’ı bir öğreticinin öğretmesine muhtaç olarak değil, sadece akılla ve düşünce ile bilirim, diyecektir. Ya da akıl ve düşünceyle bilmek mümkün değil, ancak bir öğreticinin öğretmesiyle bilirim, der.”

2. Bölümü ise şu şekilde belirtmiş: “Bir öğreticiye ihtiyaç sabit olunca, mutlak olarak her öğretici uygun mudur, yoksa başka bir sadık olanına mı ihtiyaç vardır?” dediğinde de şöyle dedi: “Eğer her öğretecek kişi uygun olur diyecekse, o kimsenin hasmı olan öğreticiyi inkâr etmek caiz değildir. Eğer inkâr ederse mutlaka sadık ve güvenilir bir öğreticiyi kabulleneceği ortaya çıkar.” Bu da Ashabu’l-hadise karşı söylenmiş olan sözdür.

3. Bölümde de şöyle demiş: Sâdık bir öğreticiye ihtiyaç sabit olunca; ilk olarak öğretici bilinir. Ondan sonra da bulunarak ondan öğrenmek mi gerekir, yoksa şahsını tayin ve doğruluğunu ispatlamaksızın her öğreticiden öğrenmek mi gereklidir? İkincinin birinciye dönmesi demektir. Bir yola çıkması ancak bir yol gösterici ve arkadaşla mümkün olacak kişiye gerekli olan ise önce arkadaş, sonra yoldur.”

4. Bölümde ise şu şekilde demiş: “İnsanlar iki fırkadır. Birincisi biz Allah’ın bilinmesinde sâdık bir öğreticiye ihtiyaç duyarız, ilk olarak o öğreticinin belirlenmesi ve teşhisi, daha sonra da ondan ilim öğrenilmesi lazımdır, der. İkinci fırkadakiler ise, her konuda öğretici olandan ve olmayandan ilim alır. Geçen mukaddimelerden anlaşılacak, hak birinci fırkadadır, o firkanın reisi haklıların reisi olması gerekir, ikincisinin ise batıl üzere olduğu anlaşılınca, onların reislerinin iptal edenlerin reisleri olması lazım gelir. “Bu yolla biz muhakkın hakla birlikte olduğunu mücmel olarak bilmiş olduk.” “İhtiyaç sebebiyle imamı tanırız, imam aracılığıyla da ihtiyacın miktarlarını biliriz; cevaz ile vâcibi yani vâcibu’l-vücûdu bildiğimiz gibi, imamla caizlerdeki cevazların miktarlarını bilmiş oluruz.”⁶³

Nizârî hareketi, daha başlangıcından itibaren, yeni çağrı ya da “ed-davetu’l-cedide” ismini almıştır. “ed-davetu’l-kadime” Fâtımî İsmâîlîliğinin geleneklerini sürdüren Müsta’lîlik karşısında, öğretici alanında da kendine özgü bir gelişme göstermiştir. Bir vakit sonra, Nizârîler

⁶¹ Enes Türkoğlu, *Hasan Sabbah Alamut Kalesi ve Cennet Fedailerini*, s. 68.

⁶² Allah’ı tanıma ve hakikati anlamak akıl ve nazarla değil, ancak masum bir imamın öğretisi ile mümkün olduğuna inanılan anlayıştır.

⁶³ eş-Şehristânî, a.g.e, s. 193.

kendilerini yöneten ve Şeriatı yorumlayarak kendine bağlananlara yol gösteren açık bir imamın varlığını da tanımıştır.⁶⁴

Nizârî İsmâîlîliği'nin inançsal, felsefi temeli olan ve Hasan Sabbâh tarafından geliştirilen "Ta'lim doktrinini" yayma çabası, başlangıçta dini bir amaçla ortaya çıkmıştı. Fakat gittikçe yaygınlaşan propaganda çalışmaları zaman içinde siyasî bir tavır haline dönüştü.⁶⁵ Nizârî-İsmâîlîler'in esas amacı dinî olmaktan daha çok siyasî bir amacı kapsıyordu. Halkı İsmâîlîlik öğretilerini zorla kabul etmeye mecbur bırakıyorlardı. Var olan sosyal ve siyasal düzeni çöktürmeyi esas gayesi olarak biliyorlardı. Bu amaçlarına ulaşmak için de, kurdukları teşkilat ve eğitim vererek yetiştirdikleri fedâîlerinden faydalanarak birçok din ve devlet adamlarını kendilerine ait metotlarla ortadan kaldırdılar. Bazılarını da propagandayla veya korkutarak kendilerine çektiler. Hasan Sabbâh'ın kurduğu bu teşkilatı dinî ve siyasî açıdan kendi yetiştirdiği adamları motive ederek kurduğu için uzun ömürlü olmuştur. Özetle bu çerçevenin söz konusu siyasî ve dini tavrın: Hasan Sabbâh Fâtımî İsmâîlî dâîsî olarak Mısır'da bir süre yaşadı. Sonra 475/1082'de İsfahan'a vardı ve 9 yıl orada kaldı. İran'da kaldığı bu süre içerisinde de, oradaki birçok bölgeleri dolaşip insanlara İsmâîlîlik propagandasını anlattı. İlk olarak Kirman'a gitti. Sonra Yezd'e, oradan Hûzistan'a, daha sonra da Damegan'a geçerek oralarda kaldığı süre içerisinde de İsmâîlî faaliyetlerine devam etmiştir. Ardından Deylem bölgesinde İsmâîlîliği yaymaya başladı. Deyleman dâîliğine getirilen Hasan Sabbâh, Alamut kalesini ele geçirmek için planlar yapmaya başladı. Kuzey İran'da yani Hazar Denizi kıyılarında Gilan ve Mazenderan gibi dağlık bölgelerde çalışmalarını hızlandırdı. Burada üç yıl çalıştı. İsmâîlî mezhebini anlattı. Orada yaşayanları ve dağlarda yaşayan muhripleri İsmâîlîği davası etrafında toplamak için o bölgeye yeni dâîler gönderdi ve onları kendisine bağladı. Sonunda Büyük Selçuklu toprakları içerisindeki Rudbar vadisinde bulunan "beldetül-ikbal" dediği Alamut Kalesi'ni kendisine merkez olarak seçti. Sonra burada 6 Recep 483/4 Eylül 1090 yılında Nizârî-İsmâîlî Devleti'ni kurdu. Yaptırılmış olduğu bu tahkimat ve buradaki yiyeceklerin uzun süre dayanabileceği depolarla kaleyi düşmanlara karşı korumaya dayanıklı hale getirdi. Bununla birlikte orada kendi operasyonlarını düzenlemeye başladı.⁶⁶

Nizârî İsmâîlîliği propaganda yöntemi ile yayıldı. Sonra teşkilatlanmaya büyük ölçüde önem verdiler. Böylece bir devlet olabilmek için gerekli olan bütün teşkilatlanma alt yapısını oluşturmaya başladı. Bunun için ilk olarak bir dâî teşkilatı kurdu. Sonra da coğrafyasını genişletip, edebiyata ve dile önem verdi. Gelir kaynakları oluşturdu. Bilindiği üzere farklı

⁶⁴ Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, s. 460.

⁶⁵ Ayşe Atıcı Arayancan, "Nizârî-İsmâîlîleri'nin Gelir Kaynakları", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Say:, 3, s. 232.

⁶⁶ Özaydın, a.g.m, 348.

kaynaklarda Nizârî İsmâîlîleri “teşkilat, devlet, tarikat, düzen, mezhep, fırka, cereyan, hareket” vs. gibi sıfatlarla tanımlanmak istemişlerdi.⁶⁷ Ancak tam olarak devlet kuramamışlar dini bir amaçla, dağlık ve kayalık bölgeleri mekan seçerek dağınmış bir coğrafyayı benimsemişlerdir. Onlar çeşitli suikastlar yapmış ve buldukları bölgede İsmâîlî olmayan insanlara huzur vermemişlerdi. Selçuklu topraklarında bazı bölgeleri ve kaleleri ele geçirmişlerdi. Böylece Selçuklu devleti içerisinde derin devlet gibi var olmuşlardı. Dolayısıyla bunlar için tam olarak nasıl bir terim kullanılması gerektiği üzerinde ittifak bulunmamaktadır. Nizârî-İsmâîlîleri Selçuklu imparatorluğu bünyesinde otonom bir yapı kurmuştur. Nizârî İsmâîlîleri'nin, nerelerden gelir sağladıkları da ayrıca merak konusu olmuştur.

İsmâîlî davet metodu saygı ve otorite bakımından çok disiplinlidir. Bu disiplinin sebebi hem güvenlik endişesi hem de İsmâîlî öğretinin kendine özel yapısıyla alakalıdır. Zira her bir hiyerarşiye itaat, aynı zamanda onun imamına da bağlılık anlamına gelmektedir. Alt mertebeliklerin tamamı, koşulsuz bir şekilde üst mertebeliklere saygı göstermek zorundadır. Alt mertebelik birisi üst mertebelikine yanlışlıkla bile olsa bir şey öğretmeye kalkışamaz. Eğer onun pozisyonunu yüklenmeye çalışırsa davetten ihraç edilir.

Hasan Sabbâh Nizârî davetini yaymak amacıyla oluşturulan Fedâîler teşkilatının geliştirilmesi için büyük çaba harcadı.⁶⁸

Hasan Sabbâh'a göre “Allah akıl ve düşünceyle değil imamın sayesinde tanınır. Eğer akıl Allah'ı tanımak için yeterli olsaydı herkes aynı fikre sahip olurdu. Oysaki akıl din için yeterli değildir. Bu nedenle insanların her dönemde dini bir imâm-ı masumun gözetiminde öğrenmesi lazım.” Onun etrafında bulunmuş olanlar bu düşüncenin içinde anlaşılması zor olan hikmetler olduğuna inanarak, peşinden gittiler.⁶⁹

Hasan Sabbâh ilk dönem İsmâîlîliğin teşkilat yapısını değiştirmiştir. Onların teşkilat yapısı beş bölümden oluşmaktadır. Sırasına göre de teşkilat yapısında bulunmuş olan kademeler şu şekildedir:

Dâîler: Dâî kelime anlamıyla Arapça'da çağırıcı, davet edici anlamına gelmektedir. Bunlar propagandacılar. Bâtınîliğin yayılmasında büyük rol oynarlar. Dâîler de kendi arasında derecelere ayrılırlar. Birinci derecedekiler büyük dâî ve ayanlardır. İkincisinde ise, dâîlerin kendileri. Üçüncüsünde ise, Bâtınîliğin kurallarını benimseyen kişiler yer alır. Büyük dâîler

⁶⁷ Örneğin; Mehmet Altay Köymen İsmâîlîleri “hareket” olarak, Osman Turan da “teşkilat”, İsmail Kaygusuz ise “devlet” olarak, yine batılı araştırmacılardan Farhad İyiliksever ise, “devlet”, Bernard Lewis ise, “Haşîşiler” adlı çalışmasında “radikal bir tarikat” olarak nitelendirmişlerdir.

⁶⁸ Atıcı, “Nizârî-İsmâîlîleri'nin Gelir Kaynakları”, s. 233.

⁶⁹ Özeydin, a.g.m, 348.

propaganda ile meşgul olurlar. Bunlar büyük kalelerin ve şehirlerin liderleridir. En büyük imama bağlıdırlar. İkinci mevkideki dâîler ise dini elçilerdir.

Refikler: Dostlar olarak geçer. Refiklerin hepsi imamı ma'suma tabi olan kimselerdir.

Fedâîler: Fedâî sözcüğü Türkçe'de cesaret, ataklık, cüretkârlık, mertlik, korkusuzluk anlamlarına gelir. Bâtınîler özel gizli ajan'a Fedâî ya da kendini kurban eden adam olarak isimlendirmektedir. Batı kaynaklarında Assassins denir. Bunlar küçük yaştan itibaren eğitim alırlar ve kendilerini kurban etmeye adanmış son derecede tehlikeli gençlerdir. Onların yaşları 12-20 arasındadır. Kesin olmamakla beraber rivayetlere göre onlar için cennet bahçeleri hazırlanmıştır. Bu bahçede de onlara uyuşturucu içirilip, imamları için canlarını feda ediyorlardı. Fedâîler buldukları yerlerde kimseyi şüphelendirmezdi. Hiçkimse onları anlamazdı.

Ancak birbirlerini kıyafetlerindeki küçük izlerden dolayı anlayabilirlerdi. Ebuuzziya Tefvik Hasan'a göre: "Hasan Sabbâh onları özel bir yeteneklerle hayatlarını kısıtlayarak, canlarını kendine bağlamıştı."

Hasan Sabbâh onlarla ilgili şöyle demiştir: "Bunların hayatı benim iki dudağımın arasındadır. Her ne zaman ağızımdan "öleceksin" kelimesi çıkarsa, o zaman kendilerini öldürmeyi vazife bilir."⁷⁰

Tarihi kaynaklara göre fedâîler genellikle gençlerden oluşmuştur. Onlar için sabır, cesaret ve kararlılık önemli özellik olmuştur.

Mezhep Bekçileri Muharipler ve Katiller: Fedâîlerden sonra gelen mevkidir.

Halk: En aşağı derecedekileri oluşturur. Bâtınîliği kabul eden halk bu gruptakilerdir. Geniş bir kitleye sahip olanlardır.⁷¹

2.3.Nizârî İsmâiliyye'de İnanç Esasları ve İbadetler

Diğer İslam fırkalarında olduğu gibi, Nizârî İsmâiliyye'nin de kendilerine ait inanç esasları ve görüşleri bulunmaktadır. Bu, Nizârî İsmâiliyye'nin anlayışına göre, dinin temel inancı imâmete inanmak, imama itaat ve ona teslim olmaktır. İmanın gerçekleşebilmesi, temeli ve inanılacak diğer esasların hepsinin temelinde yatan asli hakikat imâmettir. Bundan dolayı imâmetin dışındaki bütün şartlar, imâmete nisbetle tâlî durumdadır.⁷²

2.3.1. İmam Anlayışı

İmam, kelimesi sözlükte "kendisine uyulan kimse" anlamını taşımaktadır. Bir toplumun başında bulunarak, o toplumu yöneten, onlara inanç esaslarında yol gösteren kişi

⁷⁰ Türkoğlu, *Hasan Sabbah Alamut Kalesi ve Cennet Fedailer*", s, 309-310.

⁷¹ Türkoğlu, *Hasan Sabbah Alamut Kalesi ve Cennet Fedailer*", s, 311.

⁷² Mustafa Öz, "İsmâiliyye Mezhebi", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul, 1993, Şubat, Sayı: 13-15, s. 611.

demektir. Onun sayesinde dile gelmiş olan inançlar tarikatın temelini oluşturur. İmamın yol gösterdiği ve yönettiği topluma da ümmet denilmiştir. Böylece imam “ümmetin idaresini üstlenen kişi” anlamına gelmektedir. Aslında imamın kendisini peygamber olarak görenler de vardır. Çünkü peygamber olmadığı vakit onun tarafından birilerinin yetkilendirilmesi gerekir.

İmamlık meselesi Hz.Muhammed (s.a.v) ile ortaya çıkarak, din açısından önemli bir ifade etmektedir. İmâmet Hz.Peygamber’in vefatından sonra, onun yerine kimin geçeceği konusunda tartışmayla ortaya çıkmıştır. İmâmetin dinî ve hukukî tarafından bakıldığında, onun mahiyeti ve önemi, bu kurumun gerekli olup olmadığı, imam olacak kişide bulunması gereken nitelikler, göreve gelme ve ayrılma yöntemi gibi farklı konulardaki tartışmalar, daha çok İslâm dünyasını temsil etmiş olan Ehl-i Sünnet âlimleri ve Şîa arasında gerçekleşmiştir.⁷³

Ehl-i Sünnet için imâm tabiri İslâm’ın en ileri gelen âlimleri için kullanılmaktadır. Şîiler için ise, çok çeşitli ve uzundur. “İmâmet” ve “Hilâfet” kavramları, çoğunlukla eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Hz. Peygamberin ölümünün ardından Müslüman toplumunun liderliği anlamında kullanılmıştır. Şîa, imâmet ve hilâfet kavramlarını birbirinden ayrı olarak görür. Onların düşüncesine göre, Halîfe, Şîi olmayan nass ve tayin dışında, başka yollarla Müslümanların başına geçmiş olan kişidir. İmam ise, nass ve tayinle belirlenen Şîi liderdir.⁷⁴

Şîilerin inancına göre, imamlık nass yoluyla Hz. Ali’den sırayla geçmektedir. Bu sıra da onun soyundan gelen kişilerdir. Onlar da onbirinci imam ölünce, ergin olmayan çocuk da gözden kaybolmuştur. Bu imâmet anlayışından dolayı kendi aralarında birçok fırkalara ayrılmışlardır. Bâtînlilik de aynı şekilde imâmet anlayışından ortaya çıkmıştır.⁷⁵

İsmâiliyye’ye göre, imam anlayışı Peygamberler ve imamlar farklı zamanlarda ve farklı durumlarda ortaya çıkmışsa da bunların temelleri birdir, demişler. İsmâiliyye’de nâtik peygamber demektir. Her nâtik kendinden sonraki imam tarafından takip edilir. Peygamberler vahyin zâhiri, imamlar ise de bâtinî anlamını ortaya koyarlar. Her dönemin yedinci imamı diğerlerinde bulunmayan ilâhi bir güce sahiptir.⁷⁶

İsmâiliyye’de imâmet anlayışını şu şekilde özetlemek mümkündür; Yeryüzünün belli veya gizli imamdan hali olmayacağına inanırlar. Onlara göre, şayet imam belli olursa hüccetin gizli olması caizdir. İmam gizli olursa hüccet ve dâîlerinin belli olması lazımdır. İmamlar masum olduklarından dolayı büyük ve küçük günahlardan uzak sayılırlar. Nizârî İsmâîlîleri ise, imamın masum olmasına daha da önem atfetmişlerdir. Hatta abartmışlar. Onlar akıl ve

⁷³ Mustafa Öz, Avni İlhan, “İmâmet”, *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, 201-203.; Atıcı, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nda Bâtîni Hareketi”, s. 209.

⁷⁴ Hasan Onat, “Şîi İmâmet Nazariyesi”, *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1992, XXXII, 89.

⁷⁵ Çağatay, “Fâtımîler Devletinin Kuruluşu ve Akideleri”, s. 69.

⁷⁶ Öz - Muhammed Şek’a, “İsmâiliyye”, s. 128-133.

reye kıymet vermeyerek, bilgilerin ancak masum olan imamın talimiyle öğrenileceğine inanmışlardır. Bu sebeple kendisinin, zamanın İmam-ı masumu olduğunu öne sürmüş olan Hasan Sabbâh akıl ve düşüncenin insanları çokluğa ve anlaşmazlığa düşürdüğü görüşünü savunmuştur. Çünkü her kişi farklı düşünebilir.⁷⁷ Ancak insanın amacının birliğe ve tesanüde (karşılıklı yardımlaşma) ulaşmak olması gerekir. Buna ulaşmak için de imama bağlanması icap eder. Yeryüzünde her zaman bunun gibi masum imamlar vardır. Ondan kötü fiiller ortaya çıkmaz. İmam, Allah'ın vekilidir. Kur'an ve hadislerin zâhirlerinin kıymeti yoktur. Esas anlamı batındadır. Bu mânaları da imam-ı masum ve onun yakınları bilebilir. Bundan dolayı gerçeği öğrenmek isteyen birisi, ancak imam-ı masumdan öğrenmesi gerekir. Bu yolda propaganda yapmışlardır. Hasan Sabbâh imamların masum olduklarından hareket ederek, her dönemde bunların rehberliğine ihtiyaç olduğunu, dinî konular için aklın yeterli olmadığını, Allah'ı iyi tanımak ve anlamlandırmak için de imamların yardım etmesi gerektiğini öne sürmüştür. Hasan Sabbâh her ne kadar kendinin zamanının masum imamı olduğunu söylese de, kurduğu düzeni dinî olmaktan daha çok siyasî yapmıştır. Bâtini anlayışında dinî ve inanç bakımından biraz dengesizlikler görülmektedir. Örneğin; o sofu (dine sıkı sıkıya bağlı olan) ve çilekeş (yaşamı boyunca birçok sıkıntı çekmiş kimse) bir hayat sürerken Alamut'a kendisini kapatmıştır. Kendisi içki içmediği gibi, şarap içmeyi de yasaklamıştır. Ama fedâîlere haşhaş içirmiştir. Kendinden sonraki gelen imamlar da onun çizdiği yoldan yürümüşlerdir. Şeriata da bağlı kalmaya çalışmışlar. Ancak Hasan b. Muhammed imamın temsilcisi sayılmış ve Bâtînîlerin tüm dinî ibadetlerini kaldırmış. Hatta namaz ve oruç gibi ibadetleri yerine getirenleri de cezalandırmaya çalışmıştır.⁷⁸

İmamlık ilkesi sebebiyle Bâtînîler tefsir ve hadis ilimlerine de önem vermemiştir. Onlara göre, imam gerçek bilginin taşıyıcısıdır. Bununla birlikte Kur'an'ın zâhiri ve bâtinî anlamlarını da açıklamaya gücü yeten tek kişidir. İmam ayetleri te'vil ettiği için, tefsir ilmine ihtiyacı olmuştur. İsmâîlîlere göre imam, İmâm-ı Kamil'dir. İmam İnsan-ı kâmilî tanımak ve bilmek, insan için tanrı hakkında elde edebilecek tek bilgidir.⁷⁹

2.3.2.Evren Anlayışı

İsmâîlîler evrenin sonsuz olduğuna ve onun yaratılmadığına inanırlar. Evren kendi içinde dokuz evreni kuşatmaktadır. Bunların en yüksek aşamasında bulunan evren, sabık evrendir. Bundan aşağı basamakla inildiğinde us'a ulaşılır. Us bu dokuz evrenin dışında sayılır. Sürekli değişmektedir. Bâtînîlerin düşüncesi boyunca evrenin dışında bir başka evren bulunmamaktadır. Yargı gününe ve yeniden tekrar dirilmeye inanıyorlar.

⁷⁷ Atıcı, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Bâtînî Hareketi", s. 213.

⁷⁸ Atıcı, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Bâtînî Hareketi", s. 214.

⁷⁹ Atıcı, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Bâtînî Hareketi", s. 215.

Evrende mutlu olarak yaşayan birisi, cennete ve mutsuz olan ise cehenneme gidecektir. Allah yaratıcı nitelik taşıyan doğal bir güç olarak görülmektedir. Onlar evrenin yaratılmasıyla ilgili beş yorumda bulunmuşlardır:

Birincisi; Sabıktır, her şeyden evveldir, tanrıdır, ancak yaratıcı değildir. Oluşun başlangıcı ve ilkesidir. Oluşma onun isteğiyle değil, sadece onunla başlar. Ondan sonrası tali, her şeyden önce var olanın ardından gelendir. Us bir erkek ilkedir. Üçüncüsü, cedd özdeğinin(ana özelliği yer kaplama olan varlık) biçimlenme yeteneği, bir çeşit nefis, dişi ilkedir. Feth oluşmanın içinde gerçekleşeceği uzay, mekândır, hayal ise oluşmanın kendisiyle gerçekleşeceği zaman olarak yorumlanmaktadır.

Bu beş ilkeye göre, Tanrı yaratıcı güçtür, bu güç onda eyleme geçince tüm us denen Âdem doğmuştur. İlk insan olan Âdem, Tanrı'nın yaratıcı gücünün görünüş alanına çıkışı, insan biçimine girişidir. Bu yaratıcı güçten etkilenererek doğan güç de Havva'dır. Havva edilgen, etkilenen bir varlık olduğundan tüm nefis adını almıştır.

Evren anlayışında şu görüş de öne çıkmaktadır; Tanrısal buyruk ile ilk olarak akıl ortaya çıkmıştır, ondan sonra da akıl yöntemiyle tanrısal mükemmellikte olmayan evrensel ruhu yani halefi yaratmıştır. Yani ruhu akıl ile birleştirmiş olan ilişki, döllenmiş insan çekirdeği ile gelişiminin mükemmelliğine ulaşmış insan arasında, ya da yumurta ile kus, çocuk ile babası arasında varolan ilişkiyle karşılaştırılabilir.⁸⁰

2.3.3. İman

Ca'fer es-Sâdık'ın naklettiğine göre, imanın şartları kalb ile tasdik, dil ile ikrâr ve erkân ile ameldir.⁸¹

İman “Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şehâdet etmek; cennete, cehenneme, ölümden sonra dirilmeye, Allah'ın nebîlerine, resûllerine ve imamlara inanmak. Zamanın imamını bilmek ve onun emirlerine boyun eğmek. Allah'ın emirlerini yerine getirmek ve imama itaat edip onun emirlerini kabul etmektir. İman ancak, sadece imama velayetle mümkün olur ve zaten imanın ve İslâm'ın diğer esasları, yalnızca velayetin yardımcı unsurlarıdır.

Nizârî İsmâîlîleri de, aynı görüşü benimsemektedir. Onlara göre de, “Her şeyin Rabbi vardır ve O, mutlak varlıktır. O'nun dışında hiçbir şey yoktur ve her şey O'ndan gelir... Rabbimiz Kâinatın Rabbidir... Allah'ı tanıma, zamanın imamını tanımaktır... İmam, bedenen alelâde fâni bir insana benzer, fakat onun ilâhî tabiatı kesinlikle bilinemez... İmamın sözü Allah'ın sözüdür...” İmama giden yol hüccetten geçer. Nizârîlere göre hüccet, imamın

⁸⁰ Türkoğlu, *Hasan Sabbah Alamut Kalesi ve Cennet Fedailerini*, s. 299-300.

⁸¹ Öz, “İsmailiyye Mezhebi”, s. 611.

yokluğunda daveti yürütür. O imam gibi gizli olamaz. Hüccet halkı aydınlatmak için her zaman etkindir. Nasıl Allah'ın buyurduğuna göre Ramazan ayı bin aydan hayırlı ise, zamanın imamı da bin nebî ve resulden daha büyüktür. İmamı tanımayan kimselere, Sünnîlerin helal kıldığı şeyler bile haramdır. İmamı tanıyana ise, Sünnîlerin haram kıldığı içki içme gibi şeyler helaldir.⁸²

2.3.3.1.Allah İnancı

Nizârî İsmâiliyye'de Allah'a inanmak, bir iman esası olarak kabul edilmektedir. Bâtınîlerde olduğu gibi Allah'ın sıfatlarını nefyetmek bir prensip olarak devam ettirilmektedir. Allah, Fâtımîlerde olduğu gibi soyut ve belirsiz bir varlık olarak düşünülmektedir. Buna göre Allah; kemâl, noksan, birlik ve çokluk gibi bütün mertebelerin üzerindedir. Allah için âlimdir veya câhildir demek caiz değildir. Eğer bunun gibi şeyler kabul edilecekse, Allah ile kulu arasında benzetme yapılmış olur. Böyle bir benzetme de Allah'ın şanını küçültmek anlamındadır. İnançlarına göre de, Allah birdir, ebedidir, ne doğmuştur, ne de doğurulmuştur. Her şeyin muhafızı ve yaratıcısı O' dur.

2.3.3.2.Peygamberler

Peygamberler e inanmak da, Nizâriyye'de bir inanç esasıdır. Onlara göre, peygamberler, Allah'ın vahyini insanlara tebliğ eden kimselerdir. Onlara vahyedilen konular te'vil edilmemiştir. Sadece tenzil edilmiştir. Günümüzde Ağa Han'a bağlanan Nizârîler ve Nizârî Hocalar, dini konuları öğretecek müesseselerden mahrum oldukları ve eski literatür ile irtibat kuramadıklarından dolayı, peygamberler hakkında çok az şey bilmektedirler.

Sir Erskine Perry, Nizârî İsmâilî bir cemaat olan Hoca zümresinin, Hz.Peygamber ve Kur'an'ı Kerim hakkında çok az bilgiye sahip olduklarını belirtmiştir. Hindistan bölgesinde bulunan Hoca cemaati, genel olarak dört peygamberi kabul etmişler. Onlar; Hz.Musâ, Hz.Dâvud, Hz.İsa ve Hz.Muhammed. Hocalar dışındaki diğer Nizârîler diğer peygamberleri de kabul ederler.⁸³

2.3.3.3.Melekler ve Kitaplar

İsmâiliyye'nin eski kaynaklarında meleklerle iman etmek bir iman esası olarak gösterilse de, günümüzdeki Nizârîler'de bunun iman esası olup olmadığı belli olmamaktadır. Bununla beraber Ağa Han'a bağlı olan Mevlâîler'de Cebrâîl'in tanındığı ve bu meleğin vahyi Hz.Ali'ye getirecek yerde yanlışlıkla Hz.Muhammed'e götürdüğünü öne sürmektedirler. Böylece en azından büyük melek Cebrâîl'i kabul etmiş gibi gözükmektedirler.

Nizârî müelliflerinden olan Şihabu'd-Din Şah, Hz.Peygamber'in, Kur'an ve Ehl-i Beyt'in birbirinden ayrılmayacaklarını ifade eden sözünü ısrarla savunurken, Şîa firkalarının

⁸² Fığlalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, s. 135-136.

⁸³ Mustafa Öz, "İsmailiyye Mezhebi", s. 612.

hâlen elde mevcut Kur'an hakkında ileri sürdükleri bazı ithamları tekrarlamaktan da geri durmamaktadırlar. Ona göre ilk halefler Kur'an nüshalarını Ehl-i Beytten almışlar. Kendi tertipleri ve nizamlarına uymayanları da yakmışlardır. Bununla birlikte halkı orijinal Kur'an'dan mahrum bırakmışlar. Nizâfîler Kur'an ve hadisleri kutsal telakki etmelerine rağmen, bu konuda bir tefsir veya hadis çalışması ortaya koymamışlardır. Ama dini konularda delil getirmek için Kur'an'dan faydalanmışlardır.⁸⁴

2.3.3.4.Ahiret

Nizâriyye'ye göre, ahirete inanmak, Cennet ve Cehennemi kabul etmek, öldükten sonra dirilmenin hak olduğuna imân etmek demektir. Ahirette insanlar işledikleri iyi ve kötü amellerin mükâfat ve cezalarını mutlaka göreceklerdir.

2.3.3.5.Te'vil

Te'vil'in kelime anlamı, kökene geri dönmek ya da Bâtınî zâhirden çıkarmaktır. İsmâilî mezhebinin te'vil'i doğrudan kaynakları İslâmiyet içindedir ve VIII. Yüzyılın Şîî çevrelerine dek izlenebilmektedir. İsmâililik açısından geniş ölçüde yararlandığında Bâtınî te'vil'in amacı, gerçek manevi hakikatı ortaya çıkarmak için gizli olan şeyi açığa çıkarmaktır.⁸⁵ Nassların zâhîr mânâsını, muhtemelen başka mânâya yorumlamak anlamına gelen te'vil İsmâiliyye'nin tarihi boyunca kullanılmıştır. Onlara göre, hakikate ulaşmanın tek yolu zâhîri mânânın, bâtınî mânâya te'vil edilmesidir. Nizârilere göre de, te'vil bâtın ilmi olup, sosyal düzenlemeler, idâre ve siyaset için en önemli bir metottur. Buna göre, hareket etmeden zâhirde kalmak caiz değildir. Çünkü hakikate ancak te'vil edilmiş bâtın ilmi ile ulaşılır.⁸⁶

2.3.3.6.Velayet

Şîîliğin kendine has karakteri olan Hz.Peygamber ve ailesinden gelen imamları sevmek ya da velayet konusu Nizâriyye'de de bulunmaktadır. Şîa'nın genel uygulamasına sadık kalan bu fırka, şehadet kelimesine "Ali Allah'ın velisi ve Nebînin vasisidir" gibi ilavede bulunmuşlar. Bu durumda peygamber için sabit olanı, Ali ve evlâdı için de sabit olmaktadır. Kalbi ibadet demek olan velayet, özellikle peygamber ailesinden olan beş kişiye, Hz.Peygamber dâhil, Ali, Fatıma, Hasan, Hüseyin'e büyük bir muhabbet beslemek ve Hz.Peygamber'in neslini hidayet nuru ve hakikat rehberi tanımak dolayısıyla hâzır imamı sevmek ve ona bütün gönü ile bağlanmaktır. Ehl-i Beyt ve imama candan bağlanmakla

⁸⁴ Öz, "İsmailiyye Mezhebi", s, 613.

⁸⁵ Türkoğlu, *Hasan Sabbah Alamut Kalesi ve Cennet Fedaileri*, s, 281-282.

⁸⁶ Öz, "İsmailiyye Mezhebi", s, 618.

beraber onlara karşı çıkanlara düşman olmak, onlarla her türlü ilişkisini kesmek de velayetin gerekli şartlarındandır.⁸⁷

2.3.4. İbadet

İsmâîlîler ibadet olarak oruç, namaz, zekât, hac gibi farz olan ibadetleri yerine getirirken sonradan bunlar değişime uğramıştır. Hatta Kur'an'ı ve ayetlerini reddetmişlerdir. Kendilerince bunlara yeni yorumlar katmaya da çalışmışlardır. İmam anlayışı sebebiyle İslâm'ın gerektirdiği ibadetlere yeni anlamlar vererek, bunlara inanmışlardır. Böylece ibadetlerini yerine getirmişler. İbadet yerleri hakkında da kaynaklarda kesin bilgiler bulunmamaktadır.⁸⁸

2.3.4.1. Namaz

İmamın bilgisine ve gerçek dine ulaşmaktır. Nizâfîler namaza dua adını vermişlerdir. Onun için özel vakitler tespit etmişler. Namaz sabah saat 4-5 arasında sabah duası; güneşin batışından sonra akşam duası ve gece 8-9 arasında veya yatmadan önce gece duası olmak üzere üçtür. Dışarıda namazı kılmazlar. Sabah namazı, cemaathanelerinde cemaatle beraber kılınır. Namaz sırasında namazı kıldırarak olan imamın resmî bir görevi yoktur. Ağa Han varsa o kıldırır. Yoksa “muhi” denen bir çocuk yerine getirir. Muhî insanların işitebileceği bir şekilde duayı okur, diğerleri de içlerinden onun dediklerini tekrar ederler. Hocalar ise, Mekke'ye değil imamın bulunduğu tarafa yönelerek kılırlar. Bütün duaların kendisine yapıldığı hayattaki imamın adı alınincaya kadar, dua esnasında yerde otururlar. Secde yaptığında da Kerbelâ toprağından yapılmış olan mühür taşına secde ederler. Namazın bir çocuk tarafından kıldırılmasının nedeni, III. Ağa Han'ın hücceti henüz bir çocukken öldüğü ve yerine de bir başkası tayin edilmediğindendir. Ağa Han İsmâîlîleri, yani Hindistan'daki Hocalar kolu, senede iki defa, Ramazan ve Kurban bayramlarında diğer Müslümanlarla beraber namaz kılarlar. Ağa Han'ın İran'daki taraftarları ise, hiç namaz kılmazlar.⁸⁹

2.3.4.2. Oruç:

İmamın yaptığına sükût etmektir. Sırrı açıklamamaktır. Yılda bir gün Ramazan ayının 21'inde tutulur. Maamafih Ramazan'a saygı gösterilir. Özellikle Kadir Gecesi, bunlardan birinde diye, 19-23 Ramazan günlerinde cemaathanede merâsim yapılır. Ramazan geceleri cemaathane aydınlatılır. Eğer yeni ay, Cuma gününe denk gelirse gelecek Cuma Ramazan orucu gibi oruç tutulur. Ağa Han'ın İran'daki taraftarları Mevlâîler kesinlikle oruç tutmazlar.

⁸⁷ Öz, “İsmailiyye Mezhebi”, s.619.

⁸⁸ Atıcı, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Bâtınî Hareketi”, s. 217-218.

⁸⁹ Fığlalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, s, 137-138.

2.3.4.3. Zekât

Fiiliyatta bir kimsenin kazancının beşte birini imama veya yardımcılarından birisine vermesi demektir. Zekât vermek istemeyen ya da veremeyen birisi mezhep toplumundan çıkarılmıştır.

2.3.4.4. Hac

İmama gidip onu görmek demektir. Mekke'ye hiç gitmezler. Hac için Kerbelâ ve Necef'e giderler.

2.3.4.5. Cihad

Cihad, İnsanın kendisini Allah'ın varlığı karşısında yok kılmasıdır. Nefsiyle savaşmasından ve kendisini “doğru yol”u tutma mücadelesinden ibarettir.

2.3.4.6. Taharet ve Abdest

Taharet, adet ve örften geçmek, zâhire uyanlardan kendini korumaktır. Abdest ise, imama tanımaya dönüş demektir. Gusl da ahdi yenilemektir.⁹⁰

3. Nizârî Fedâîler ve Suikastlar

İran'lı dâî Râşidüddîn Sinân 1160'lı yılların başında Suriye'deki Nizârî İsmâîlîlerin başına geçti. Nizârî davetinin merkezi olan Alamut kalesindeki liderlerin arasında bağımsız bir statüye sahip oldu. Sinân İsmâîlî tarihinin en etkili isimlerinden biri olarak kabul edilir. O Nizârîleri yeniden organize etmiştir. Onların savunma ve saldırı kabiliyetlerini güçlendirmiştir. Fedâîleri aracılığıyla düşmanlarına karşı suikast girişimlerinde bulunan Râşidüddîn'in hedefinde ilk olarak Eyyûbî Devleti'nin kurucusu Selâhaddîn-i Eyyûbî gelmektedir. Râşidüddîn Selâhaddîn'e karşı iki başarısız suikast girişiminde bulundu. Selâhaddîn ise Râşidüddîn'in yaşadığı Misyâf Kalesi'ni kuşatarak onu bunalttı. Fakat Hama meliki ve dayısı Şihâbeddîn Mahmûd b. Tekeş'in araya girmesiyle kuşatmayı kaldırmıştır.⁹¹

Nizârîler, Suriye'de ihtiyaç duydukları kaleleri ele geçirmiş bu kalelerde mevzilenmişlerdir. Sonra da fedâîleri aracılığıyla düşmanlarına karşı suikast girişimlerinde bulunmuşlardı. Kurbanlarını ise mevcut düzendeki idâreciler, askerler, vaizler ve din adamları arasından seçmişlerdir. “Fedâîlerin asıl kurbanlarının haçlılar” olduğu şeklindeki Batı dünyasında yaygın olarak kabul gören bu görüş gerçeği yansıtmamaktadır. Nizârî fedâîler Müslümanları Haçlılardan daha fazla öldürmüşlerdir. Haçlıları hâkimiyetlerine yönelik tehditler nedeniyle öldüren Nizârîlerin İslâm dünyasından seçtikleri kurbanları öldürme sebebi, davetlerinin yayılmasını engellemeleridir.⁹² Aralık 1174'te veya Ocak 1175 yıllarında

⁹⁰ Fığlalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, s. 136-138.

⁹¹ Bedrettin Basuğuy, “Salâhaddîn-i Eyyûbî ve Râşidüddîn Sinân: Nizârî Fedâîler ve Suikastlar”, *e-Şarkiyat İlm'i Araştırmalar Dergisi*, Kasım, 2017, Sayı: 2, IX, 747.

⁹² Bernard Lewis, *Haşhaşiler: İslam'da Radikal Bir Tarikat*, Çev., Kemal Sarısözen, Kapı Yay., İstanbul, 2014, s. 176.

Suriye'deki Nizâri fedâîleri Selâhaddîn-i Eyyûbî'ye yönelik başarısız iki suikast girişiminde bulundular. O arada fedâîlerinin hançerlerinin kurbanları arasında Humus sahibi Cenâhü'd-Devle, Musul emiri Mevdûd, Musul vâlisi Porsukî, Tuğtegin'in oğlu ve halefi Bôri ile Fâtîmi veziri el-Efdal ve meşruiyetini tanımadıkları Fâtîmi halifesi el-Âmir gibi dönemin önde gelen şahsiyetleri de sayılabilir.⁹³

Kaynaklarda Bâtînîler'in oluşturduğu uzun bir cinayet listesinden bahsedilmektedir. Alamut kalesinde bulunmuş olan her yöneticinin kendine ait bir listeleri olmuştur. Bu da ileride öldürülecek olan kişilerin listesidir. Ancak onlar kaybolmuştur.

Birçok kişi Bâtînîler tarafından farklı yollarla öldürülmüş ya da suikaste uğramıştır. Aşağıda Yapılan Suikastlerin Detaylarını Görebiliriz;⁹⁴

- Selçuklu sultanı Melikşah 38 yaşında iken 20 Kasım 1092'de zehirlenerek öldü.
- Nizamülmülk Melikşah'la birlikte Isfahan'dan Bağdat'a giderken suikastçi bir Batınî tarafından öldürüldü.(10 Ramazan 485/14 Ekim 1092).⁹⁵ Nişabur hatibi Ebu'l-Kasım b. İmâmü'l-Haremeyn, Nişâbur'da Batınîler tarafından öldürüldü. (1098-1099).
- Halka vaazlarda bulunan ve Nizamülmülk tarafından sık sık ziyaret edilen ve kendisine saygı gösterilen Ebû'l-Muzaffer b. el-Hocendî Rey'de 496/1102-1103'de halka vaaz verdikten sonra kürsüden inerken Ebu'l-Feth Siczi adındaki bir Batınî tarafından hançerlenerek öldürüldü.
- 498/1104-1105'te Şâfilerin ileri gelen reislerinden Ebû Cafer b. el-Meşşat'ı Ebu'l Muzaffer b. el-Hocendî gibi kürsüden inerken bir fedâî tarafından saldırıya uğramıştır.
- Hanefî mezhebine mensup olan kadı Ebu'l-'Alâ Said b. Ebû Muhammed en-Nişaburî de 499/1105-1106'da Isfahan camii'nde bir Bâtînî tarafından öldürülmüştür.
- Yine Safer 502/Eylül-Ekim 1108'de Isfahan kadısı Ubeydullah b. Ali el-Hatibi'yi de bir fedâî Hemedan şehrinde öldürmüştür.
- 490/1096'da Sultan Berkyaruk'un annesi Zübeyde Hatun'un veziri Abdurrahman Sümeiremi bir Batınî tarafından öldürüldü. Aynı yıl, Nizâmülmülk'ün memlûklerinden olan Erğuş en-Nizâmî de Rey'de Abdurrahman Horasanî namındaki bir fedâînin saldırısında öldü.⁹⁶

⁹³ Lewis, *Haşhaşiler*, s. 178-179.

⁹⁴ Türkoğlu, *Hasan Sabbah Alamut Kalesi ve Cennet Fedailerini*, s. 268.

⁹⁵ Abdülkerim Özyayın, "Melikşah; Büyük Selçuklu Hükümdarı(1072-1092).", *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 54-57.

⁹⁶ Nevzat Keleş, "Bâtînîlerin Selçuklu Devlet Adamlarına Yönelik Suikast Faaliyetleri", *Prof. Dr. Gulçin Çandarlıoğlu'na 75 Yaş Armağanı*, 10.03.2017., s. 162.

• İbnü'l-Esir'in naklettiğine göre, "Sultan Berkyaruk, Vasıt'ta bulunduğu sırada Batınîlerden olan bir grubun saldırısına uğramıştır. Ancak orada başarılı olamayan fedâiler yakalanmıştır. Sultanın huzuruna çıkarıldığı zaman ise İsfahan şahnesi, Emir Sermez tarafından kendisini öldürmek için görevlendirildiklerini bildirmişler." (493/1099-1100).

• Bir yıl sonra da Emir Bilge Sermez'in kendisi, Batınîlerin suikastı sonucunda hayatını kaybetmiştir. 27 Ramazan 493/10 Ağustos 1100'de Kaşaânî'in söylediğine göre, Bilge Bey Sultan Berkyaruk'un huzurunda iki Batınî tarafından, bıçaklanmıştır.

• 494/1100-1101'de ise Nizâmülmülk'ün gulamlarından olan Gümüş en-Nizâmî de fedâiler tarafından suikaste uğramıştır.⁹⁷

• Nizamülmülk'ün en büyük oğlu ve Sencer'in veziri olan Fahrü'lmülk Ebû'l-Muzaffer Ali, 10 Muharrem 500/11 Eylül 1106 yılında Aşure gününde öldürüldü.

• Musul hâkimi Kasımüddevle Aksungur el-Porsukî de, 9 Zilkâde/26 Kasım 1126 Cuma günü namaz esnasında Batınîlerin suikast girişimi neticesinde hayatını kaybetti.⁹⁸

• Sultan Sencer'in vezirlerinden Ebû Nasır Ahmed Kaşânî Batınîlerin kendisine düzenlediği bir suikast sonucu öldürülmüştür.

• Dımaşk hâkimi Tâcü'l-Mülûk Börü b. Tuğtekin iki Batınî fedâisi tarafından bir suikast sonucu Recep 526/Haziran 1132'de öldürüldü.

• Sultan Sencer'in yakın adamlarından biri el-Mukarreb Cevher 534/1139-1140'ta yatağında komplo sonucu öldürüldü.

• Sultan Mahmud'un "zulüm ve haksızlıklardan utandığını belirten" veziri el-Kemâl Ebû Talib el-Sümeiremî 29 Safer 516/9 Mayıs 1122'de Batınîlerin kendisine yaptığı bir suikast sonucu öldürüldü.

• Sultan Mesud döneminde Batınî suikasti sonucu öldürülen kişilerden biri de Abbâsî halifesi Müsterşid Billah'tı.

• Melik Davud Tebriz bölgesinde naibliğini sürdürmeye çalışırken, Batınîlerin kendisine karşı girişmiş oldukları komplo neticesinde hayatını kaybetti.

• 28 Recep 496/7 Mayıs 1103'de aynı şekilde diğer emirler gibi fedâilerin suikastine uğrayan diğer emir de Humus emiri Cenâhüddevle'dir. Son derece yiğit ve cesur olan bu emir, yanında devlet erkânı ve tam teçhizatlı gulâmları olduğu halde Cuma namazını kılmak için Humus cami'ine girdiğinde, orada sufi kılığına girmiş olan İran'lı üç fedâinin saldırısına uğrayarak öldürüldü.⁹⁹

⁹⁷ Keleş, a.g.m, s, 163.

⁹⁸ Keleş, a.g.m, s, 168.

⁹⁹ Keleş, a.g.m, s, 164.

- 3 Şubat 1106'de Efamiye Kalesi Reisi İbn-i Mulaib Şif kadı Ebu'l Feth es-Serminî tarafından yatak odasında öldürülmüştür.¹⁰⁰

4.Şam Bölgesinde Nizârî İsmâîlîleri

Ebû Tâhir Alp Arslan tarafından öldürüldükten sonra Suriye'deki Nizârî İsmâîlîlerin başına Behrâm baş dâî olarak geçmiştir. O Suriye'deki propagandayı sürdürmüştür. Selefleri gibi İran asıllı olan Behrâm İsmâîlî olduğu gerekçesi ile Bağdat'ta Berkyaruk'un emriyle 494/1101 yılında öldürülen Selçuklu yöneticisi el-Esedabadî'nin yeğenidir. El-Esedabadî öldürüldükten sonra da, Behrâm İran'dan Suriye'ye kaçarak bu bölgede İsmâîlî davası için gizlice çalışmaya başlamıştır. Halep Nizârîlerinin öldürülmesinden kısa vakit sonra, artık Behrâm baş dâîliğe yükseldiği zaman Suriye Nizârîlerinin merkezini Halep'ten güney Suriye'ye taşıdı. Şam'ın bu dönemdeki vakanüvisi İbn el-Kelanisi'nin naklettiğine göre, Nizârîlerin Halepte uğradığı kıyımdan sonra bir süreliğine gizliliğe geçen Behrâm, değişik kimlikler altında çeşitli bölgelerde gizlice örgütlenme çalışmaları yapmıştır.¹⁰¹ Suriye Nizârî hareketi, 520/1126 yılına doğru ülkenin Güney tarafında bölgede İsmâîlîlik yeniden canlandı. Behrâm da Şam ve civarında hatırı sayılır bir güç sahibi oldu. Böylelikle propagandasına devam etmiştir. Aynı yıl içerisinde Musul'un yöneticisi ve İsmâîlîlerin affedilmez düşmanı olan Aksungur el-Bursukî'nin öldürülmesine de karıştı. Aksungur Suriye fedâîleri tarafından Musul camiinde öldürülmüştür. Bundan bir yıl önce 519'da, Şam bölgesi Haçlılardan gelen tehditle karşı karşıya kalmıştır. Bunun için Nizârîler kenti savunmak amacıyla Humus'tan ve başka yerlerden silahlı gruplar gönderecek güce sahiptiler.

Bu arada Behrâm, gizliden yürüttüğü propaganda sırasında önce Şam bölgesi yöneticisi Zahirüddin Atabeg Tuğtegin ve veziri Ebû Ali Tahir ile dostluk kurmuştur. Özellikle yeni vali İlgazi ile yakın ilişki kurup davasını Halep'te açıkça yürütmüştür. Tuğtegin diğer taraftan Franklar tarafından tehdit edilirken kendisine destek güçler arıyordu. Bu konuda kendisine destek verecek ve şartları uygun olan İsmâîlîler ile Haçlı savaşları sırasında iletişime geçildi. 1126 yılında İsmâîlîler Tuğtegin ile bölgede giderek güç kazanan Haçlılara karşı birleşmişlerdi. Şam'ın Türk atabeyi Tuğtegin, Behrâm'a resmî koruma sağladı. Böylece Nizârî İsmâîlîlerinin durumu bu bölgede daha da güçlenmiştir. Hatta Tuğtegin Nizârî propagandasını daha iyi yürütebilmesi için Kudüs Latin krallığının sınırındaki sürekli Frank

¹⁰⁰ Bâtınîlerin başka suikast girişimleri hakkında geniş bilgi için bkz: Nevzat Keleş, "Bâtınîlerin Devlet Adamlarına Suikast Faaliyetleri"; Enes Türkoğlu, *Hasan Sabbah Alamut Kalesi ve Cennet Fedâîleri*, s. 264-270.

¹⁰¹ Bernard Lewis, *Haşîşiler: Ortaçağ İslam Dünyasında Terörizm ve Siyaset*, çev.: Ali Aktan, İstanbul, 1999, Sebil Yay., s. 89/ Farhad Daftary, "Muhâlif İslam'ın 1400 Yılı: İsmâîlîler, Tarih ve Kuram", Çev.: Ercüment Özkaya, Ankara, 2001, Rastlantı Yay., s. 398.; Daftary, *İsmâîlîler Tarihleri ve Öğretileri*, s. 523.

tehdidi alan uç kalesi Banyas'ı onlara vermiştir.¹⁰² Bu arada Nizârî İsmâîlîlerinin dikkatini Nusayrîlerin yaşadığı Banyas'ın kuzeyinde Hermon Dağı'nın batı yamacındaki Vâdi't-Teym bölgesi çekti. Barak b. Cendel'i öldürmek için de Behrâm sorumlu olmuştur. Bu sebeple 522/1128'de Vadi't-Teym'i kendi taraflarına çekmek için yola çıkmıştır. Ancak, Barak b. Cendel'in yerine geçip onun öcünü almak isteyen Dahhâk b.Cendel aşırı bir şekilde karşılık göstermiştir. Sonra aralarında yapılan savaşta Nizârî İsmâîlîleri büyük bir kayba uğramıştır. Behrâm'ın da öldüğü¹⁰³ bu üzücü yenilgi ile birlikte Tuğtegin'in ölümü aynı yıldır. Bunun sonucunda Nizârîlerin güney Suriye bölgesindeki durumu da değişmiştir.¹⁰⁴ Behrâm'ın yerine geçen İranlı dâî İsmâîl el-Acemi, Banyas'ta kalarak selefinin siyasetini sürdürmeye devam etmiştir. Tuğtegin'in yerini alan Tac'ül-Mülûk Burî salatanatı sırasında (522-526/1128-1132) Nizârîlere destek veren El-Mezdakânî'nin Haçlılar ve İsmâîlîler ile iş birliği yapması sebebiyle 1129 yılında öldürülüp başını kale kapısına astırmıştı. Daha sonra da Şam'daki Nizârî İsmâîlîlerine karşı büyük bir kıyam gerçekleştirmiştir. Yaklaşık olarak 6 000 İsmâîlîyi öldürüp mallarını yağmalamıştır.¹⁰⁵ Bu kıyımın ardından Banyas'ta kalamayacağını anlamış olan İsmâîl el-Acemi, kaleyi Şam üzerine yürümüş olan Franklara vererek, bazı yardımcılarıyla beraber Haçlı topraklarına sığınmıştır. Aradan çok geçmeden 524/1130'da Haçlıların arasında ölmüştür. Böylece bu olaylar Suriye Nizârîlerinin kuruluş dönemini sona erdirmiştir. Harekette ise yeni bir dağılma dönemi başlamış. Bu sırada Burî yardımcılarıyla birlikte Nizârîlerin öç almasından korunmak amacıyla her türlü önlemleri aldıysa da, bunlar işe yaramamıştır. Alamut'tan gönderilmiş Türk askeri kılığına giren fedâî tarafından 525/1131'de Burî hançerlenmiş. Aldığı yaralarından bir yıldan sonra ölmüş. Ama Nizârîler Şam'daki eski güçlerine bir daha asla ulaşamamışlar.¹⁰⁶

5.Günümüz Nizârîleri

Burada Nizârî İsmâîlîliğinin Alamut'un 654/1256'daki düşmesinden günümüze kadar uzanan ve yedi yüzyıllık bir dönemi kapsamış olan tarihi içine alıyor. Bu dönemin ilk beş yüz yılı hareketin en karanlık dönemi sayılır. İsmâîlîlik tarihindeki en belirsizlik dönemini oluşturur. İran Nizârîleri, devletleri ve kaleleri Moğollar tarafından yıkılmasına rağmen yaşamayı başarmıştır. Moğolların 654-655/1256-1257 yıllarındaki korkunç olan kıyımlarına rağmen, İran Nizârîleri tümüyle yok olmamıştır. Nizârîler dağınık olarak Deylem ve

¹⁰² İbnü'l-Esîr, *El Kamil Fi't-Tarih Tercümesi (İslam Tarihi)*, Çev. Abdülkerim Özaydın, İstanbul, 1987, Bahar Yayınları, 518; Daftary, *İsmaililer. Tarih ve Kuram*, s. 411; Ayşe Atıcı Arayancan, "Suriye Bölgesinde İki İnanç Hareketi: Nizârî İsmâîlîleri ve Nusayrilik", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi*, 2010, Sayı:54, s. 187.

¹⁰³ İbnü'l-Esîr, a.g.e, s. 518.

¹⁰⁴ Lewis, *Haşîşiler*, s. 89; Daftary, *İsmaililer, Tarih ve Kuram*, s. 411.

¹⁰⁵ İbnü'l-Esîr, a.g.e, s. 519.

¹⁰⁶ Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, s. 526.

Kuhistan'da varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Ayrıca çok sayıdaki Nizârî dâî de Moğollar'dan kaçarak Afganistan ve Sind gibi civar bölgelere göç etmiştir. Alamut sonrası Nizârî dönemi tarihin en kapalı dönemidir. Sonraki iki asır boyunca Nizârîler varlıklarını korumak için ibadetlerini aşırı gizli yaptılar. Zamanla gerçek kimliklerini tasavvuf görüntüsü altına gizlemişlerdir. Bu zaman içerisinde ne Nizârî İmamlarının hayatları ve faaliyetleri hakkında, ne de Nizârîlerin imamları arasındaki ilişki hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Nizârî kaynaklarda sadece sonradan düzenlenmiş olan imamların silsilesinden bahsedilmektedir. Nizârî kaynaklar kesintisiz bir imamlar silsilesine nakletmesine rağmen, Alamut sonrası imamların adları sayıları ve birbirini izleme sıralarının değiştiği farklı soy kütükleri bulunmaktadır. Nizârîlerin bu dönemde yazdıkları eserler de kaybolmuştur. Bu dönemden kalan eserlerin de çok az kısmı Farsça, Arapça ya da Nizârîlerin yaşadıkları Hindistan'daki farklı bölgelere ait dillere tercüme edilmiştir. Alamut sonrası Nizârîlerin ilk imamı Şemseddin Muhammed'in 710/1310 yılındaki ölümünden XV.asrın ikinci yarısına kadar süren dönem, Nizârîliğin en karanlık dönemidir.¹⁰⁷

Bazı kaynaklarda, 28. Nizârî imamı Şemseddin Muhammed'in yaklaşık 710/1310 yıllarında vuku bulan ölümü sebebiyle İran'lı Nizârî İsmâîlîler farklı imamları takip etmeye başlamışlardır. Bundan dolayı Nizârîler arasında ilk bölünme ortaya çıkmıştır. Ayrılığının nedenleri ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Şemseddin Muhammed'in oğulları Mümin Şah ve Kasım Şah babasının yerine geçme konusunda ihtilafa düştüler. Bunun sonucunda Nizârîlerin bir kısmı Mümin Şah'ı, diğer bir kısmı da Kasım Şah'ın imâmetini kabul ettiler. Böylece Nizârîler Müminşahî (veya Muhammedşahî) ve Kasımşahî olmak üzere iki farklı gruba ayrılmışlardır.¹⁰⁸

Müminşahî imamlar ve faaliyetleri hakkındaki bilgiler çok sınırlıdır. Yalnızca Deylem, Sultaniyye ve Hindistan'dakiler hakkında birtakım bilgiler mevcuttur. 1210/1795'te Müminşahî Nizârîlerinin 40. ve son imamı olan Emir Muhammed Bakır son kez Şam'daki taraftarlarıyla görüşmüş ve bir daha da kendisinden haber alınamamıştır.¹⁰⁹ Günümüzde ise Müminşahî Nizârîler sadece Suriye'de Misyâf ve Kadmus bölgelerinde bulunmaktadır. Buralarda Caferiyye olarak bilinmektedirler. Müminşahîlerin bu kolu görünüşte Nizârî itikadını koruyup hâlâ Emir Muhammed Bakır'ın soyundan gelen gizli imamın ortaya çıkmasını beklemektedirler. Şerî hükümlerde ise Şafî mezhebine göre amel etmektedirler.

¹⁰⁷ Daftary, *İsmâîlîler, Tarih ve Kuram*, s. 480-487.

¹⁰⁸ Daftary, *İsmâîlîler, Tarih ve Kuram*, s. 489-490.

¹⁰⁹ Arif Tamir, *Furu'u's-Şecereti'l-İsmâ'îliyye el-İmâmiyye, el-Maşrik*, 51 (1975) s. 597-598.; Daftary, *İsmâîlîler Tarihleri ve Öğretileri*, s. 607.

Kasımşahi kolunda ise; imamlar Azerbaycan'da değişik zamanlarda gizli bir şekilde, çok sınırlı da olsa davet çalışmalarını yürütmüşlerdir. Kasım Şah ve yerine geçen İslam Şah (829/1426) ve Muhammed b. İslam Şah'la ilgili detaylı bir bilgiye ulaşılamamıştır. Elimizdeki bilgilere göre İslam Şah davet merkezini Azerbaycan'dan İran'daki Kum şehri civarına kalıcı olarak taşımıştır. Alamut'taki hükümdarlık sona erdiği zaman İran'daki Kasım Şahî imamlar merkezi İran'daki Encudan köyünde ortaya çıkmıştır ve onun destekçileri XIX yüzyılda zamanla ve önemli ölçüde suffilik örtüsü altında gizlenerek kendilerini Ni'metullâhiyye tarikatı mensubu olarak göstermeye çalışmışlardır.¹¹⁰ Kasımşahî İsmailî cemaati dıştan bakılınca Sufî tarikatlardan birine dönüşmüştü. İmamlar da Sufî en büyük kutublar gibi mürid, pir ve şeyh sıfatlarını aldılar.¹¹¹

Muhammed b. İslam Şah'ın oğlu 868/1464 yılında imamete terfi eden 32. Kasımşahî imamı II. Müstansır devriyle bu Nizârî kol, zamanında XI/XVII. Yüzyıla kadar sürecek yeni bir süreç başladı. 2 asır boyunca Kasımşahî Nizârîlerinin yönetildiği yer Encudan olmuştur. Bu süreç Kasımşahî davette bir değişim sürecini ifade eder. Bu cemaatin imamları yeni destekçilerinin sayısını artırmakla kalmayıp uzak yerlerde özellikle Hindistan ve Orta Asya'da düzensiz bir yerleşim sergileyen destekçileriyle doğrudan iletişimde bulundular. Bu farklı grupları bir lider şemsiyesinde birleştirdiler. Encudan devrinin başlangıcından itibaren Nizârî İsmâilî eserlerin yazılmasıyla Alamut'un hâkimiyetinin son bulmasından sonra onların düşünceleri yeniden yeşermeye başladı. Ebû İshak Kuhistanî (IX/XV. asrın ortası) ve Hayrhâh Heratî (960/1553'den sonra) gibi yazarlar temel Alamut devrinin bitimindeki Nizârî akaidine göre birtakım kitaplar telif ettiler. Encudan devrinin sona ermesine dek çoğunlukla muallim sıfatını kullanan Kasımşahî dâîlerin genişleme politikaları sonucunda bu Nizârî kolun daveti Horasan, Irak, Acem, Kirman, Afganistan, Bedehşan, Türkistan ve Hindistan'da ciddî bir ölçüde büyüdü. Hatta Müminşahî Nizârîlerinin büyük bir kısmı da XI/XVII. Yüzyılın son devirlerine dek Kasımşahî imamlara tabi oldular.¹¹²

Daveti Hindistan'a yaymaları Encudan döneminde Kasımşahî imamların en önemli başarılarından birisidir. Nizârî davetin Hindistan'da nasıl ve hangi tarihten beri görüldüğüne dair kesin bir bilgi bilinmemekle birlikte tahminen VII/XIII: yüzyılın ilk dönemlerinden sonra Hindistan'da çalışmaya başlamışlardır. Hind Nizârîleri tarihçilerin verilerine göre Deyleman'dan Gucerât'a giden ve Patan'da ciddî kazanımlar sağlayan ilk Nizârî dâîsi Satgur Nur'dur. Fakat güvenilir kaynaklardan anladığımız kadarıyla, Nizârî dâîlerin Sind'e

¹¹⁰ Musataf Öz, "Nizâriyye; İsmâiliyye Mezhebinin Günümüze Kadar Gelen Önemli Kolu", *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIII, 200-201.

¹¹¹ Daftary, *İsmaililer, Tarih ve Kuram*, s. 509.

¹¹² Daftary, *İsmaililer, Tarih ve Kuram*, s. 517.

gönderilmeleri ilk defa Alamut devrinin bitimine yakın olmuştur ve Alamut'un bitmesinden epey zaman geçmesiyle dahi bu dâîlerin Multan ve diğer Sind yörelerinde görüldüklerini belirtmektedir.¹¹³ Kasım Şah devrinde (1310-1368) Multan'da Nizârî daveti düzenleyenlerin ilki Pir Şemseddin'dir. Torunu Pir Sadreddin, Lohana ve diğer gruplara mensup olan birçok Hintliyi Nizârî mezhebine kazandırıp onlara Hoca unvanını verdi. Böylece Hindistan'ın diğer bölgelerinde davetin yayılmasında aslında Hint Nizârîlerinin ya da Nizârî Hocaların sosyal olarak örgütlenmesi önemli rol oynamıştır.

Safevilerin yıkılışından sonra Nâdir Şah döneminde Mahallat'ta İsmâilî yönetiminin devam etmesine rağmen kırk ikinci imam Seyyid Hasan zamanında imamların merkezi Şehribâbek'e taşınmıştır. Kerim Han Zend'le iyi ilişkiler kuran 44. İmam Ebu'l-Hasan 1756'da beylerbeyi ünvanıyla Kirman valiliğine tayin edilmiştir. Ebu'l-Hasan'ın 1780'deki vefatıyla beraber imam olmuş olan oğlu Halîlullah Ali Kaçar hükümdarı Feth Ali Şah'la iyi münasebetler kurmuştur. İmâmet merkezini önce Mahallat yakınlarındaki Kehek'e ondan sonra diğer mensuplarıyla iyi bir iletişim kurabilmesi için Yezd'e taşımış. 1817 senesinde imamın taraftarlarıyla Yezd'de bulunan İsnâaşeriyyeliler arasında mezhep tartışmasından çıkan kavgada Halîlullah öldürülünce oğlu Hasan Ali Şah, Nizâriyye'nin 46. İmamı olmuştur. Bu yeni olan imam Feth Ali Şah'ın kızı Serv-i Cihân Begüm ile evlenip saraya yerleştikten sonra ona "Ağa Han" unvanı verilmiştir. Bu unvan ondan sonra gelen üç Nizârî imamının da unvanı olmuştur.¹¹⁴

Ağa Han Hasan Ali Şah Mahallâtî (ö. 1298/1881). Nizârî İsmâiliyye'nin XIX. Yüzyıl başlarında "Ağa Hanlar Dönemi" diye isimlendirilen dönemin ilk imamıdır. Hasan Ali Şah, Feth Ali Şah'ın 1834 yılındaki ölümüne kadar Mahallat'ta yaşamıştır. Ondan sonra hükümdar olan Muhammed Şah tarafından Kirman valiliğine tayin edilmiştir. Kendisiyle hükümdar arasındaki münasabetin iyi olmasına rağmen 1838 senesinden itibaren bozulmaya başlamıştır. Hasan Ali Şah 1838'de İran Devleti'ne karşı çıkarak İran'ın güney tarafında bağımsız bir prenslik kurma faaliyetine girişmiştir.¹¹⁵ Ağa Han, 1256/1840 yılında Babek'teki ve özellikle Horasanlı Ataullahî Nizârîlerin desteğini alarak, Nizârî devletinin ordusuyla Kirman'da savaştı. Ancak 1257/1841 yılında ağır bir mağlubiyet yaşayarak Afganistan'a gitmek mecburiyetinde kaldı. Böylece Kasımşahî Nizârîliğinin İran devri kesin olarak son buldu. Bu tarihten sonra I.Ağa Han ile Hindistan'daki İngiliz temsilciliği arasında sıcak ilişkiler kuruldu. Böylece Hindistan'daki Nizârîlerin eli güçlendi. Ardından da I.Ağa Han 1265/1849'da

¹¹³ Nanci Azim, *The Nizari Ismaili Tradition in the Indo-Pakistan Subcontinent*, Delmar, 1978, s. 50-96.

¹¹⁴ Öz, "Nizâriyye", s. 200-201.

¹¹⁵ Mustafa Öz, "Ağa Han", *DİA*, İstanbul, 1988, I, 453-455.

Bombay'a yerleşti. Bu tarih Nizârî İsmâîlîliğinin modern döneminin de başlangıcı oldu. Bununla birlikte Nizârî yönetim merkezi İran'dan Hindistan'a taşındı. Bombay hareketin yeni merkezini oluşturmuştu. I. Ağa Han Hindistan ve dışında yaşayan destekçilerinin yönetimi için dikkate değer bir teşkilatlanma çabası içine girdi.¹¹⁶

I. Ağa Han 1881 yılının Nisan ayında Bombay'da vefat etmiştir. Mazagon'da Hasanâbâd denilen yere defnedilmiştir. Hasan Ali Şah'ı temsilen 1298/1881 senesinde büyük oğlu Ağa Ali Şah geçmiştir. Ağa Ali Şah II. Ağa Han olarak imamlığa geçip, İngilizlerle arasını iyi tutmuştur. II. Ağa Han İngilizlerce Bombay Yasama Meclisi üyeliğine getirilip, imamlığı süresince Nizârî Hocaların iyi yaşamları için gayret verdi. Eğitimi önemsemi ve birçok okul açtı. Yukarı Amu Derya, Burma ve Doğu Afrika'dakiler başta olmak üzere Hindistan dışındaki İsmâîlîlerle olan bağlarını kuvvetlendirdi. Onun döneminde Nizârî Hocaları zenginleşti. Devam ettirdiği siyasetin sonucunda II. Ağa Han, Hindistan'daki Müslümanlar arasında büyük bir şöhret elde etti. Bu şöhret ile Ulusal Muhammedi Birliği'nin yöneticisi oldu. II. Ağa Han 4 yıl imamlığı sonrasında 1302/1885 senesinde öldü.¹¹⁷ Öldükten sonra kendi vasiyeti üzerine Kerblâ'ya götürülerek, dedelerinin yanına defnedilmiştir.¹¹⁸

II. Ağa Han öldükten sonra onun yerine, III. Ağa Han Sultan geldi. Ağa Han Sultan Muhammed Şah (1877-1957). Nizârî İsmâîliyye'nin en önemli ve teşkilatçı imamlarından olmuştur. 2 Kasım 1877'de Karaçi'de doğmuştur. İmam olduğunda sekiz yaşındaydı. Yetişmesinde annesi Şemsülmülk'ün rölü büyüktü.¹¹⁹ O çeşitli sebeplerle Avrupa'yı seyahat etti. Seyahet ettiği zamanlarda pekçok devlet adamlarıyla tanışma imkânı da bulmuştur. Aynı babasının yaptığı gibi onun da İngilizlerle ilişkisi iyiydi. Hem kendi mezhebinin hem de Hint Müslümanlarının genel problemleriyle samimiyetle ilgilendi. Böylece Müslümanlarla da yakınlığı arttı. III. Ağa Han Sultan Bombay'da 1903 yılında düzenlenen Hindistan'daki tüm Müslümanlar Eğitim Kongresi'nin ön faaliyetlerine düzenli bir biçimde iştirak etti. 1907 yılındaki Müslüman Birliği'nin kuruluşuna bütün Hindistan halkı dâhil oldu. 1907-1912 yılları arasında III. Ağa Han bu birliğin daimi lideriydi. Başlıca faaliyetleri ise, Hocalar ve diğer Hint Müslümanları faydasına farklı tipte eğitim projeleri yapmaktı. Aligarh'taki Muhammadan Anglo-Oriental College'in 1912 senesinde üniversite seviyesine yükseldi ve bu özellikle onun gayretinin sonucuydu. III. Ağa Han Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Avrupa'ya gitti. İngiliz hükümetine hizmete başladı. Dünyadaki bütün Nizârîlerine

¹¹⁶ Dumasia, N, M. *The Aga Khan and His Ancestors*, Bombay, 1939, s. 25-55; Daftary, *İsmaililer, Tarih ve Kuram*, s. 518-530.

¹¹⁷ Daftary, *İsmaililer, Tarih ve Kuram*, s. 531.

¹¹⁸ Öz, "Ağa Han", s. 453.

¹¹⁹ Öz, "Ağa Han," s. 454.

buldukları ülkelerde İngiliz otoritelerini destekleme emrini verdi. Bunun üzerine III. Ağa Han 1916 yılında İngilizler tarafından, Bombay eyaleti birinci sınıf hükümdar prens derecesine yükseldi.

Savaşın son yıllarında İsviçre’de olup siyasete yanaşmayan III. Ağa Han, bu arada Hindistan’ın geleceğine dair fikirlerini anlattığı bir kitap hazırladı. I. Dünya savaşını takiben 10 yıl süresince siyasetten uzak durmaya karar verdi. Vaktinin çoğunluğunda mezhebin işlerini düzene sokmaya çalışıyordu. Tarih 1930’ları gösterdiğinde Hindistan siyasetiyle yeniden düzenli bir biçimde uğraşmaya başladı. Tüm Hindistan Müslüman Konferansı’nı 1928’de Delhi’de kendi başkanlığında topladı. 1930’da Londra’da Yuvarlak Masa Konferansı’nda Müslüman gruplara liderlik etti. Bu yıllarda Ağa Han Hint siyasetiyle çok yakından ilgilendi.

III. Ağa Han uzun süren imamlığı (1885-1957) esnasında özellikle Hindistan ve Doğu Afrika olmak üzere zamanını ve kaynaklarının çoğunu, Nizârî İsmâilî topluluğunu örgütlemek ve kuvvetlendirmeye verdi. Başkanlığını yaptığı topluluğun eğitim ve refah seviyesini arttırırken topluluğunun geleneklerini ve kimliğini yitirmesine müsaade etmeyen yeni bir örgütlenme modeline odaklandı. Hint alt kıtası ve Doğu Afrika Nizârî toplulukları için farklı seviyelerde meclislerin bir araya gelmesiyle oluşan idari sistem geliştirdi. Her meclisin yetkilerinin, işlevlerinin ve kimlerden oluşacağı yazılı olduğu tüzükler belirlendi. 1947’de Hindistan alt kıtasının Hindistan ve Pakistan olarak ikiye bölündü. Pakistan’da ayrı fakat benzer bir tüzük ve meclis sistemi oluşturuldu.

XVII. yüzyılın başlarından beri Doğu Afrika ile Batı Hindistan arasındaki ticarete Nizârî Hocalar etkin bir biçimde yer almışlardı. XIX. yüzyılın başlarından itibaren Doğu Afrika’da kalıcı bir biçimde yerleşmeye başladılar. İlk olarak Batı Hindistan’ın Kut, Katyavar, Surat ve Bombay bölgelerinden gelen Hint Nizârîleri, Doğu Afrika’da ilk olarak Zengibar adasına yerleşti. 1840 yılından sonra Doğu Afrika’ya önemli sayıda Nizârî göçü oldu. Özellikle Zengibar, Mombasa, Daru’s-Selâm ve Nairobi gibi kent merkezlerinde yoğunlaştılar. 1905’te III. Ağa Han ikinci kez bölgeyi ziyaret etti. Burada (yukarıda da belirtildiği gibi) fiilen Doğu Afrika Nizârîlerinin tüzüğü ya da anayasasını oluşturan bir dizi yazılı yasa ve düzenlemeler yayınladı.

1920’lere doğru Nizârîler Ağa Han’ın teşvikiyle Doğu Afrika’da ortaya çıkan yeni ekonomik merkezlere göç ettiler. Bunun üzerine Ağa Han, ilk anayasayı değiştirdi ve merkezleri Tanganika, Kenya ve Uganda’da bulunan üç ayrı konsey kurdu. 1954’te anayasada yeni çıkan ihtiyaçlar sebebiyle yerine bir yeni yasa geldi.

III. Ağa Han tarafından 1954'te bir Anayasa yayınlandı. Bu yasaya Muhammed Şah'ın 11 Temmuz 1957'de İsviçre'nin Versoix şehrinde vefat etmesiyle beraber, onun yerine geçen torunu Nizârî İsmâiliyye'nin 49. İmamı IV. Ağa Han Kerim el-Hüseynî¹²⁰ tarafından 1962'de değişiklikler getirildi. Bu değişikliklere göre; "İmamın şahsından sonra Doğu Afrika cemaatinin yönetimiyle ilgili en yüksek organ Afrika Yüksek Konseyi'dir." Bu konseyin Merkezi Doğu Afrika'nın önemli kentlerindedir. Bu merkezlere konseyin üyeleri dönüşümlü olarak imam tarafından atanır. Yüksek Konsey üyeleri Nizârîler için imamdan sonra ikinci dereceden yargı yetkisine sahiptir. Yüksek Konsey'in altında Tanzania, Kenya ve Uganda için birer ülke konseyi yer alır. Ülke konseylerinin altında çok sayıda bölgesel konseyler de bulunur. Bunların altında da cemaathaneler yer alır. Ülke konseylerinin üyeleri de imam tarafından atanır.

Doğu Afrika Nizârîlerinin en alt örgütlenmesini cemaathaneler etrafında toplanan yerel cemaatler oluşturur. Cemaathaneleri bölgesel konseyler tarafından atanan muhî ve kamadiyeler tarafından yönetilir. Evlendirme, cenaze törenleri ve çeşitli vesilelerle düzenlenen toplu ibadetleri de bu görevliler yürütür. Topluluk üyelerinin mecburi dinsel vergilerini ve armağanlarını toplayıp merkeze iletme sorumluluğu da onlardadır. Topluluğun genelini ilgilendiren dinsel konular ise, Tanzania, Kenya ve Uganda'daki önceki ismiyle İsmâilî Birliği, yeni ismiyle "Tarikat ve Dinsel Eğitim Kurulu" nun görevidir. Tarikat kurulları ve muhî ve kamadiyelerin mezhep mensuplarına inanç esaslarını öğretme görevi muallim ve vaizlere aittir. Bu muallim ve vaizler eskiden Hindistan ve Pakistan'da eğitim görürlerdi. Sonra Darû's-Selâm'da kurulmuş bir merkezde yetiştirilmektedirler."

Doğu Afrika'daki gibi bu konseyler sistemi Hindistan ve Pakistan'daki Nizârî topluluklar içinde geliştirilmiştir. 1986'da ilan edilen son anayasa konsey sistemi bir ölçüde sadeleştirilmiş ve bir model hâline getirilmiştir. Bu anayasa ile var olan konseylerle birlikte, diğerlerine oranla daha fazla önem arzeden Nizârî topluluklarında ortaya çıkan, yeni ülkeler için de konseyler oluşturulmuştur. Konsey sistemine göre idare edilen ülkeler şöyledir: Hindistan, Pakistan, Bangladeş, Malezya ve Singapur, Bahreyn, Kuveyt, Katar, Umman, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Suriye, Malagası, Kenya, Tanzania, Fransa, Portekiz, İngiltere, ABD ve Kanada. İsmâilî toplulukların dağınık bir şekilde yaşadığı İran, Afganistan ve Orta Asya ülkeleri ise bu konsey sistemi kapsamında değildir.¹²¹

¹²⁰ Öz, "Ağa Han", s. 455.

¹²¹ Daftary, *İsmaililer, Tarih ve Kuram*, s. 531-538.

İKİNCİ BÖLÜM

RÂŞİDÜDDİN SİNAN EL-İSMÂİLÎ'NİN HAYATI VE FAALİYETLERİ

1.Râşidüddin Sinân'ın Hayatı

Haşhaşîlerin Dünya Tarihi sahnesinde yer almaları kendilerine liderlik yapan iki insanın kordinasyonu sayesinde olmuştur. Bu önemli insanların birisi Hasan Sabbâh diğeri de, Râşidüddin Sinân el-İsmâîlî'dir. Bu iki insan, tarikatın başında “Şeyhü'l-Cebel” (“Dağın Yaşlı Şeyhi”) anlamında, anılmıştır. Ama bu anlam bizim anladığımız şeyh anlamında değildir. Hasan Sabbâh Alamut kalesinin, Râşidüddin Sinân da Misyâf kalesinin şeyhi olmuştur. Moğollar'ın istilasından sonra Alamut'un yok olması nedeniyle Haşhaşîlerin merkezi Misyâf kalesine kaymıştır. Buraya taşındıktan sonra bunların yeni lideri Râşidüddin Sinân el-İsmâîlî olmuştur. Ve orada kendisine “el-Muallim” (Büyük Öğretmen) lakabı verilmiştir.¹²²

Râşidüddin Sinân el-İsmâîlî (Arapçada, راشد الدين سنان; Rashid ad-Dîn Sinân'dır) Tam adı Ebu'l-Hasen Sinân b. Selman b. Muhammed'dir. 1126 yılında bugünkü İrak'ta Basra kasabası yakınlarındaki Vâsıt yolu üzerindeki Akru's-Sûdan köyünde İmâmiyye Şîa'yasına mensup olan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Basra'da büyümüş olan ve okul öğretmeni olarak çalışan Sinân burada Nizârî İsmâîlîliğini kabul etmiştir. Tarihlerde Sinân'ın doğumuyla ve onun ailesi hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır. Bazı tarihçilere göre onun doğum tarihi 528/1133 ya da 530/1135 olarak verilirse, bazıları daha önceki tarihi vermektedir.¹²³ Nizârî İsmâîlî'yesinde çoğunlukla Râşidüddin diye anılır. Bununla birlikte yukarıda da değindiğimiz gibi, Hasan Sabbâh “Şeyhü'l-Cebel/Dağın Reisi/Hâkimi” ve “el-Muallim” lakabıyla da bilindiğinden Râşidüddin de onun devamı niteliğindedir.¹²⁴

589/1193 yılında büyük İsmâîlî lideri “Dağın Şeyhi” (Şeyhü'l-Cebel) takma adıyla bilinen Râşidüddin Sinân öldü. Sinân'ın ayrıca kral ve prenslerin saraylarındaki dedikodu ve fısıltılardan korktuğu da anlatılmıştır. Ünlü Sünni yazarı Sibte İbn el-Cezvi, onun ölüm tarihi olarak 588/1192'yi vermekle birlikte, Sinân'ın, insanların kalblerini kazanmakta usta, devlet adamı ve bilgili bir kişi olduğunu söylemektedir. Bustan el-Câmi, İsmâîlîlerin lideri olan Sinân'ın 589/1193'te öldüğünü ve yerine Nasr el-Acami adında “okuma yazma bilmeyen bir kişinin” geçtiğini yazar. Bar Hebraeus de Sinân'ın 1193'te öldüğünü ve yerine Nasr isimli birinin geçtiğini söylemektedir. Ardından Sinân'ın izleyicilerinin, onun gerçekten öldüğüne

¹²² Nuray Durmuş, “Tarihte Haşhaşîlerin Yeri ve Alamut”, Araştırma yazısı, oncevatan.com.tr, 21 Şubat, 2016, s. 1.

¹²³ <http://www.encyclopedia.com/history/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/sinan-rashid-al-din>.

¹²⁴ http://assassinscreed.wikia.com/wiki/Rashid_ad-Din_Sinan.

inanmadıklarını da eklemektedir. Başka kaynaklar da Sinân'ın yandaşlarının onu bir Tanrı olarak nitelediklerini anlatmaktadır. Önceden açıklandığı gibi, İbn Hallikan bu mezhebi onun adıyla, yani el-Sinaniyye olarak adlandırmaktadırlar. Bazı kaynaklara göre de, Sinân Râşidüddin, Selâhaddîn'den altı ay sonra ölmüştür.¹²⁵ İsmâilî kaynakların daha fazla kuramsal olmalarına rağmen, eylemlerin tarihine ilişkin bazı ipuçları da içerirler; bu kaynaklardan bazıları Sinân'ı İmam'ın soyağacı içinde gösterir. Suriye İsmâilî dâî'si Nûreddîn Ahmed (ölm. 749/1384), içinde Sinân'ın hayatını ve fiziksel özelliklerini sarfettiği yolun bir betimlemesini verdikten sonra sözünü şu şekilde sürdürüyor:

*“O orta boylu, büyük siyah gözlere sahip, yay kaşları (‘u’ biçimli) pembe yüzüne dönük yakışıklı biriydi. Tartışmada güçlü, ifadesi açık, görüşü keskin; beklenmedik anlarda tepki ve davranışları tatlı, felsefe ve allegorik yorumlar (tavil) biliminin ilkelerine bağlı, şiir ve astronomide (al-falak) eşi bulunmaz ve yarışılmaz bir kimseydi”.*¹²⁶

İsmâilî olmayan kaynaklar ise, Sinân'ın el-Kehf veya el-Kadmus'a gömüldüğünü söylemektedir. Lakin Arif Tamir bir makalesinde, onun mezarının Cebelü'l-Meşhed'de yani Râşidüddin Sinân'ın dua ederek ve yıldızları inceleyerek ömrünün çoğunu geçirdiği yerde bulunduğunu savunmaktadır.¹²⁷

Uzun süren idarecilik döneminde Râşidüddin Sinân, Suriye Nizârî İsmâilî cemaati tarafından benzersiz bir şöhrete sahip oldu. Bu durum ona, Suriye'deki diğer Nizârî İsmâilî liderlerinden farklı olarak Alamut'tan bağımsız bir siyaset uygulama fırsatı verdi. Bu sebeple Alamut'ta II. Hasan'ın halefi olan Nizârî imamı II. Nûreddîn Muhammed ile Sinân arasında ciddi anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Hareketin liderliğini yürüttüğü tam otuz yıl boyunca Suriye Nizârîlerinin güçlerinin ve şanlarının doruğuna ulaştırmıştı. Dönemindeki Suriye Nizârîlerinin şeflerinin en yeteneklisi, büyük bir organizatör ve başarılı bir idareci olan, Suriye Nizârîleri'nin gücünü zirveye ulaştıran, Alamut'a karşı bağımsız tutum alabilen, cemaatinin devamını sağlayacak güçlü müesseseler kuran Râşidüddin Sinân, bir rivayete göre 588/1192, bir başkasına göre de 589/1193'te Kehf'te vefat etti.¹²⁸

2.Râşidüddin Sinân'ın Faaliyetleri

Nizârî İsmâilîler tarafından çoğunlukla Sinân Râşidüddin olarak bilinir. Genç yaşta Basra'da öğrenimini nihayete erdirdikten sonra, oradan da ayrılarak Nizârî İsmâilîyye'ye

¹²⁵ Arif Tamir, “Sinan Rashid al-Din”, al-Adib, Mayıs/1953, s. 43-46.

¹²⁶ Arif Tamir, “Sinan wa Salah al-Din...”, s. 23: İsmâilî el yazmalarından Fusul wa Akhbar'dan s. 164 ten alınmıştır.

¹²⁷ <http://www.alamut.com/subj/ideologies/alamut/mirza-Sinan.html>.

¹²⁸ Farhad Daftary, “Râşidüddin Sinân el-İsmâilî”, *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIV, 467-468.

girdi. Nizâriyye İsmâiliyyesi ile ilgili genel bilgi almak için Nizârî Devleti'nin merkezi olan Alamut'a ulaştı. Orada Hasan İbn Muhammed İbn Ali medresesinde İsmâilî öğretilerini, İsmâilîlik teolojisi ve filozofların sistemleri ve İhvân-ı Safâ'nın er-Resâil'ini ve diğer bazı kaynaklar üzerinde çalışmıştır.¹²⁹ Aynı zamanda burada çeşitli dinî kitaplar okudu ve Kur'an ile Kitab'ı Mukaddes hakkında çeşitli araştırmalar yaptı. Kabala öğretilerini de öğrendiğine dair rivayetler vardır. Sinân Suriye Haşhaşîlerinin en önemli liderlerindedir. Basra doğumlu olan Râşidüddin'in simyacı olduğuna dair rivayetler de vardır.¹³⁰ Sinân'ı ziyaret eden Suriyeli bir yazarA, hayatı hakkında şöyle demiştir:

“Çocukluğum Basra'da geçti. Babam da şehrin ileri gelenlerindendi... Bu öğreti yüreğime işlemiştir... Sonra da erkek kardeşilerimle olan bir anlaşmazlık çıkan bir olaydan dolayı onlardan ayrılmaya mecbur kaldım. Elimde demir asa, ayağımda demir çarık. Binek bir hayvan ve kumanya olmadan Alamut'a doğru yola koyuldum. Alamut'a ulaşana kadar yürüdüm. Orada Kiyâ Muhammed adındaki birisi vardı, onun da Hasan ve Hüseyin adındaki oğulları vardı. Beni onlarla aynı okula gönderdi ve hiç onlardan ayrı koymadı. Daha sonrasında imam olan El-Kahir bin el-Muhtadî bi Kuvvet'ül-Lâh/bi-Ahkâmî'l-Lâh'ın ölümünden sonra onun yerine oğlu II. Hasan geçene kadar orada yani Alamut'ta kaldım.”¹³¹

Bu arada Hasan Sabbâh, İskenderiye'den getirttiği II. Hasan (Alâ Zikrihi's-selâm) ile yakın bir dostluk kurdu. II. Hasan 557/1162 yılında Nizârî Devleti'nin imamı olunca Râşidüddin'i cemaatin işlerini düzenlemesi için Suriye'ye görevlendirdi. Nûreddîn Mahmud b. Zengî'nin hâkimiyetindeki Musul, Rakka, Halep gibi merkezleri dolaştıktan sonra, Suriye'nin merkezindeki Cebelül-Bahrâ'daki en güçlü, Nizârî kalelerinin bulunduğu Kehf'e gelip yerleşti.¹³² Sinân daha sonra uzun zaman Kehf'te kaldı. Burada kaldığı zaman içerisinde kendisini orada bulunan halka sevdirmeyi başardı. Suriye Nizârîlerinin hakkında fazla bilgi bulamamış olan Şeyh Abu Muhammed vefat ettikten sonra, onun yerine kimin geçeceği problemi, Suriye Nizârîleri arasında var olan anlaşmazlıkların güçlenmesine neden olmuştur. Hiziplerin birinin desteklemesi üzerine hareketin başına, daha Alamut kalesinden onay gelmeden Hacı Ali b. Mesud adındaki birisi getirildi. Ama kısa vakit sonra o eski dâî Abu Muhammed'in yeğeni Ebu Mansur ve Reis Fehd'in desteğiyle öldürüldü. Ondan sonra Suriye Nizârîlerinin yönetimine Râşidüddin Sinân getirildi. 1162 yılında Hasan Alamut kalesinde tahta geçti. Bu arada Suriye Haşhaşîlerinin lideri oldu. 1164 yılında ise II. Hasan, Kıyâmet-i

¹²⁹ <http://www.alamut.com/subj/ideologies/alamut/mirza-Sinan.html>.; Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, s. 553.

¹³⁰ http://assassinscreed.wikia.com/wiki/Rashid_ad-Din_Sinan.

¹³¹ Lewis, *Haşhaşiler*, s. 173-174.

¹³² Daftary, *İsmaililer, Tarih ve Kuram*, s. 467-468.

Kübra bildirgisini yayınladı. Alamut'un dışındaki İsmâîlî'lere de bildirmek için dört bir yana haberciler gönderdi. Yeni düzeni Suriye'de üstlenmek de Râşidüddin'e düşüyordu. Kıyametin ilan edilmesi, İran'daki İsmâîlîler tarafından olduğu gibi kabul edilirken, kayıtlara geçirmişler. Ama oradaki sünniler tarafından önemsenmemiştir. Ama II. Hasan'ın ilan ettiği bu bildirgenin aşırılıklarından dolayı, bizzat kendisi bu yürürlükten kaldırmıştır. Bildirgenin içerisindeki aşırılıklarının ileriki dönemlerde oluşacak olan cennet bahçeleri hikâyesine kaynaklık etmiş olabileceği düşünülmektedir. Suriye'li İsmâîlîler bu hadiseyi es geçmiş gözükmemektedir; Hâlbuki sünni tarihçiler bu olay hakkında, zevkle ve nefretle, şeriatın sona erdiği söylentilerini tekrarlayıp durmuşlardır. Kuşkusuz bu ve benzeri haberlerde tek kelime abartılı olmadığı gibi, şeriatın sona erdiğinin Suriye'de ilan edildiği ve aşırılıklara yol açması üzerinden bizzat Sinân tarafından bu süreç durdurulmuştur.¹³³

İktidara yerleştikten sonra Râşidüddin Sinân zamanla sistemli bir şekilde Haşhaşî örgütünü kurmuştur. Bununla birlikte komşu olan Sünnî ve Nizârîlere karşı her zaman tehdit oluşturan Haçlılara karşı benimsediği uygun siyasetle gücünü sağlamlaştırmaya koyuldu.¹³⁴ Râşidüddin Sinân, Alamut'tan hem siyasî hem de örgütsel olarak neredeyse bağımsız bir şekilde hareket etmiştir. Bu arada Sinân'ı Suriye'deki Haşhaşîler ilahi bir lider olarak kabul ediyorlardı.¹³⁵ Suriye'de de otuz yıla yakın süre hüküm sürmüştür. Büyük dâî onun başkanlığını ele geçirmesinden korktuğu için, kendisini öldürtmek istemiş ve Suriye'ye birçok kez Alamut kalesinden casuslar göndermiş. Ama onlar Sinân'ı öldürememişler, aksine Sinân onların bazılarını öldürüp, bazılarını da kandırarak onların aldıkları emirleri uygulamaktan vazgeçirmiş. En yüksek ve ruhanî reis olarak mahallî Nizârî grupları arasında İsmâîlî âlimi ve devlet adamı olarak büyük şöhret kazandı.¹³⁶ Râşidüddin Sinân, Alamut'taki Nizârî imâmeti tarafından Suriye'deki Nizârîler'in başdâîsi olarak görevlendirildiğindeki sorumluluğunu ve aldığı görevini de hayatının sonuna kadar devam ettirdi.

Nizârîlerin başdâîsi olduktan sonra Sinân'ın ilk işi, yeni krallığı güçlendirmek oldu. Râşidüddin bu dönemden itibaren Kehf, Misyâf ve Kadmûs kalelerinde ikamet etti. Nizârî toplumunu yeniden canlandırmaya ve Cebelü'l-Bahrâ'da bulunan Nizârî kale ve müstahkem mevkiilerini güçlendirmeye çalıştı. Aynı bölgede bulunan Rusâfe ve Kevâbi kalelerini yeniden onarmakla birlikte başka bazı kaleleri güçlendirdi. Tapınakçıların yönetimi altında olan Haçlıların Merkab şatosunun yakınındaki Uleyke kalesini ele geçirip yeniden tahkim

¹³³ Lewis, *Haşhaşiler*, s.175.

¹³⁴ Daftary, *İsmâîlîler Tarihleri ve Öğretileri*, s. 554.

¹³⁵ http://assassinscreed.wikia.com/wiki/Rashid_ad-Din_Sinan.

¹³⁶ Lewis, *Haşhaşiler*, s. 111.

ederek topraklarına kattı. Böylece daha güvenli bir hale getirdi.¹³⁷ Nizârî davetini yaymak amacıyla düşmanların ortadan kaldırılması için kendilerini her an feda etmeye hazır olan teşkilâtın ayrı bağımsız ve güçlü fedâîler, geliştirilmesine büyük çaba sarfetti. Fedâîlerine, daha sonra Orta Doğu'da Fransızca ve İngilizce de dâhil olmak üzere kullanılan çeşitli dillerde ve casus zanaat denilen şeyleri, prenslerin, kralların mahkemesinde gizli bilgi toplama sanatında eğitmiştir. Çeşitli İsmâîli kalelerinin komutanlarının yaygın olarak dağılmış İsmâîlî kalelerinden herhangi birine yönelik olan tehditler hakkındaki planları hakkında bilgilendirildikleri, güvercinleri kullanmayı kodlu mesajları tam olarak öğrenmek için öğretti. Bu öğretilmiş olduğu iletişim sayesinde çeşitli İsmâîlî komutanlarıyla sürekli temas halinde olmayı başarmıştır.¹³⁸ Fedâîlerin görülmemiş mücadele metotları ve muhaliflerini ortadan kaldırma teşebbüsleriyle ilgili raporlar dönemin Müslüman ve Haçlı tarihçilerinin eserlerine de geçmiştir. Fedâîler Doğu'da Haşşâşîn, Batı'da Assassins (kâtiller) olarak anılmış, Sinân da özellikle Batı kaynaklarında “Şeyhü'l-Cebel” diye kaydedilmiştir.

İmam II. Hasan tarafından Alamut'ta 559/1164'te ilân edilen “kıyâmetü'l-kübra” öğretisiyle yeni bir devir başlamıştı. Bu doktrinin gereği olarak kiblenin yönünün değiştirilmesi, namaz ve orucun ortadan kaldırılması, içkinin helâl sayılması gibi hususların Suriye Nizârîleri arasında ilân edilmesi görevi Râşidüddin Sinân'a düşmüştü. Fakat Râşidüddin imamın doktrinine itibar etmeyerek İsmâîliyye'nin mezhebî kıyamet anlayışını mensuplarına telkin etmişti. Böylece imamın doktrini Suriye Nizârî İsmâîlî toplumunda yaygınlık kazanmamıştı. Ayrıca bu husus Suriye'de kaleme alınan Nizârî metinlerinde yer almamış, sadece Suriyeli Sünnî tarihçiler tarafından konuya kısaca değinilmiştir.¹³⁹

Râşidüddin Sinân, Suriye ve Mısır'ı ilgilendiren politikalarda diplomatça rol oynadı. Gerek Franklar'a gerekse çevresindeki Müslüman devletlerin idarecilerine karşı kendi toplumunu ve bağımsızlığını güvence altına aldı. Daima karşılıklı bir siyaset izlemeyi tercih etti. İsteddiği sonuçlara ulaşabilmek için daha üst konumlarda bulunan güçlerle, özellikle Haçlılar, Zengîler ve Selâhaddîn-i Eyyûbî ile karmaşık ve değişken anlaşmalara girdi. Râşidüddin Sinân'ın Suriye Nizârî toplumunun liderliğini üstlendiğinde büyük bir güce sahip olan Nûreddîn Zengî, Sinân için Haçlılar'dan daha büyük bir tehlike arz ediyordu. Bu sırada yıllardır çeşitli müstahkem mevkiilerin denetimi için ara sıra Nizârîlerle çatışmakta olan Haçlılara karşı başlangıcından beri barışçıl bir siyaset izlemeye çalıştı. Bu siyasete rağmen, Hristiyan Hospitaler Şovalyelerinin Trablus kontundan Cebelü'l-Bahra'nın güney tarafındaki

¹³⁷ Lewis, “Kamâl ad-Dîn's Biography of Râşid al-Dîn Sinân”, s. 231.; Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, s554.

¹³⁸ <http://www.encyclopedia.com/history/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/sinan-rashid-al-din>.

¹³⁹ Daftary, *İsmaililer, Tarih ve Kuram*, s. 467-468.

ünlü Krak des Chevaliers (Hısnü'l-ekrad) kalesine yerleşme izni almasıyla 537/1142'de Nizârîler yeni bir Frank düşmanla karşılaşmış oldular. Bu zamandan sonra yerel Haçlı devletleriyle barışçıl ilişkiler kurmuş olan Nizârîler, Papa'ya karşı sorumlulukları olan Tapınak ve Hospitaler tarikatlarıyla küçük çatışmalara girmek mecburiyetinde kaldılar. Cemaatini muhtemel tehlikelerden korumak amacıyla, güçlü hasımları tarafından istenen yıllık vergileri aksatmadan ödüyorlardı. Sinân baştan beri Haçlılar ile barış anlaşmaları yapma teşebbüslerinde bulunmuştu. Resmî bir uzlaşma sağlayarak Tapınakçılara ödedikleri haracı ortadan kaldırmak amacıyla 569/1173-74'te Kudüs Latin Devleti Kralı I. Amalrik'e bir elçi heyeti göndermişti. Ondan sonra Nüreddîn Zengî'nin 569'da (1174) ölmesi üzerine Râşidüddin Sinân, Haçlılar'la yapılan cihadı üstlenmiş bulunan ve hâkimiyetini bütün Suriye'ye yaymak isteyen Selâhaddîn-i Eyyûbî ile karşı karşıya geldi. Bu durumda kendisi gibi Selâhaddîn tarafından tehdide mâruz kalan Halep Zengîleri ile yakın ilişki kurmaya mecbur kaldı. 570-571/1174-1175 yıllarında Selâhaddîn'i öldürtmek için fedâiler gönderdiyse de bir sonuç alamadı. Hayatının sonuna doğru Selâhaddîn-i Eyyûbî ile saldırmazlık anlaşması yaptı. Buna karşılık Nizârî İsmâilîler ile Haçlılar arasındaki ilişkiler bozuldu. İbnü'l-Esîr'in 588 yılı olayları arasına kaydettiğine göre Kudüs'ün Frank kralı Montferratlı Konrad 588/1192 yılında fedâiler tarafından öldürüldü. Bunun üzerine Selâhaddîn-i Eyyûbî ile Sinân arasındaki anlaşma Selâhaddîn'in isteği üzerine gerçekleşmiştir.¹⁴⁰

3.Râşidüddin Sinân Etrafında Oluşan Mitoloji

Bazı tarihçilerin anlattığına göre: Râşidüddin kalede davette bulunurken başkalarının yöntemini taklit etmemiştir, kendini kimseye bildirmemiştir. Buna örnek, Sinân Misyâf kalesinde bulunduğu zaman bazı vakitlerde kaleyi geziniyormuş. Bir gün gezindiği sırada su ile dolu bir kuyu kenarında durmuş, onun yanında bulunan birisi kendisinin değil de suda Sinân'ın suya yansımalarını görerek şaşırıp, Sinân'ın ayaklarına kapanmıştı. Sonra Sinân bu adama: “Sırım kendime ait ve gördüğünü kimseye söyleme!...” diyerek Misyâf'tan Kehf'e gitmiş. Kehf'e gittiğinde kalenin etrafındaki Bastiriyun adındaki köye giderek burada bir süre çocuklara yazı yazmayı öğretmekle meşgul olmuştu. Burada bulunduğu sürece her hangi hastaya ettiği, dua, ayin, şifaa olmakla beraber buranın ahalisi kendisine “tabib” namını da vermişler. Her tarafa yayılmış olan şöhretinden dolayı buraya birçok hastalar geliyordu ve ona teşekkürler sunuyorlardı. Kehf kalesinde bulunan Şeyh Ebu Muhammed Sinân'a hürmetle onu kaleye davet etmiş. Sinân kaleye gittiğinde de sabah ve akşam yemeklerini vesaireyi temin

¹⁴⁰ Daftary, *İsmaililer, Tarih ve Kuram*, s. 467-468.

ettiyse de o bunların en zaruri ve basitlerini kabul ederek, kendisini bildirmek istememiş. Bazı bilgilere göre de Sinân burada yedi seneye yakın kaldı.¹⁴¹

Sinân'ın züht ve takvasından dolayı halk nazarında büyük bir ehemmiyet kazanmış olduğundan “Şeyh-i Irakî” namıyla hatırlanıyordu. Giydiği basit bir Yemen hırkasını her sene kendi eliyle yıkayarak yeniden diyor ve ayağına da yine kendi eliyle tek parça deriden bir çarık iğmal ile sırtına ve ayağına daima bunları giyiyordu. Aradan yedi sene geçtikten sonra Şeyh Ebu Muhammed hastalandı. Bundan birkaç gün sonra, Râşidüddin onun huzuruna girip: “Ey Şeyh Ebu Muhammed! Hayatın son buldu. Yarın hayatınla vedalaşacaksın. Ölmeden önce taklidimi gör”??, diye ona taklitlerini okudu. Ebu Muhammed yedi¹⁴² seneden beri kendi taklidine vakıf olmadığı için işleri kendisine itaat altına girmemiş olmasından dolayı ağlayarak affını diledi. Sinân: “İşlerin şimdiye kadar yolunda gitmekte olduğunu gördüm. Mısır'daki Kal'atu'l Cebel'i bile almak arzu etseydik başarırđık. Şartlar buna elverişliydi.” Diyerek işlerin yönetimini eline almaya lüzum hissetmediğini söylemiş ve ertesi günü Sinân'ın söylediği gibi, Şeyh Ebu Muhammed ölmüştü.¹⁴³

Bazı kaynaklarda nakledildiğine göre; Râşidüddin Sinân Kehf kalesinde bulunduğu sıralarda bir gün yanında bulunanlara hitaben: “Burada bir cami inşa edilecektir ve falan ve falan kimseler hutbe okuyacaklardır. O günlerde siz baskıya uğrayacaksınız.” demiş ve orada onun dediği gibi bir cami bina olunmuştur.

Daha başka rivayetlere göre de, Sinân savaşa ve diğer bir işe göndermiş olduğu kimselerin ahvalini tamamıyla bilir ve söylerdi. Örneğin; ey arkadaşlar!... Falan arkadaşlara acıyım. Şu anda falan yerde öldürüldüler.” der ve birkaç gün sonra onun dediği gibi olurdu.

Bir rivayete göre de; Kadmus kalesi halkı yapmak istedikleri işleri için Sinân'ın odasının büyük penceresinin önüne gelir ve kalplerinden bu iş için istekte bulunurdu. Onun kölesi çıkıp olumlu veya olumsuz bir açıklamada bulunur ve netice tamamıyla açıklandığı gibi olurdu.

Birde Sinân Menaka, Kehf, Kadmus kalelerinin ellerinde kalıp, Kamua kalesinin ellerinde kalmayacağını da söylemiş ve aynı şekilde olmuştu.¹⁴⁴

Bazı rivayetlere göre; Râşidüddin Sinân Misyâf kalesinde bulunduğu zamanlarda bir gece kendisinin bulunduğu burç üzerine bir yıldırım düşmüş burç yıkılmış oldu. Herkes yıkılan bu burçta bulunan haziynenin olduğu altın ve gümüşleri gecenin¹⁴⁵ karanlığından

¹⁴¹ <http://www.alamut.com/subj/ideologies/alamut/misrza-sinan.html>.

¹⁴² M. Şerefettin Yaltkaya, “Karamita ve Râşidüddin Sinan”, *DFİFM*, İstanbul, 1928, II, 49.

¹⁴³ Yaltkaya, “Karamita ve Râşidüddin Sinan”, 51.

¹⁴⁴ Yaltkaya, a.g.m, s. 80.

¹⁴⁵ Yaltkaya, a.g.m, s, 62.

istifade ile çalmışlardır. Râşidüddin yığıntı arasında ayağı üzerinde ağır bir taş olduğu halde orada sabaha kadar kalmıştı. Sabahleyin kendisinin adamları gelip taşı ayağı üzerinden kaldırdıklarından sonra ayağının tedavisi için kendisinin emriyle mestin üzerinden yarasını sardılar.

Bundan sonra topallayarak kale kapısına geldi ve kapının önündeki merdivene oturup hazinenin içeriğinden çalınmış bulunanlara isimleriyle tek tek çağırıp almış oldukları altın ve gümüşün miktarını belirleyerek iade etmelerini buyurdu. Bu suretle hazinede bulunan altın ve gümüş tamamıyla iade edilmişti. Yalnız bu hırsızlardan biri almış olduğu altın kesesini inkâr etmişti. Sinân bu adamı yanında alı koyarak bunun odasına gönderdiği adamlarına kesenin bulunduğu yeri belirlemiş olduğu yerden buldurarak hazineye iade ettirmişti. Bundan sonra Sinân iki adamın daha hırsızlık etmiş olduğu paraları saklamakta olduklarını söyleyerek bunlardan birinin niyeti hayırlı olmakla kendisine katıldığını ve diğerinden bile başka bir günde alacağını söyleyerek odasına döndü. Bundan birkaç gün sonra yine kale kapısına inerek hazır olanlara hitaben şöyle dedi: “Sizden birinizde hazineden almış olduğu bağdan yapılmış olan ufak bir sandık içerisinde¹⁴⁶ şu miktarda altın vardır ki, her gece bunları çıkarıp bakıyor. Sonra da tekrar sandığa koyup sandığı kilitleyerek yerine koyuyor. Eğer; artık bakmasına doymuş ise onu bize geri versin...” bunun üzerine cemaatin içerisinden biri kalkıp Râşidüddin’in ayağındaki çizmesini öpmeye ve yüzünü topraklara sürmeye başladı. Sandık kendisinde bulunan bu adam özür dileyerek odasından bu sandığı onun huzuruna getirdi.

Niyeti hayırlı olmakla Sinân’ın kendisinden hırsızlık yaptığı paraları almamış olduğu Nicâi adındaki birinin niyet hayriyesi Selâhaddîn’in Misyâf’ı kuşattığı tarihte Râşidüddin’in gelip oturduğu dağ tepesinde onun için bir türbe bina etmekte. Bu adam hazineden almış olduğu parayı bir sandık içinde olarak toprağa gömmüş ve yerini kimseye söylememişti. Bu Necâi’inin Hasan adındaki güzel yazı, güzel konuşma ve belağat, nahif ilmî vesairede usta bir oğlu vardı. Bunun babası Necâi türbeyi bina etmezden önce vefat etmiş ve türbe binasını oğluna vasiyet etmişti.

Türbe binasına yapamayan Hasan dahi bu işi oğlu Cemaleddîn’e bırakmıştı. Tatarlar zuhur edip Hülâgû tarafından Misyâf alınıp bir müddet sonra bunların çekilmeleri üzerine Misyâf kalesinin tatarlara teslim etmekle suçlananlardan¹⁴⁷ bazıları öldürüldü. Bazıları da hapse atıldılar ki, Cemaleddîn bin Hasan bin Necâi dahi Kehf kalesinde hapse atılanlar arasındaydı. Cemaleddîn yanında bulunan otuz kişiyle bir kuyu içinde hapis olunmuşlardı.

¹⁴⁶ Yaltkaya, a.g.m, s. 63.

¹⁴⁷ Yaltkaya, a.g.m, s. 64.

Cemaleddîn Râşidüddin'i rüyasında görüp onun dilinden kendisini rüyada gördüğü günde hapisten kurtulacağını öğrendi. Kendisine Sinân şu yolda hitabette bulundu.

“Ey Cemaleddîn! Falan yerde gömülü olan sandık bırakıldığı gibi durmaktadır. Tatarların sandığın gömülü bulunduğu yerde yemek pişirmek için kurdukları ocağın ateşinden sandık da etkilenmiş. Odana döndüğün zaman o gömülü olan sandığı çıkar ve babanın vasiyeti gereğince falan dağda bizim için derhal bir türbe inşa ettir.”

Cemaleddîn bu uykudan memnuniyetle uyandı. Ve hemen sonra hapisane memuru gelip Misyâf'tan emre uyararak kendilerinin sebepleri serbest bırakıldıklarını haber verdi. Misyâf'a gelip sandığı gömüldüğü yerden çıkardığı zaman Sinân'ın söylediği gibi ocağın sıcaklığından azıcık etkilenmiş olduğunu gördü. Cemaleddîn türbeyi bina etmek için malzeme toplamaya başlayıp, Kahir adıyla bilinen harap kaleden taş çekmek için işçi gönderdi. Fakat Cemaleddîn kireç bulamıyordu. Kahir harabesinden taş çıkaran işçiye birçok kireç buldular ki bunlarla türbe inşa edildikten sonra bir miktarı da arttı.¹⁴⁸

Bazı rivayetlere göre; Râşidüddin Sinân çok karlı bir gecede Misyâf'tan inip etrafında bulunan gayet yüksek bir dağın tepesine çıktı. Yanında bulunan bir kimseye bindiği hayvanı vererek kendisinden uzak durmasını emretti. Bu adam kendisinin bu dağa bir mal gömmek istediği zanında bulundu. Râşidüddin Sinân geceleri her zaman dağ başlarına çıkmak alışkanlığında olduğundan bu adamdan başka diğer kimseler de bu zanda bulunuyorlardı. Sinân onların içinden geçirdiklerini keşfiyle kendilerini çok önceden mahcup etmişti. Bu adamın alan bu zanda bulunduğunu keşfiyle sabahleyin dağdan döndüğünde ayağına giymiş olduğu Sermuce-Lâçinin tekini adı geçen dağın tepesinde oturduğunu söyleyerek bu adamın oraya gidip lâçinin tekini getirmesini emretti. Bu adam bunu fırsat bilerek dağa çıkmış ve dağda birçok zarara rağmen hazineye dair bir eser göremeyerek yalnız lâçinin tekini bulmuş ve bunu Sinân'a getirmişti. Sinân ona: “hakkımızdaki zan ve şüphen gitti mi?!...” diye hitabe başlayarak bu hususta hatırdan geçmiş olan şeyleri kendisine tekrar etti. Bu adam af talep ederek affedildi.¹⁴⁹

3.1.Râşidüddin Sinân ve Selâhaddîn-i Eyyûbî

Bazı rivayetlere göre bir olay vardır: Selâhaddîn-i Eyyûbî büyük bir ordu ile gelip, Misyâf kalesini kuşatmış ve Kadmus bağlı yerlerden Anabe köyüne çekilmiş olan Râşidüddin Sinân'a adamlar¹⁵⁰ göndermişti. Sultanın gönderdiği adamlar yanında bulunan yalnız iki kişiyle Râşidüddin'i mezkûr köyün bir hanede oturmakta olduğunu görüp, küçümseyerek ve

¹⁴⁸ Yaltkaya, a.g.m, s. 65-66.

¹⁴⁹ Yaltkaya, a.g.m, s. 76-77.

¹⁵⁰ Yaltkaya, a.g.m, s. 53.

onunla alay ederek kendisine doğru ilerlemeye başladılar. Bunlar Sinân'a yakınlaştıklarında kendisinin üzerinde nurların parlamakta olduğunu ve her adım attığında da ululuk ve yüceliğinin artmakta olduğunu gördüler. Nihayet kendisinin yanına gelmeye cesaret edemediklerinden, Sinân bunlara doğru perdedar Debus'u gönderip kendilerini yanına çağırdı. Bunların uğramış oldukları korku gittikten sonra küçümseme ve alay etmelerine pişman olarak kendilerinin itaat dairesine kabul etmelerine ricada bulundular. Râşidüddin onlara dedi ki; “Sizin avdetle gördüklerinizi sultana söylememeniz gerekir ve kendisine bildirin ki, isterse o buraya gelsin. Yanımda gördüğünüz bu iki kimseden başka da kimse yoktur. İsterse yarın ben onun yanına inerim”.

Selâhaddîn'in adamları yanına gelince olan olayları kendisine anlattılar. Ondan sonra da Selâhaddîn askerleriyle birlikte Râşüddin Sinân'ın bulunduğu Anebe köyünün dağlıklarına giremeyeceğini söyledi. Sinân mezkûr köyden bugün türbesinin inşa edildiği yerde, yani Misyâf kalesinin üzerinde bulunan bir dağın tepesine oturdu. Selâhaddîn¹⁵¹ yalnız iki adamla gelip, burada bulunan Râşidüddin'i yakalamak üzere asker gönderip kendisini kuşatarak bir abluka içerisine aldırdı. Bunlarla beraber önde gelenlerden de elli altmış kimse gönderdi. Bununla birlikte Sinân'ı alıp kendisine getirmelerini buyurdu. Askerlerin kendilerini kuşatmakta olduklarını gören iki adam Râşidüddin Sinân'a hayvanlara binip burdan gitmesini söylediler de, o bu kişilerin kendilerine ulaşamayacaklarını söyledi. Askerler abluka içerisine almış oldukları Sinân'ı ele geçirecekleri zaman Sinân gerçek kimliğini gösterdikten sonra bu askerlere bir bakış attı. Bunlar donmuş gibi hareketsiz kaldılar. Ondan sonra bu askerler Sinân'a sataşamayacağını anlayarak dönmeye ve vuku bulan hali Selâhaddîn'e anlattıkları vakit, sultanın yanında bulunan akrabasından, Hama hükümdarı Takıyyuddîn “Bu adam; sizin kendisini ele geçirmeye gücünüzün yeteceğini bilse iki kimse ile karşınıza gelir mi?!” diye kendisine fevkaalede bir kudret bulunduğunu kabul edenlere fikren katılmıştı. Bunun üzerine Selâhaddîn Sinân'a bir mektup yazarak bir adamla onu göndermişti. Râşidüddin Sinân da bu mektuba kendisine ulaşmadan önce cevabı hazırlamış ve bu mektubu getirecek¹⁵² adamın ahmak ve kibirli bir kürt olduğunu söyleyerek bunun kendilerine yakınlaşmaması için, mektubu buldukları yerden uzak bir yere bıraktırmıştı. Selâhaddîn'in mektubunu getiren kimse mezkûr kamışın bulunduğu yere ulaşınca ilerlemeye gücü yetmemiş ve bindiği hayvanı kırbaçla dövdükçe hayvan bilakis gerilerek, adamı inmeye mecbur bıraktı. Bu adam hayvandan inince yazılmış olan cevap kendisine verilmiş ve getirmiş olduğu mektup açılmayarak aynı şekilde kendisine iade edilmişti. Selâhaddîn gönderilen mektuba açılmadığı

¹⁵¹ Yaltkaya, a.g.m, s. 54.

¹⁵² Yaltkaya, a.g.m, s. 55.

halde tamamıyla cevap verilmiş olduğunu görerek hayretler içerisinde kaldı. Ve Sinân'ın evliyayı kiramden olduğunda hiç şüphesi kalmadı. Ve kendisinden beklenmedik şekilde korkmaya başladığından çadırının etrafına alçı ve gül döktürüp muhafaza için her gece fenerciler tertip ve tayin etti. Bir gün gece karanlıklar arasında Râşidüddin önünde bir uzun ayaklı fener bulunduğu halde Dağdan inerek Selâhaddîn'in askerlerinin arasına karıştı ve Dağdan fenerin ışığını takip edenler de ışığı göremez oldular. Sinân uyumakta olan Selâhaddîn'in çadırına girerek başı ucunda yanmakta olan feneri ayakucuna, ayakucundakini de başucuna koydu. Ve tarihte bilinen İsmâiliyye ekmeğinden fırından yeni çıkmış sıcak bir çörek üzerine yarısına kadar zehire batırılmış, fedâî bıçaklarından bir bıçağı saplayıp onun yanına bıraktı. Çöreğin¹⁵³ üzerine de bir kağıt bıraktı ki, bu kağıtta; Sinân Râşidüddin'in kendi el yazısıyla şu şiir yazılmıştı:

Helâl mülke kase eylerim ki Nusret-i hak
Bizimle olduğu müddetçe feth-i kale muhâl
Bilin ki kudret ifna elimdedir her an
Tamam özüme kader eyledim fakat imhâl.

Râşidüddin bundan hiç kimsenin haberi olmadan çıkıp, dağa tekrar döndü. Yalnız Selâhaddîn uyanıp çadırdan çıkarken Sinân'ın hayalini görmüş ve ayak, başucundaki fenerlerinin yerleri değiştirildiğini ve yanına konulmuş olan ekmeğin ve üzerindeki bıçağı ve mezkûr şiiri beklenmedik şekilde korkarak herkesi ürkütecek surette bir sıyha koparmıştı. Devlet ve memleketin büyükleri ve emirleri Hama hükümdarı mezkûr Takıddîn ve diğer vezirler onun yanına doğru koşular. Selâhaddîn bunlara olup biten macerayı anlattı. Bunlar zehirli bıçağı ve sıcak çöreği üzerine konulmuş olan şiiri görerek dehşete düştüler. Ve bu cesaretle birlikte gösterilen lütufa hayran kaldılar. Ondan sonra Selâhaddîn hizmetkârlara¹⁵⁴ ve kölelere sorup, bunların bir hareket hissettiklerini veya bir kimseyi görüp görmediklerini sordu. Bunların hepsi hiçbir şeyden haberdar olmadıklarını ve yalnız sultanın: “Bakınız; orada kim vardır?!...” diye haykırmasıyla uyandıklarını ve ellerinde fenerler olduğu halde çadırın kapısına koşup alçı ve gül üzerinde çadırdan çıkan bir insanın ayak izlerini gördüklerini söylediler. Çadırın önünde yalnız çıkarken izleri kalmıştı, girdiği zamandaki izlerini bulamamışlardı. Çadır etrafındaki atlar üzerinde bulunan muhafız süvariler dahi kimseyi görmemişlerdi. Sultanın korkusu son dereceye kadar gelmişti. Yanında bulunanlardan Takıddîn Selâhaddîn'i öldürmek için kendisine bir mani tasvir etmediği bu zattan eman almaktan başka çare görmediğini ona söylemekle kendisini bu hususa görevlendirdi.

¹⁵³ Yaltkaya, a.g.m, s. 56.

¹⁵⁴ Yaltkaya, a.g.m, s. 57.

Selâhaddîn'in eman talebini ve kendisinin yapmış olduğu hatalardan istediği affını, mektubunu Takıddîn götürdüğü vakit Sinân bu mektubu gülerek karşılamış ve: “Kalemi kuşatmaya devam ettikçe ona eman yoktur...” demiş ve Takıddîn bu cevabı Selâhaddîn'e iletmişti. Bu zatın Allah'ın salih kullarından olduğunda¹⁵⁵ şüphesi kalmamış olan Selâhaddîn onu tamamıyla haklı bularak kendisine her hususta ve ona katî surette boyun eğmede mecbur kalmıştı. Ve kaleyi kuşatmaktan vazgeçmiştir. Zira kalkan, hançer, nefit ve ok atmaya mahsus olan çarhlar vesaire birçok mühimmat harbiye dahi bırakmıştı. Ve davetten her kaleye ödenek bağlamıştı.

Halkın cahil tabakasından birçok insanlar Râşidüddin'in bu değer verilecek hayret işleri ilim simya vasıtasıyla yaptığını zannetmektedir. Acaba kendisine yazılmış olan her hangi bir mektubun ve sualinden evvel o mektubun cevabını yazmasını “İlmî Simya” ile midir?! Hikâyede bulunduğu gibi geceleyin kendisine Misyâf'ta zebandar azlık edenlerin kendi isimlerini ve babalarının isimlerini Kehf'ten tayin ile hemen o gece Misyâf'taki naibine bunların azarlanmalarını yazmış olması ve söylemiş oldukları sözleri aynı şekilde bildirmesi de sima ile midir?! Acaba halkın cahil tabakasındaki emri hakikiyye ve emri himaye ve hayalden tefrikde hükümdar Selâhaddîn Eyyûbî'den ve nezdinde bulunan ilme, hükme, akla, fıkha, vesairenden daha yeteneklidirler?!... emri hakikiyye ile emri vehmiyye arasındaki fark açık değil midir?!. Padişahlar ve bunların nezdilerinde bulunan fazıl imam avam nas gibi ömrü vehmiyyeye değil ancak hakikî olan emri sadakaye inba' ederler. Çünkü onlar temrinat aklide bulmuş kimselerdir. Bunlardan büyük bir cem gafirin zelal üzere ittifakları mümkün müdür?!.. Râşidüddin'in zamanında sayılmayacak kadar ilme ve fıkha var idi ki bunlar Mısır, Dımaşk, Irak, Bağdat vesaire beldelerden gelmiş ve cümlesi Sinân'ın yaşadığı bir hanlar karşısında aciz kalmışlardı. Sinân bunları simayla değil Kur'an'ın ayetleriyle ve ilimle yenmişti.

Bazı rivayetlere göre: Selâhaddîn Akka kalesini aldığı zaman Frankların melikinden biri deniz yoluyla gelip hücum ederek Akka'yı onun elinden almış. Ve burada bulunan ehl-i islâmı öldürdü ve Selâhaddîn'in ordusu karşısında ihaz mevki eyledi. Bununla beraber iki ordu arasında şiddetli bir savaş meydana geldi. Selâhaddîn de bundan kurtulmak için çare arıyordu. Kehf kalesinde bulunan Sinân: “Bugün dostumuz Selâhaddîn sıkışık duruma düşmüştür!...” Frankların dilinden anlayan iki mücahit çağırarak onlara şu talimatı verdi: Onların giyindikleri gibi giyinin, onların kılıçları gibi kılıç kuşanın. Ve bu mektubu da Selâhaddîn'e ulaştırın. Bu gece ve ondan sonraki gecelerde falan yerlerde geceleyin, falan

¹⁵⁵ Yaltkaya, a.g.m, s. 58.

günü de ikinci üzere Akka kalesine varacaksınız. Eğer¹⁵⁶ söylediğim gibi o günlerde ve söylediğim yerlerde olmazsanız amaca ulaşamazsınız. Emir ettiğim gibi davranırsanız falan gün Selâhaddîn'in huzurunda bulunacaksınız, tarafımdan selamımı iletin. Mektubumu okuduğu zaman sizi aynı günün gecesinde kendisinin düşmanı olan Frank pâdişahını öldürmeye göndermiş olduğumu söyleyin. Güneş battığı zaman da sultanın yanından çıkın ve onun ordugâhından ayrılıp etrafa karanlık çöktüğü zaman Frank ordugâhına girin. Geceleyin frankın çadırına girin. Kendisini yalnız ve sarhoş olarak yüzü üzere yatmış ve sızmış halde bulacaksınız. Başını keserek, kılıcını alın. Size birisi bir şey söyleyecek olursa Frank diliyle cevap verin. Onun başını ve kılıcını Selâhaddîn'e teslim ettiğinizde kendisi derhal düşmana hücum eylesin İnşâAllahu teala galebe kazanacaktır...¹⁵⁷

Bundan sonra siz ondan ne dilerse dileyin diyecektir; "Sakın altın gümüş vesaire istemeyin yalnız deyin ki: Biz Allah uğrunda canımızı feda edenlerdeniz!... Dünyayı ve dünya arzularını terk ettik. Lakin ailelerimizden ayrıldığımız zaman küçük çocuklarımızın yiyecek unları az miktarda kalmıştı. Bizim her ikimize de birer yük un verirsiniz başka bir şey istemeyiz!.."

Râşidüddin'den bunları işittikten sonra iki kimse tamamıyla bu talimat üzerinde hareketle Frank hükümdarını öldürdüler. Bunun kesik başını da bir torbaya koyup Selâhaddîn'in huzuruna geldiler. Ve hemen Selâhaddîn hareketle galip oldu. Muzafferiyetten sonra bu iki fedâî hakkında görülmedik bir şekilde hürmet göstermiş. Bunların kendilerine ne istedikleri hakkında sormuş, sorduğu zaman da aldıkları talimat üzerinde yalnız birer yük un istemişler.

Bunun üzerine Selâhaddîn davet hadiye¹⁵⁸ adına her vilayetten kaleyi davete onur çiftlik verdiği gibi Mısır, Dımaşk, Humus, Hama, Halep vesaire şehirlerde davet hadiye için dar davetler bina edilmesini emretti ki bugün de bu davet hadiye yalnız (davet) namıyla bilinmektedir. Bunun üzerine bu fedâîlere daha çok enam ve ihsanda bulunup bunlar vasıtasıyla Râşidüddin Sinân'a hediyeler gönderdi.¹⁵⁹

3.2.Uleyka Kalesi Hakkında Olağanüstü Bilgiler

Bazı rivayetlere göre: Râşidüddin Sinân Uleyka kalesini feth etmek istediği zaman bu kalenin sahibi Şebli'ye adamlarından bir hediye gönderip, bunlara kendisinin de gecenin sonundan sabaha doğru oraya geleceğini bildirdi. Kendisini bir köyde bir iş ile meşgul bulan

¹⁵⁶ Yaltkaya, a.g.m, s. 59-60.

¹⁵⁷ Yukarıda söylediğimiz gibi Selâhaddîn'in vadettiği on bin dinara tamamen bu hükümdarı öldürmeyi kabul etmişti.

¹⁵⁸ İsmâiliyye'nin gerek Musta'liyye ve gerek Nizâriyye kolu kendilerine (davet hadiye eshabı) tesmiye ederler. Çünkü imamları olan İsmâiliyye'ye (sahip el-davet el-hidaye) deniliyordu.

¹⁵⁹ Yaltkaya, a.g.m, s. 61-62.

bu adamları Şebli ertesi sabah kendisi gelinceye kadar kalede muhafaza olmak üzere kaleye gönderdi. Gece olup herkes uyuduğu zaman, Sinân'ın adamları kale ahalisinin her birini isimleriyle çağırarak, odalarından dışarı çıkarıyordu ve ellerini arkalarına bağlıyorlardı. Sinân dahi kaleye yaklaşmıştı. Kalenin yanındaki vadide bulunan bir ağacın önünde bindiği hayvanı kişnemeye başladı. O dedi ki; böyle bir gündeydi ki İmam Ali bin Ebî Tâlib Hayber kalesini feth etmişti. Altında benim atım gibi bir at vardı.-Bu sırada kolunu sığayarak-kolu dahi benim kolum gibiydi. Başında bile benim miğferim gibi miğferi vardı. Ey dâîlerim kalblerinizi geniş tutun. Bugün bu kaleyi alacaksınız. Ve yalnız istihza edenlerden olan ve bizde şüphesi bulunan bir kimseden başka kimse öldürülmeyecektir.

Râşidüddin bu sözlerini henüz bitirmeden, adamları kaleden tekbir getirmeye başladılar. Ve bir kadının kendisinin üzerine bir tencere atmak suretiyle öldürdüğü bir kimseden başka bir öldürülen insan vermeden kaleye sahip oldular ki, bu ölen kişi Sinân'ın işaret etmiş olduğu kimseydi. Bu kaleye sahip olduktan sonra Şibli'nin zevcesini heleyatı vesairesiyle güvendiği adamlarına teslim ederek, zevcesini gönderdi.¹⁶⁰

Bazı rivayetlere göre, Uleyka kalesinin mağarasında Harice doğru çıkmış büyük bir kaya vardı. Râşidüddin Sinân bu kayanın kaleye ziyan verdiğini söyleyerek kırılmasını buyurdu. İşçiler ve köylüler günlerce çalışsalar da bu kayayı kırmaya güçleri yetmedi. Onlar bunu Sinân'a söylediklerinde o, elinde hafif bir topuz olmasına rağmen, kalkıp kayanın yanına geldi. Bu topuz ile mezkûr kayaya iki taraftan dürttüğü zaman derhâl kaya koparak büyük kuvvetle kalenin dibine düştü. Bu büyük kayanın bağlara zararı dokunacağı kendisine arz olunca Râşidüddin: “Ey Mübarek dur...” diye kayaya hitap etmesiyle kaya insanın ayaklarının tutunamayacağı gayet dik bir yere durdu. Melik Zâhir kale daveti istilâ ettiği zaman bunun kumandanlarından bazıları bu kayayı ziyaretle secde eden kimseleri görmüş ve bu kayanın burada Râşidüddin tarafından tevkif edilmiş olduğunu öğrenmiş olduklarından bu kayanın dereye düşmesi için altındaki toprakları kazdırmışsalar da kaya dereye düşmeyip topraklar kazıldıkça olduğu yere yerleşmiş ve hiçbir şekilde olduğu yerden kalkması mümkün olmamıştır.¹⁶¹

Sinân Uleyka kalesini ele geçirdiğinde bu kalenin duvarları kireçsizdi. Bu kalenin kireç ve taşla kurulmasını buyurdu. Kalenin inşa edilmesi için işçiler işe başladılar. Bunlar her gün ikindiye kadar çalışıyorlardı. İşçilerin arasındaki bir çocuk büyükçe bir taş kaldırırken gücü yetmeyerek güç almak için dudağını ısırılmış ve dişleri dudağına kaçmıştı. Sinân karşı durarak işçiyi bugün öğlen vakti işi bıraktırmıştı. Sebebi olmak üzere bu çocuğun dudağını

¹⁶⁰ Yaltkaya, a.g.m, s. 52-53.

¹⁶¹ Yaltkaya, a.g.m, s. 68-69.

yaralamış olduğunu söylemişti. Bu çalışan işçi Sinân'ın bildirmesi üzerine, araştırarak aralarındaki bu çocuğu bulup işten almışlardı.¹⁶²

3.3.Misyâf Kalesi

Misyâf Kalesi (Arapça; قلعة مصيف) Hama batısındaki, Asi Vadisine yaklaşık 40 kilometre uzaklıktadır. Hama Valiliğ'in'e bağlı Misyâf kasabasında yer almaktadır. Misyâf kalesi, Baniyas gibi iç uzak şehirlerde ticaret yollarını korumaktadır. Kale bulunduğu yerin 20 metre yüksekliğindeki bir zemindedir. Râşidüddin Sinân zamanında Hisar bir kale olarak meşhur oldu. Dağların Yaşlı Şeyhi denilen Sinân bu adla hüküm sürdü ve Haşhaşîler olarak bilinen suikastçilerin Suriye kanadının lideriydi. Haçlı seferleri tarihinde ondan sıkça bahsedilmektedir.¹⁶³

Selâhaddîn, Musul yöneticilerini iki kez yendikten sonra, Halep önderlerini bir barış anlaşmasını yapmaya zorlamıştır. 38 günlük bir kuşatmasından sonra 14 Zilhicce 571/ 24 Haziran 1176 yılında Azez'i ele geçirip İsmâilî toprakları üzerine yürüdü. Hem bölgeyi kuşatan, hem de Halep'in güvenliğini sağlayan konumu nedeniyle stratejik bir kale olan Azez'i aldı. Haşhaşîlerle bir olup, kendisini öldürtmek isteyen Haleb'i yeniden kuşattı. Ona karşı uzun süre dayanmayacaklarını anlayan Halepliler onunla anlaşma yoluna gittiler. Bu barış teklifini kabul eden Selâhaddîn, onun hâkimiyetini kabul etmeleri üzerine Halep ve civarının el-Melikü's-Sâlîh'te kalmasını uygun gördü. Misyâf yolu üzerinde, Nûreddîn'in kızıyla buluştuğu yerde, Halep yakınlarında karagâhını kurdu. Kızının talebi üzerine Azez'i ona verdi. Musul ve Mardin liderlerinin onay verdiği bu anlaşmaya göre, barış anlaşmasına kim bağlı kalmazsa diğerleri hiçbir şeye bakmadan onun karşısında duracaktı. Bu şekilde Halep, Musul ve Haşhaşîler arasındaki anlaşmayı ithal eden Selâhaddîn, Haşhaşîlerin lideri olan Sinân'ı müttefiklerinden ayırarak, kendisine karşı yapılacak olan yeni bir suikastın önüne geçmiş oldu.

Selâhaddîn yaz boyunca İsmâilî topraklarına girdi. Bu da onun için erişilemeyen yerlere ulaşabilmek için büyük bir fırsattı. Onların oturduğu birçok bölgeyi zorla ellerine geçirdikten sonra, Râşidüddin Sinân'ın bulunduğu Misyâf kalesini kuşattı. Misyâf kalesini kuşatma tarihi tahminen Muharrem 572/ Temmuz 1176'ya denk gelmektedir.¹⁶⁴ Kaleye büyük mancınıklarla saldırmaya başladı. Şiddetli kuşatmaya uzun süre dayanamayacağını anlayan Sinân, Hama valisi ve Selâhaddîn'in dayısı Şihabeddin Mahmud b. Tekeş'e başvurarak Selâhaddîn'le aralarını düzeltmesini istedi. Sinân'ın bu teklifi üzerine, Selâhaddîn'den kuşatmayı kaldırmasını söyledi. O da dayısını kırmadan kuşatmayı kaldırmış.

¹⁶² Yaltkaya, a.g.m, s. 70.

¹⁶³ https://tr.wikipedia.org>Misyaf_Kalesi.

¹⁶⁴ <http://www.alamut.com/subj/ideologies/alamut/mirza-sinan.html>.

Bu kaleyi kuşatmayı kaldırmasıyla ilgili kaynaklar farklı nedenler ileri sürmektedir. Bu kaleyi kuşatmak bir haftadan fazla sürmemiştir. Bir rivayete göre kuşatma sırasında Sinân kalenin içinde değildi. Bu yüzden komutanın yokluğu, saldırganın işini kolaylaştırıyordu. Selâhaddîn, İsmâîlîlerle sadece birkaç küçük çarpışmalardan sonra şaşkıncu bir biçimde geri çekilmiştir. Çekilme nedeni hakkında çeşitli rivayetler vardır. Uygulamada ise tüm tarihçiler geri çekilme nedeninin, onun dayısı Şihabeddin Mahmud ibn Tekeş'in isteği ve bazı üst dereceli başarılı memurların sebep olduğunda birleşmektedirler.¹⁶⁵ Bu olayda Hama prensi de araya girmiştir. Fakat bunu Sinân mı yoksa Selâhaddîn mi rica etti bilinmemektedir. İsmâîlî yazar Ebu Firas:

“Selâhaddîn birden uyandı diyor, yatağının üzerinde tehdit mektubuyla bir hançer buldu: korkusundan, kısmen yapabileceği halde onu öldürtmediği için Sinân'a olan şükran duygusundan, dayısı Şehâbeddin'in nasihatine uyararak, Sinân'la barış yolu araştırdı,” diyor.¹⁶⁶

Kaynaklarda Selâhaddîn'in İsmâîlîye topraklarından çekilmesinin istenmesi şu şekildedir; Ebu Şaame tarafından zikredilen İbn Ebî Tayy'ın sözüyle onun Misyâf'tan çekilmesinin en önemli nedeni, Beka'a vadisinde bulunan Baiabak'ın güney tarafında gerçekleşen Frank askerî müdahalesidir. Sünnî önderler, Frankların acil ve önemli tehdidine Selâhaddîn'i inandırdı. Aynı vakitte Hama prensi Şihabeddin, el-Hârimi'nin, batıdaki İsmâîlîlerin komşularının düşmanlığından kaçınmak gibi haklı nedenleri vardı. Sinân ve Selâhaddîn arasında yapılan bu anlaşma çağrısı nitelik kazandırabilen bir tür birlikte yaşama duygusu, Selâhaddîn'in davranışına yön vermiş olabilir. İbn Vâsıl ise Selâhaddîn'in dayısı Hama'dan çıkıp gelene kadar, onun orada bir takım zararlar verdiğini ve Sinân'dan intikamını aldığını söylüyor.¹⁶⁷

Kuşatmanın kaldırılmasıyla ilgili en makul olan rivayetin de, İbn Tayy'a ait olan rivayettir. Zira Selâhaddîn Sinân'la anlaşıp, Hama'ya döndükten sonra, Frankların birbiri ardına gönderdiği akınlarına son vermek zorunda kaldı.¹⁶⁸ Selâhaddîn'in bu kararı almasında en önemli neden askerlerin yorgunluğu ve dayısının arabuluculuğudur.

Bazı kaynaklar, Selâhaddîn'nin Sinân'ın sıkışık duruma düşmesi sırasında ablukayı kaldırmasını ve Sinân'la anlaşmaya varmasını beklenmedik bir gelişme olarak değerlendirmiştir. Buna bazı nedenler sıralamışlardır. Selâhaddîn'in Misyâf'ı çevrelemesi ve

¹⁶⁵ Basuguy, a.g.m, s. 761-762.

¹⁶⁶ Başpiskopos al-Duwayhi, *Ta'rikh al-Azminah (C.E.1095-1699)*, Arapçaya çeviren: Ferdinand Taotel, S. J., al-Machriq, 44. 1950, s. 88.

¹⁶⁷ J.C. Tornberg, “Leiden-Uppsala, 1851-1876”, Vols. (10-11), s. 289; Bedrettin Basuguy, a.g.m, s. 762.

¹⁶⁸ Ramazan Şeşen, *Salâhaddîn Eyyûbî ve Devlet*, Çağ Yay., İstanbul, 1987, s. 70.

kuşatmayı kaldırmasına ilişkin bilgiler sunan tarihçilerden birisi Râşidüddin Sinân'ın yaşam öyküsünü ortaya koyan İsmâilî yazar Ebu Firas b. Cevşen'dir. Ona göre kuşatma sırasında Sinân'da sıradışı güçlerin varlığını gördükten sonra korkuya kapılan Selâhaddîn, Sinân'dan af ve yardım istemiş, savaş cephanesini de geride bırakmış ve kuşatmayı kaldırmak mecburiyetinde kalmıştır. Yazar, Misyâf çevrelemesi sonrasında kendisini Sinân'a boyun eğmek mecburiyetinde hisseden Selâhaddîn'in Nizârî davetine ait olan her kale için ödenek verdiğini de söylemektedir.¹⁶⁹ Selâhaddîn'le Sinân'ın bu olaydan sonra dostluk inşa ettiklerini ortaya atan Firas'a göre, Frankların Akka'ya saldırısında Sinân iki fedâîsiyle birlikte Selâhaddîn'e yardım ettiğini ve onu mağlubiyetten kurtardığını belirtiyor.¹⁷⁰

Geri çekilmenin esas sebebi ne olursa olsun, Selâhaddîn dayısının etkisi altında kaldığı açıktır. İbn Esir'in söylediği gibi birliklerinin yıpranmaması için anlaşarak, İsmâilîlerle bir çeşit bir arada yaşama kararı aldı. Kaynaklar bir arada oturma söylemlerini kanıtlamış olmasına rağmen, iki önderin de “barış içinde birlikte yaşamının” bir biçimde anlaşmış olmalarını gösteriyor.

Misyâf kuşatmasını inceleyen kaynaklar, Selâhaddîn ile Sinân'ın yapmış olduğu anlaşmanın muhtevasına ilişkin hiçbir bilgilendirmede bulunmamıştır. Yalnız İbnü'l Âdîm, Sinân'ın rehin aldığı, Nüreddin Zengî'nin öne çıkan emirlerinden birisi olan İzzeddin Curdik en-Nûrî'yi, Şemseddin Ali İbnü'd-Dâye'yi ve kardeşleri Sâbiküddîn'i Bedreddîn'i azad etmesini bu anlaşmanın koşullarından biri olarak öne çıkarmaktadır.¹⁷¹ Ancak İbnü'l-Esir de içinde olmak üzere bütün kaynaklar Evlâdu'-Dâye kardeşlerin¹⁷² bir darbe sonucu el-Meliku's-Sâlih'in atabeyliğini ele geçiren Sadeddin Gümüştigin tarafından hapsedildiklerini, serbest kalmalarının ise Selâhaddîn'in Haleplilerle yapmış olduğu anlaşmanın bir hükmü olduğunu ifade ederler. Selâhaddîn Nüreddîn'in ölümünden sonra Şam seferine çıkarken Gümüştigin'in Evlâdu'-Dâye'yi tutuklaması bu seferin mühim sebeplerinden biri olarak sunulması da bu son rivayetin doğruluğunu düşündürmektedir. Bu durumda Selâhaddîn'in Misyâf kalesi kuşatmasını sona erdirirken Sinân'la hangi anlaşmayı yaptığı hakkında bilgi yoktur. Ancak Misyâf kuşatmasından Selâhaddîn ve Sinân'ın 1193'teki vefatlarına dek geçen 17 senelik süreç içerisinde Sinân'ın Selâhaddîn'e yönelik başka bir suikast yapmayacağı ve

¹⁶⁹ Yaltkaya, a.g.m, s. 53-59.

¹⁷⁰ Yaltkaya, a.g.m, s. 62-63.

¹⁷¹ Basuğuy, a.g.m, s. 764.

¹⁷² Mecdüddîn, Şemseddîn, Sâbiküddîn ve Bedreddîn b. Dâye (Evlâdü'd-Dâye) Nüreddîn Zengî'nin önde gelen emirlerindendi. Nüreddîn'le sütkardeşi olan Mecdüddîn onunla birlikte yetişmiş ve saltanatı boyunca onun en yakın adamlarından biri olmuştu. Nüreddîn vefat ettiği sırada Haleb'in kontrolünü elinde tutan diğer üç kardeş ise önemli iktâlara sahiptiler. Şeyzer Şemseddîn'in, Tell Bâşir ve Caber kalesi Sâbiküddîn'in, Antep ve Azaz ise Bedreddîn'in elindeydi.

tarafklararın sükûnet içerisinde yaşayacağı bu anlaşmanın bir “*saldırmazlık anlaşması*” şeklinde adlandırılması mümkündür.

Selâhaddîn'den kurtulmuş olan Suriye Nizârîleri, bu defada Irak'ta üstlenmiş olan ve çevredeki şifler üzerinde terör estiren Nbuviyye adlı yerel Sünnî tarikatın tehdidiyle karşılaşmıştır. Hicrî 570 yılında Bab ve Buza'a Nizârîlerine saldıran 10000 Nbuvi atlısı, binlerce kişiyyi öldürmekle birlikte mallarını da yağmalamıştır. Suriye'den 580/1184-1185 yılında geçen Endülüslü yazar ve seyyah İbn Cübeyr, bu olayın 572/1176-1177 yıllarında olduğunu belirtmiştir.

1176 Ağustos'ta Selâhaddîn Misyâf'ı kuşatsa da sonradan geri çekilmiştir. Misyâf anlaşması sonrasında Selâhaddîn mühim bir tehlikeyi atlatırken Sinân'ın liderliği altındaki Nizârî fedâiler de suikastlarını sürdürmüşlerdir. Ondan sonra da Eyybî sultanıyla Sinân beraber hareket etmişlerdir. Bundan dolayı Sinân ile Halep Zengîlerinin ilişkileri bozulmaya başlamıştır. 573/1177 senesinde el-Melikü's-Sâlih'in etkili veziri şihabeddîn b. el'-Acemi'nin Halep'te bir Cuma günü Nizârî fedâileri tarafından katletilmesi Halep'le Sinân arasındaki münasebetin gerilmesine sebebiyet vermiştir. Bazı kaynaklar, bu suikastı şehabeddîn'in rakibi Gümüştiğin'in yaptığını söylerler. Bunlara göre Gümüştiğin, Melik Sâlih'in imzasını taklit ederek Sinân'a bir mektup göndermiş. Mektupta da şihabeddîn'in öldürülmesini istemiş. Bu olaydan sonra da Gümüştiğin düşmanlarının vesilesiyle sultanın naibi görevinden alınıp işkenceyle öldürülmüş. Es-Sâlih'in 575/1179-1178 senesinde Nizârîlerin elinde bulunan Hâcira köyünü ele geçirmesi sonrasında Sinân Halep'e yolcu ettiği ajanları aracılığıyla şehirdeki birçok arşıyyı ateşe vermiştir. Bundan sonra tek bir casusun bile yakalanmaması, casusların gizlenmesi de Halep'teki destekçileri sayesinde mümkün olmuştur.¹⁷³

4.Râşidüddin Sinân ve Nizârî rgtlenmesi

Mısır'da önemli bir kısmı Müsta'lı İsmâililer'den meydana gelen Fâtımî yandaşları Selâhaddîn'i devirme amaçlı darbe faaliyetlerine girişti. O zamanlarda Suriye'deki Nizârîlerin başında şeyh'l-Cebel lakaplı Râşidüddin Sinân bulunmaktaydı.

Sinân, Nizârîlerin müdafaa ve hücum kabiliyetlerini güçlendirmek amacıyla Rusâfa ve Havâbî kalelerini tekrar inşâ etti. Hospitaler şövalyelerinin elinde bulunan Merkab civarındaki Uleyka kalesini ele geçirip sağlamlaştırarak topraklarına kattı.¹⁷⁴ Misyâf, Kehf, Kadmus ve Uleyka kaleleri Sinân'a stratejik pozisyon sağlıyordu. Cebelü'l-Bahra'nın doğu yakasında, Hama ve Humus'u gzetleyebilecek bir şekilde konumlanmış Misyâf kalesi, ele geçirildi. 1140 senesi itibariyle Nizârîlerin Suriye'deki en mühim kalesi ve liderlerinin ikâmet merkezi

¹⁷³ Basuğuy, a.g.m, s. 764.

¹⁷⁴ Lewis, *Haşhaşiler*, s. 176.

olarak önemli bir yer üstlendi. Önde gelen Nizârî dâîlerin ikâmet merkezi olan Kehf kalesi ise bölgenin Güneybatısında bulunan Tartus'a ve diğer Frank kalelerine bakan konumu nedeniyle büyük bir önem arzetti. Nizârîlerin elinde bulunan diğer kaleler, Sinân'ın Batı'daki faaliyetlerinin üssü niteliğindeki Kadmus ile Kuzeypatı'ya açılan Uleyka kaleleriydi.¹⁷⁵

Hâkimiyeti altındaki kaleler arasında daimi ve etkili bir istihbarat ağı kuran Sinân, İsmâilî topluluklar arasındaki iç karışıklıklara son verdi. Sinân'ın hedef aldığı şahıslara suikast düzenlerken yaşamlarını riske atan fedâîler bazen de bir ücret karşılığında Nizârîlerin siyasî müttelikleri namına suikastlar yaptılar.¹⁷⁶

1164 senesinde Nizârîlerin lideri II. Hasan Alamut'ta "Kıyamet"i ilan edip, kendisini halife, dâî ve hüccet olarak takdim etti. Şeriatı ve şerî ritüelleri ortadan kaldırdığını ve kıyameti ilan ettiğini duyurdu. Alamut'un temsilcisi olan Sinân da ona bağlı kalarak bu yeni düzeni Suriye'de başlattı.¹⁷⁷ Sinân'ın özgeçmişini inceleyen İbnü'l-Âdîm, Sinân'ın, mensuplarına kendi anneleri, kız kardeşleri ve kızlarıyla birlikte olmayı helal kıldığını ve onları Ramazan orucunu tutmaktan azlettiğini ilan ettiğini belirtir. Suriye'deki Nizârîlerin bu hareketleri Alamut'ta ilan edilen Kıyamet reformunun bir yansımasıydı. Ayrıca şeriata ters düşen bu davranışları ortaya koyarken kendilerini "Sufât" (arınmışlar) olarak tanımlıyorlardı. İbnü'l-Âdîm 572/1176 senesi olaylarını anarken "Cebelü'l-Summak'ta yaşayan ve kendilerini arınmışlar olarak adlandıran İsmâîlîlerin o yıl günah ve sefahatlerini izhar ettiklerini, kadınlı erkekli içki ortamları düzenlediklerini, erkeklerin kız kardeşlerinden veya kızlarından sakınmadıklarını, kadınların erkek kıyafeti giydiklerini ve içlerinden bazılarının Sinân'ı Rab olarak ilan ettiklerini" ifade eder. İbnü'l-Âdîm'e göre Cebelü'l-Summak'ta geçenleri öğrenen Halep yöneticisi el-Melikü's-Sâlih İsmâîl, buraya askeri bir birlik gönderince fedâîler dağların sağlamlaştırılmış bölgelerine sığınmışlardır. Cebelü'l-Summak'ta yaşananların mesûliyetini üstlenmeyen Sinân ise Halep'lileri geri çekilmeye inandırdığı gibi zanlıları kendisi cezaya çarptırmıştır.¹⁷⁸ Böylelikle Halep Zengîlerinin müdahalesine engel olan Sinân'ın bu gruba ceza verme yoluna gitmesi, otoritesinin dışında gelişen bir eyleme el atması olarak yorumlanabilir.

İsmâîlîler üzerine gerçekleştirdiği çalışmalarla tanınan Daftary ise Kıyâmet doktrininin Sinân'ın önderliğindeki Suriye Nizârîleri arasında İran'daki gibi merkezî bir eğitim olarak benimsenmediğini savunur. Daftary, Sinân'ın, Alamut karşısında bağımsız hareket etme

¹⁷⁵ Daftary, *İsmâîlîler. Tarih ve Kuram*, s. 153.

¹⁷⁶ Tahsin Yazıcı, "Fedâî", *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 53.

¹⁷⁷ Lewis, *Haşhaşiler*, s. 175.

¹⁷⁸ İbnü'l-Âdîm, *Buğyetü't-Taleb min Târîhi Halep*, thk. Sâmî ed-Dehhân, el-Ma'hedü'l-Frensî bi Dimaşk, Dimaşk 1968, III, 31.

alanını zamanla büyüttüğünü, kıyamet doktrinini de kendisine göre yorumlayarak öğrettiğini ifade eder. Ancak nasıl bir kıyamet doktrini öğrettiği hakkında bilgi vermez. Daftary ve İbnü'l-'Adîm'in işaret ettiği Cebelü's-Summâk'ta yaşayan Nizârîler arasında beliren eğlence düşkünlüğüne de değinmiştir. Bunun sebebini de burada yaşayan Nizârîlerin kıyamet doktrinini kesin olarak anlamamasına bağlamaktadır. Daftary, Sinân'ın farklı bir kıyamet doktrini öğretisine sahip olduğunu, Cebelü'l-Summak'ta yaşanan ahlaksızlıkların ise bu doktrinin eksik anlaşılması sebebinden kaynaklandığını iddia etmiştir. Bu iddiasını doğrulayacak örnekler sunamaması yukarıdaki değerlendirmelerinin Sinân'ı ve yönetimindeki Nizârî topluluğunu aklama çabasına girdiği izlenimi uyandırmaktadır. Sinân etkili bir istihbarat ağı oluşturarak Suriye'deki Nizârîler üzerinde güçlü bir otorite sağlamıştır. Nizârî davetin merkezi Alamut'tan bağımsız davranabilecek kadar güçlü olan Sinân'ın, Cebelü's-Summak'ta geçenlerden bihaber olduğunu öne sürmek de aynı çabanın başka bir ürünü gibi görünmektedir.

Sinân Nizârî topluluğu içindeki konumunu güçlendirdi. Kendine tehdit olarak gördüğü Sünnî yöneticiler ve Haçlılar aleyhine çeşitli politikalar geliştirdi. Suriye'nin bölgesel siyasetinde oynadığı rol büyüktür. Sinân, Zengîler, Eyyûbîler ve Haçlılar gibi büyük kuvvetlerle esnek ve girift ilişkiler oluşturdu. Franklara karşı savaştan Zengîleri ve Eyyûbîleri iki büyük potansiyel düşman olarak gören Sinân, çeşitli kalelerin hâkimiyetini elde etmek için arada bir çatışmak mecburiyetinde kaldı. Haçlılarla ise barışçıl ilişkiler geliştirmeye gayret etti. Bununla beraber Cebelü'l-Bahra'nın güney ucunda bulunan meşhur Hısnü'l-Ekrâd kalesini 537/1142'de ele geçirdi. Hospitaller ile Tapınak Şövalyeleri (Templarlar) Sinân idaresindeki Nizârî topluluğunu tehdit etmeye başlamıştı.

Sinân, emniyetini tehdit eden ve birbirinden bağımsız hareket eden bu iki Frank grubundan Templarlara senelik 200.000 dinar haraç vermeyi kabullenmek mecburiyetinde kalmıştı.¹⁷⁹ Ortaçağ Haçlı tarihçilerinden William of Tyre (ö. 1184) Sinân'ın elçisinin I. Amalrik'e Nizârîlerin toplu bir şekilde Hıristiyanlığa girmeye hazır bulduklarını bildirdiğini rivayet etmektedir. Tyre'nin bu rivayetine ilişkin çeşitli yorumlar vardır. Daftary, Sinân'ın niyetinin yanlış anlaşıldığına kanıt olarak ortaya attığı bu rivayetin uydurma bir rivayet olabileceğini ifade eder. Mirza, Sinân'ın temsilcisine kendi inançlarıyla Hıristiyan inancı arasındaki bağlantıdan bahsetme olasılığı bu rivayete kaynaklık eder. Nowell ise Alamut'un desteğini kaybeden ve Müslüman devletlerin tehdidi altında bulunan Sinân'ın konumunu pekiştirmek için bu teklifi sunduğunu ifade etmektedir.

¹⁷⁹ Basuğuy, a.g.m, s. 755.

Sinân'ın I. Amalrik'e sunduğu Hristiyanlığa geçme teklifinin oyun olup olmadığını kanıtlayan bir bilgi mevcut değildir. Bu teklif, o sırada Nizârlere karşı büyük bir hücum hazırlığında bulunan Nûreddîn Zengî'ye karşı Frankların desteğini almak amacıyla da yapılmış olabilir. Nitekim Nûreddîn, Nizârlerin Hristiyanlığı kabul ederek Kudüs Haçlı Krallığıyla dostluk kurmasından endişe etmiştir. Bu yüzden ölümünden kısa süre önce Sinân'a karşı geniş çaplı bir hücum hazırlığına girmiştir. Ancak ölümü sebebiyle bu hücum gerçekleşmemiştir.¹⁸⁰

5. Râşidüddin Sinân el-İsmâili Döneminde Diğer Topluluklarla İlişkiler

5.1. Râşidüddin Sinân el-İsmâili Döneminde Sünniler İle İlişkiler

Haşhaşiler, 1090 yılının Eylül ayında İsmâili din adamı olan Hasan Sabbâh tarafından kurulmuş bir dinî tarikat ve siyasi bir örgüttür. Tarikat XI. yy'da İsmâililik mezhebi esaslarına dayanan Fatımîler devleti içindeki dinsel bir gruplaşma sonucu ortaya çıkmıştır. Bunun sonucu olarak iki koldan biri olan Nizârilik kolunun temsilcisi olan Haşhaşin Tarikatı önce İran sonra da Suriye'ye yayılmıştır. Kuşatılması ve ele geçirilmesi güç kaleler temelinde örgütlenmişlerdir. Haşhaşin Tarikatı önemli kişilere yönelik suikastlere dayanan etkili bir askeri strateji geliştirerek Orta Çağ İslam dünyasında çok önemli ve farklı bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Haşhaşin Tarikatı ideolojik açıdan dönemin Sünni siyasi ve dinî çevrelerini düşman olarak görmüşlerdir. Özel olarak da Abbâsî Halifeliği ve onun koruyucusu olan Büyük Selçuklu Devleti esas düşmanları olmuştur. Bununla birlikte Haşhaşilerin Haçlıları hedef alan bazı saldırıları da olmuştur.¹⁸¹

Râşidüddin Sinân Suriye'deki görevine başladığı zamanda burada güçlü bir Türk Sünnî lideri Nûreddîn Zengî bulunuyordu. Bu kişinin dikkati esas olarak Haçlılar ve hızla çökertmekte olan Fâtımî halifeliğine karşı yürüttüğü siyasetlere yönelmişti. İnançlı bir Sünnî olan Nûreddîn'in Haçlılara karşı yürüttüğü savaşların yanında, onunla birlikte büyük bir Haşhaşî düşmanıdır da. Nûreddîn Zengî bölgede Franklarla savaşırken, bir taraftan da Sinân tehlikesinin farkındaydı. Öyle olsa da yönetimi sırasında hiçbir zaman bölgedeki Haşhaşiler ile çatışma içerisinde bulunmadı. Sadece 567/1171'de Selâhaddîn aracılığıyla Fâtımîleri yıkmayı başarmış olan Nûreddîn, ölümünden kısa bir süre öncesinde, Sinân ile karşılıklı düşmanca yazışmalardan sonra, büyük bir askerî harekete girmeye niyet etse de, Nizârlere karşı harekette bulunmamıştır. Nûreddîn'in Kudüs Kralı Amalrik ile aynı yıl içerisinde 569/1174'teki ölümü, Selâhaddîn'e Müslüman Ortodoksunun şampiyonu ve Haçlılara karşı

¹⁸⁰ Hodgson M.S. Marshall, *The Order Of Assassins: The Struggle of The Early Nizârî İsmâ'ilis Against The Islamic World*, Committee on social Thought, Mouton & Co, s-Gravenhage, 1955, s. 187-188.

¹⁸¹ [http://tr.wikipedia.org/wiki/Haşhaşiler](http://tr.wikipedia.org/wiki/Ha%77ha%77siler).

cihadın lideri olarak ortaya çıkma fırsatını verdi. Bölgenin en güçlü Müslüman hâkimi olarak, Arabistan, Suriye ve Irak'ı kurmakta olan Eyyûbî imparatorluğu içinde birleştirmek amacıyla çalışmakta olan Selâhaddîn, Nûreddîn Zengi'nin dışında bölgedeki Sinân'ın diğer bir rakibi olmuştur.¹⁸²

Bu koşullar altında, Nizârîler ve Zengîler, 570/1174'te Şam'a girmiş ortak düşmanları olan Selâhaddîn'e karşı dostça ilişkiler geliştirmişler. Selâhaddîn, Şam'ı ele geçirdikten sonra kuzey tarafa doğru yürümüştür. Humus'u aldıktan sonra da Haleb'i kuşatmıştır.¹⁸³ Selâhaddîn-i Eyyûbî 1176 yılında Mısır'da uzun süre devam eden, Fâtımî egemenliğine son vererek bölgeyi yönetimi altına almıştır. O da bölgedeki Fâtımîlerin aksine Sünnî mezhebindendir ve Nûreddîn Zengi gibi İsmâîlî inancına karşı olmuştur. Bir taraftan da yıllarca İsmâîlî bir devletin hüküm sürdüğü bu topraklarda Sünnî olmak Selâhaddîn için tehlikeli olmuştur. Hükümranlığı boyunca Haçlılarla olan mücadelesiyle birlikte bir taraftan ülke içindeki muhalefete bir taraftan da kendisine düzenlenen suikastlarla uğraşmak zorunda kalmıştır.

Nûreddîn Zengi'nin ve Kudüs Kralı I. Amalrik'in ölümünden sonra Selâhaddîn bölgedeki en önemli liderlerden olmuştur ve lider olması ona kuzey fetihlerinin yolunu açmıştır. Diğer taraftan da Sureye'deki yaptığı seferlerinde Sinân ve oradaki Haşhaşîler ile karşılaşmıştır. Suriye'de yapılan suikast girişiminden sağ çıkan Selâhaddîn, 1170 yılında buradaki tehlikeli olan Haşhaşîleri temizlemek amacıyla bir dizi harekete geçmiştir.

Sinân'ın Suriye Haşhaşîlerine liderlik ettiği dönem, Haşhaşîler için zorlu dönemlerin biri olmuştur. Çünkü bu dönem aynı zamanda iyi birer Nizârî karşıtı olan Selâhaddîn Eyyûbî ve Nûreddîn Zengi'nin hüküm sürdükleri döneme denk gelmektedir. Bu iki sünnî yönetici bir taraftan Haçlılarla savaşırken, diğer taraftan da Sinân'ın üzerine gelmeye devam etmişlerdir. Hem Nûreddîn hem Selâhaddîn sünnî lideri oldukları için bu dönem içerisinde Ehl-i Sünnet mezhebinin koruyuculuğunu da üstlenmişler.

Bu zaman içerisinde Râşidüddin Sinân çoğunlukla Selâhaddîn ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Selâhaddîn birkaç kez kaleleri kuşatmış ama her kuşattığı zamanda geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu zaman içerisinde de Sinân'ın emriyle Selâhaddîn'e iki kere suikast düzenlenmiş, fakat o bunlardan sağ çıkmıştır. Bu girişimlerden sonra Selâhaddîn ve Râşidüddin'in arası bozulmuş. Çünkü kaynaklara göre, bu tarihten sonra iki lider ve grupları arasında çıkan herhangi bir çatışmadan bahsedilmemektedir.

¹⁸² Bernard Lewis, *Alamut Kalesi ve Hasan El- Sabbah*, Nokta Yay., İstanbul, 2012, s. 96; Ramazan Şeşen, *Kudüs Fatihî Selâhaddîn Eyyûbî*, Yeditepe Yay. İstanbul, 2013, s. 60-61.

¹⁸³ Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, s. 556.

Bu durum üzerine birçok rivayetler üretilse de (kimi kaynaklar iki lider arasında gizli bir anlaşma olduğundan bahseder, ya da bu durumu Selâhaddîn'in Sinân'ın doğüstü güçlerinden çekinmesine bağlar) sonuç olarak da Sinân iyi bir devlet adamı olmuştur. Hodgson da Sinân'ın yöneticiliği sırasında diplomasiyi çok iyi kullandığını ileri sürüyor.

Sinân'ın doğru zamanda yaptığı hamleler düşmanlarını birbirine düşürmüş ya da Haşhaşî suikastlarını bir tehdit olarak kullanıp, bölgedeki gücünü korumuştur.¹⁸⁴

5.2.Râşidüddin Sinân el-İsmâîli Döneminde Hristiyanlar İle İlişkiler

Aralık 1144'te Edessa (Urfa) İmadeddin Zengî'nin eline düştü. Sonra Haçlılar mağlup olacaklarını bildikleri ikinci Haçlı Seferini (1146-1149) düzenlemişlerdi.

1146'da Jabar'ın kuşatılması esnasında Musul ve Halep'in Türk yöneticisi olan İmadeddîn Zengi, köle birlikler (Memlükler) tarafından öldürüldü. Oğlu Nûreddîn Mahmud Zengi babasının da gücünü elde ederek Haçlılara karşı Suriye'yi savunmak için harekete geçti.

Mart 1154'de, Nûreddîn (Nur al-Din) Şam'ı fethetti. Oradan Mısır'a ilerlerken Haçlılarla ilişkilerini geliştirdi. Mısır'da sallantıya uğrayan Fâtîmî rejimi artık yıkılmaya başlamıştı. Fatimî Halifesi el-Faiz'in 556/1160'daki ölümüyle vezirlik çatışmalarından dolayı felaketler baş gösterdi. Fatimî kumandanı Şavar Nûreddîn'den yardım talebiyle Nûreddîn Mahmud Zengi, Mısır seferine, Humus'un Kürt valisi Şirkuh'u seçti. Şirkuh Selâhaddîn'in amcasıydı. Şavar'ı yeniden iktidara da Şirkuh getirmişti (Mayıs 1164). Buna rağmen Şavar söz verdiği halde haracı ödemeyi reddetmişti. Hatta Frankları da yardıma çağırılmıştı. Şirkuh'un bu kararsız politikası birkaç yıl sürdü. 1167'de Mısır olaylarına Nûreddîn ikinci kez aracılık yaptı. 1168'de ise üçüncü kez aracılık yaptı. Bunu fırsat bilen Şirkuh Fâtîmî toprakları yeniden işgal etti. O, yeğeni Selâhaddîn İbn Yusuf'u Mısır'a vezir yaptı. Bunun ardından hemen sonra öldü.

Nûreddîn henüz ölmeden, Selâhaddîn Mısır'ı tamamen ele geçirmişti. Fâtîmî iktidarını yok edip kontrolü sağladı. Selâhaddîn Haçlılara karşı nizamlı bir savaşa girmişti. Sinân ve Nûreddîn'in ilişkisi gayet gergindi. Nûreddîn Suriye'li İsmâîlîlerin Haçlılarla işbirliği yaptığından kuşkulanıyordu. İsmâîlîler Halep'te hiç de dostça olmayan etkinlikler yapıyorlardı. Daha fazla müstahkem mevziler elde etmek için aralıksız çabalıyorlardı. Buna rağmen Nûreddîn İsmâîlîlere karşı büyük saldırıda bulunmadı. Oysa bir rivayete göre, Nûreddîn ve Sinân arasında tehdit mektupları gidip geliyordu. Ve Nûreddîn ölümünden kısa bir zaman önceye kadar İsmâîlî topraklarını işgal etmeyi planladığını söylüyordu. Nûreddîn ve Kudüs Kralı Fuik'in oğlu I. Amalrik'in 1174'de ölmesi üzerine, bunu fırsat bilen

¹⁸⁴ Hodgson, a.g.e, s. 186-187.

Selâhaddîn: Şam'daki kumandanın acil çağrısı üzerine, 27 Kasım 1174 Salı günü Nüreddîn 11 yaşındaki oğlu ve halife el-Malik el-Sâlîh'i, Musul'u yöneten kuzenlerinden korumak bahanesiyle gelip Şam'a girdi.¹⁸⁵

Aslında bölgeye yapılan ilk Haçlı seferi bu coğrafyaya gelen Hristiyanlar Suriye'deki Haşhaşîler ile bu vakit içerisinde tanışmışlardır. Fakat bu toplum daha önce de belirttiğimiz gibi Sarazenler'e¹⁸⁶ ya da Sünnî Türklere bağlı bir grup olarak nitelendirilmiş. Yine de bu meşhur olan çatışmaların ve suikastların öncesinde bu iki grup arasında XI. Yüzyıldan itibaren çeşitli düşmanlıkların yaşandığı bilinmektedir. Bölgeye ilk gelen Franklar, Suriye'nin kuzey tarafını ele geçirmeyle beraber buradaki birkaç kaleyi de zapt etmiştir. İki grup arasındaki gerçek anlamdaki tanışma ve Nizârîlerin ilk kötü şöhretlerinin ortaya çıkması 547/1152 yılında Nizârîlerden olan iki fedâî Trablus Kontu II. Raymond ile kendisine eşlik etmiş olan tanınmış Haçlı komutanı Merleli Ralph ve adı kaydedilmeyen bir başka Haçlıyı Trablus Şam'da öldürülmesiyle beraber başlamıştır. Bu suikast sadece Hristiyanlarla Haşhaşîlerin arasını açmasıyla yetinmeyerek, Haşhaşîler II. Raymond'u pusuya düşürüp öldürdükten sonra, bölgedeki ona sadık askerî gruplar (Tapınakçı ve Hospitailer Şövalyeleri) Nizârî halkı bu ölümden sorumlu tutmuş ve Trablus Şam sokaklarında karşılaştıkları her Nizârîyi öldürmüşlerdir. Aslında bunun sadece Müslümanlarla Haçlılar arasındaki anlaşmazlığı daha da güçlendirdiği söylenebilir. Bu durum orada bulunan Müslüman yöneticilerle Hristiyanların arasının bozulmasına neden olmuştur.¹⁸⁷

İlginç olanı ise, böyle bir karmaşadan sonra saldırganlar yakalanmıştır, ancak onların arasından birçok kişi de hayatını kaybetmiştir. Yine de bu suikast XII. Yüzyılın ikinci yarısında Hristiyanlar ile İsmâîlîler arasını açacak ve iki grup arasındaki çatışmalar bu süre içerisinde de devam edecektir. Aslında Haşhaşîler bu dönem içerisinde büyük bir zarara uğramıştır. Bu zaman içerisinde onlar sadece iki büyük düşmanla savaşmak zorunda kalmamışlar, aynı zamanda ellerindeki birçok kaleyi de kaybetmişlerdir. Hatta bir sonra Haşhaşîler tapınak Şövalyelerine vergi ödemek zorunda da kalmışlar.

Bazı kaynaklar Sinân'ın ve bölgede bulunan Nizârîlerin, Tapınakçılara ödedikleri vergiden memnun olmadıklarından bahsederler. Özellikle bu zamana kadar Haşhaşîlerden pek de bahsetmeyen Frank kaynaklarında bu suikast ile vergi arasında bir bağlantı kurmaya çalışılmıştır. Fakat Nizârîler ile Haçlılar arasındaki ilişkinin birçok iniş çıkışa sahip olacağını

¹⁸⁵ İbn Shaddad (Baha' al-Din), *al-Nawadir at-Sultaniya*, Rec Des. Hist. Des Croisades, Historiens Orientaux, 1884, Tome 3, s. 58.

¹⁸⁶ Sarazenler, (Latince, Sarcenus) Haçlı Seferleri sırasında Avrupalı savaşçılar kendilerini batı olarak lanse etmiş ve Müslümanlara bu adı takmıştır. Genel olarak Hristiyan olmayan anlamına gelir.

¹⁸⁷ Bernard Lewis, "Saladdin and the Assassins", Bulletin of the School of Oriental African Studies University of London, W. C. 1, 1953, s. 244.

belirtmek lazım. Çünkü bazen ikisinin arasında anlaşmazlıklar çıkmış, bazen de ortak düşmanlarına karşı birleşerek savaşa girmişlerdir. Örneğin; yukarıda bahsettiğimiz olaydan sonra Sinân Kudüs Kralı Amalrik'e şaşırtıcı bir şekilde elçiler göndermiş ve bölgedeki Nûreddîn Zengi tehlikesine karşı bir ortaklık önermiştir.¹⁸⁸

Sur'lu Wiliam'ın yazdığına göre, müttefiklik teklifinin altında Râşidüddin Sinân el-İsmâilî'nin Tapınakçılara ödediği vergiden kurtulmak istemesinin de bir sonucunun olması mümkündür. Gerçekten de bu kaynakta bahsedildiği gibi Sinân Amalrik'e böyle bir anlaşma dâhilinde Haşhaşîlerin Hıristiyanlığı benimseyeceğine dair söz verdiyse, Tapınakçıların Haşhaşîlerden vergi alması mümkün değildir.¹⁸⁹

Özellikle de bu ikisinin arasındaki ilişkinin değişimleri ne kadar kısa vakitte gerçekleştiği hakkında düşünülürse, bu ilişkiyi iyi ilişki ve kötü ilişki olarak ayırarak anlatmak mümkün değildir. Yine de Sinân ve Hıristiyanlar arasındaki ilişki düzeldiği takdirde bile, iyi bir ortaklık kazandırmamıştır. Bu nedeni de şöyledir; Öncelikle Haçlılar daha önce de belirtildiği gibi, o dönem içerisinde Haşhaşîleri iyi tanıyamamışlar. Diğer bir taraftan da Haşhaşîler için bu durumun doğru olmadığını Sinân'ın bölgede kurmaya çalıştığı dengelerden çıkartabiliyoruz. Onlara, yani İsmâilîlere göre o vakitte Hıristiyanlar ile Sünnî Müslümanlar arasında pek bir fark yoktur. Campbell'e göre, Suriye Haşhaşîlerinin bu iki grubun da mensup olduğu din anlayışı kadar yoğun bir dindarlık seviyesi yoktur. Bu sebepten dolayı da Sinân her iki tarafla da çeşitli anlaşmalar yaparken onun otoritesini kimse sorgulamamış ve anlaşmalara karşı herhangi bir tepki de göstermemişler. Yukarıda da belirlediğimiz gibi ikisinin ortasında etkileşimler de kaçınılmaz olmuştur. Hospitalerler ve Teplier şövalyeleri, krallığın resmi politikasına aldırılmadan kendi siyasetlerini yürütüyorlardı. Böylece iki tarafın da Müslüman hükümdarlarla barış anlaşmaları yapmışlar. 1172 yılında, Haşhaşîlerle girişilen müzakerelerin tarihi, Templier şövalyelerinin açık bir şekilde arzuya sayan bir anlaşmayı sadece kendi malî çıkarları yüzünden hezimete uğrattıklarını ve kralı mahkemelerin nüfuz ve itibarını bilerek ayakaltına aldıklarını göstermektedir.¹⁹⁰

Bazı görüşlere göre de bu iki grubun arasındaki ilişki tersine doğru gittiğini de savunuyorlar. Örneğin bölgede bulunan Tapınak Şövalyeleri zamanla bazı Avrupa merkezlerinde kendi karargâhlarını kurmaya başlamışlar, fakat bir süre sonrasında da krallar tarafından dağıtılmıştır. Bunun nedenleri olarak da bölgede işlenen cinayetlerdir. Yapılan cinayetler de Tapınak şövalyeleriyle ilişkilidir. Bu durumun ne kadar doğru olduğu hakkında

¹⁸⁸ Malcolm Barber, *The New Knighthood: A History of the Order Temple*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994, s. 101.

¹⁸⁹ Barber, a.g.e, s. 101.

¹⁹⁰ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Türk Tarihi Kurumu Yay., Ankara, 1992, II, 262.

bir bilgi bulunmamaktadır. Özellikle XIX. Yüzyılın yazarı Sacy gibi yazarlar tarafından dile getirilen bu bilgiler doğrulanmamıştır, bununla birlikte karşı da çıkılmamıştır. Bu benzerliklere göre iki grup arasındaki çatışmalar da büyüktür. Özellikle de Sinân'ın yöneticiliği süresi içerisinde iki grup da birbirini büyük tehdit olarak görmüşler. Hatta Haşhaşîler ile bölgedeki Haçlılar iyi ilişkilerde bulunduğu zamanlarda bile bu iki grup çatışmaya devam etmiştir. Özellikle Campbell'in belirttiği gibi, Şövalyelerin Haşhaşîlere karşı büyük bir nefret beslediği ve ilişkileri kenara bırakılıp bu grup üzerinde hâkimiyet kurulması gerektiğini düşündükleri hakkında söylentiler vardır.¹⁹¹

Misal olarak, Sinân'ın Kral Amalrik'e gönderdiği elçi grubunun geriye sağ salim dönmesi için Amalrik güçlerinden oluşan bir grubu da onlara koruma olarak tahsis eder. Ama Tapınak Şövalyelerinin içinden Tek Gözlü Walter bu grubu pusuya düşürerek elçileri öldürür. Buna çok sinirlenen Amalrik de Walter'i hapse attırmıştır. Sonra da papadan bu oluşumun dağıtılması için izin ister. Bu durum da Nizârîler ve Şövalyelerin ilişkisini Hristiyanlarla olan ilişkilerinden ayırmanın önemini vurgulamaktadır.

Bu olayın sonrasında da, Kudüs Kralı Amalrik Suriye Nizârîlerinden özür dileyip, onlarla olan ilişkisini devam etmek istediğini bildirmiştir. Ayrıca Amalrik Sinân ile dostluğunu daha da pekiştirmek için ve Sinân'ın ona yaptığı teklifi güncellemek için Haşhaşîlerin Tapınak Şövalyelerine olan ödediği harcı kendi kesesinden karşılamayı önermiştir.

Diğer taraftan Nizârîlerin de bu özrü kabul ederek ikisinin arasındaki ittifakı tekrar kurmak için yeniden görüşmelerini kabul ettiklerini bildirir. Ancak Amalrik'in bir yıl sonraki ölümü bu planı alt üst etmiştir. Eğer Amalrik'in ölmediği ya da onun vizyonuna sahip yeni bir kralın iş başına geldiği bir durumda böyle bir anlaşmanın kurulması gerçekten işten bile değildir. Nûreddîn Zengi'nin kuzey tarafından Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin de güney tarafından sıkıştırmış olduğu bu iki grup birbirine bağlanarak bu iki düşmana karşı daha güçlü bir hale gelebilirdi. Ancak bundan sonrasında da gücünü daha da arttıracak olan Tapınakçıların etkisiyle bu iki grubun yeniden bir araya gelmesi pek de mümkün olmayacaktır. Başka bir olayda Süryani Patrik Mihail'in 1042-1195 yılları arasında bölgede yaşanan olayları anlattığı Vakainamesin'de Antakya senyoru Bedawi (Raymond de Poitiers) ile Baudoin'ın ve Keysun senyoru Reynald'ın öldürülmesi zamanına dair yazdığı bölümünde olay hakkında şöyle anlatmıştır: 1461(1149) yılın ikinci Kânun ayında, Halep emiri Nûreddîn, Antakya memleketine taarruz edip bütün bölge içerisinde yağma yürüttükten sonra Yafa'yı¹⁹² muhasa etti.

¹⁹¹ Campbell, Anthony, *The Assassins of Alamut*, Lulu.com; null edition, June 26, 2008, s. 43.

¹⁹² Bugünkü Tel-Aviv kenti ile birleşen Ortaçağ'da eski bir kıyı kenti.

Bu olayın hemen ardından 1150’li yıllardan itibaren Suriye Haşhaşîlerini Hristiyanlar ile durağan bir ilişki içerisine sokacak aynı zamanda Sinân ile Selâhaddîn arasında oluşan bir saldırmazlık durumunun da ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Franklar ile Haşhaşîler arasındaki anlaşmayı destekleyecek başka bir Hristiyan kralı da tam bu dönemde iş başına gelmiştir. Bu kişi de Haşhaşîler tarafından öldürülmüş olan Kral ikinci Raymond’un yerini alan oğlu III. Raymond’dur. Bu kral bölgedeki karışıklıklara son vermek Müslümanlar ve Haşhaşîler arasındaki ilişkiyi yürütmek niyetindeydi. Kral bu konuda bölgedeki baronların ve Hospitalierlerin desteğini alsa da, ona Tapınak Şövalyeleri karşı çıkmış ve özellikle de bölgedeki saldırgan tutumlarıyla Selâhaddîn’i kendilerine düşman bilmişler.

1187 yılındaki Hittin savaşında Selâhaddîn’e mağlup olan Haçlılar bölgeyi terk etmek zorunda kalmışlar ve parçalanmış bir halde olan Hristiyan Kudüs Krallığı da bir anlamda son bulmuştur. Selâhaddîn ve Sinân’ın ölümüne kadar yine de bölgede bulunan diğer Hristiyan devletler varlığını sürdürmeye devam etmişlerdir. Bu ilişkilerin Haşhaşîler ve Hristiyanlar arasında olanlarının çok iyi devam edemediğini söyleyebiliriz. Öyle ki, bu yıllarda Haşhaşîler Hristiyan dünyasında en büyük dalgalanmayı yaratacak suikastlarını gerçekleştireceklerdir. Sonuç her ne olursa olsun, bu olaydan yakın bir süre sonra hem Selâhaddîn hem de Sinân hayatlarını kaybetmişlerdir. Böylece bölgedeki iki önemli liderin kaybını yaşattığı boşluk, Hristiyanlara yaramış ve Hristiyanlar bir süre daha bu bölgede varlıklarını sürdürebilmişler.¹⁹³

5.3.Selâhaddîn-i Eyyûbî’ye Yönelik Suikast Girişimleri

569/1174’te Nûreddîn Zengi Dimaşk’ta vefat etti. Sonra onun yerine 11 yaşındaki oğlu el-Melikü’s-Sâlih İsmâil geçti. Akabinde Suriye’deki dengeler değişmeye başlamıştı. Musul hükümdarı olan Seyfeddîn Gâzî bağımsızlığını ilan edip, el-Cezire’yi ele geçirdi. Halep ve Dimaşk yöneticileri el-Melikü’s-Sâlih’in devleti idare edecek yaşta olmadığını düşünüyorlardı. Bu sebeple İsmâil’in atabeği olabilmek için birbiriyle mücadele ediyorlardı. Fakat el-Melikü’s-Sâlih’in atabeği Halep emirlerinden olan Sadeddîn Gümüştîğ’in olmuştu. Bunun üzerine Dimaşk ve Halep yöneticileri Selâhaddîn’i Suriye’ye davet etmek mecburiyetinde kalmışlardı. Selâhaddîn bu teklif üzerine Mısır, Yemen ve Kuzey Afrika’daki yerini sağlamlaştırdı. 570 senesinin Rebbûlevvel ayında (Ekim 1174) Suriye’ye doğru yola koyuldu. Dimaşk’a sorunsuz bir şekilde yerleştikten sonra, kardeşi Tuğtîğ’in’i buraya vekil olarak bıraktı. Kendisi ordusuyla kuzey tarafına doğru yürüdü. Ba’lebek, Humus ve Hama’yı kısa bir süre içerisinde ele geçirdi. Sonra Haleb’e doğru yöneldi. Haleb’i anlaşmayla teslim

¹⁹³ Naseer Ahmed Mirza, “Alamut Bastion of Peace and Information”, (ET: 23.10.2015), s. 38.

almak istediğini Gümüştiğin'e bildirdi. Fakat Gümüştiğin teslim etmek istemedi. Halep liderleri Franklar ve Haşhaşîlerle işbirliği yaptığından uzun bir süre mücadele ettiler.¹⁹⁴

Selâhaddîn'in 577/1181 yılında Suriye'deki durumu Abbâsî halifesine bildirdiği mektubu, bu ittifakın boyutlarını işaret etmesi açısından önemlidir. Mektup, Selâhaddîn'in İslam uğruna savaştığı üç düşman grubu belirtiyor. Bu grupları da şu şekilde sıraya koymaktaydı; "İstilacı, kâfir Franklar, mülhid Haşhaşîler ve bu iki grupla hem istihbarat hem de ittifak dâhil her türlü işbirliğine giren Musul'daki Zengî emirleri." Selâhaddîn'in asıl amacı Müslüman topraklarını zorla ele geçiren Franklara karşı savaştı. Bunun için de sağlam bir siyasî birlik ve güç gerekiyordu. Selâhaddîn'in Müslümanlar arasında kurmak istediği siyasî birliğin önündeki en büyük engel de hâkimiyetine karşı koyan Musul ve Halep işbirliğiydi. Selâhaddîn Haşhaşîleri sapkın ve katil olarak tanımlıyordu. Ve onlar kendi menfaatleri için hem Franklarla hem de Selâhaddîn'e karşı olan diğer güçlerle anlaşma yapıyorlardı. Selâhaddîn'e 570/1174 yılındaki yapılan ilk suikast girişimi de böyle bir anlaşmanın sonucuydu.

Haşhaşîler Halep kuşatması sırasında Selâhaddîn'e ilk kez suikast girişiminde bulunmuşlardı. Selâhaddîn'in yöneticiliğini kabul etmek istemeyen Halep emirleri, Haleplileri diplomatik kanallarla anlaşmaya mecbur etmek istiyordu. Ama Halepliler sultanın iyi niyetini onun zayıf noktası olarak değerlendirip karşı koymaya devam etmişlerdir. Haleplilerin anlaşmayı kabul etmeyeceğini anlayan sultan, Humus ve Hama şehirlerini kısa sürede ele geçirdi. 30 Aralık 1174'te (570 3 Cemaziyelahir) Haleb'i kuşatmaya başladı. Bunun üzerine de el-Melikü's-Sâlîh'in atabeği unvanıyla Haleb'i yöneten Sadeddîn Gümüştiğin, Râşidüddin Sinân'a bir elçi gönderdi. Selâhaddîn'i öldürmesi karşılığında, ona birkaç köy ve çok miktarda para vereceğini vaat etti. Sinân bu teklifi Selâhaddîn'in menfaatleri ve daveti için potansiyel bir tehdit olarak kabul etti. Onu öldürmek için fedâîlerini gönderdi. Cemaziyelahir 570/Aralık 1174'te Selâhaddîn'in Cevşen Dağı'na kamp kurduğu esnada, oraya girmeyi başaran Nizârî fedâîler, ona suikast kurmak üzereyken Nizârî yerleşim alanlarının yakınında bulunan Ebû Kubeys Kale'sinin sahibi Nâsîhüddîn Humârtékîn farketti. Fedâîlerin bu niyetini anlayan Humârtékîn onları durdurmaya çalıştıysa da başaramadı. Humârtékîn onların hançerleriyle yaralandı. Humârtékîn'i savunmak için gelen askerler, fedâîlerin içinden birçok kişiyi öldürdüler. Bu esnada fedâîlerden birisi askerlerin içinden sıyrılıp çıktı. Elindeki hançeriyle sultanın bulunduğu otağa doğru yürüdü. Tam otağa girmek üzereyken

¹⁹⁴ Şeşen, *Kudüs Fatihî Selâhaddîn Eyyûbî*, s. 64; Ramazan Şeşen, "Eyyûbîler", *DİA*, İstanbul, 1995, XII, 20-21; Bedrettin Basuğuy, a.g.m, s. 57.

Selâhaddîn'in emir-candarı Tuğrul tarafından yakalanıp, öldürüldü. Bu şekilde Selâhaddîn Sinân'ın yaptığı ilk suikast girişiminden kurtulmuş oldu.

Selâhaddîn'e yönelik düzenlenen bu suikast girişimine dair bilgi veren tarihçilerden ebu Şâme, diğerlerinden farklı olarak planının el-Melikü's-Sâlih'in tarafından değil, yanında bulunan üst düzeydeki devlet adamları tarafından planlandığını söylemiştir. Suikaste dair sınırlı sayıda bilgi veren İbnü'l-Esir, İbnü'l-Âdim, İbn Vâsıl ise suikast kararı alan böyle bir gruptan bahsetmemişlerdir. Selâhaddîn'e suikast düzenlemesi için Sinân'a öneride bulunan kişinin Gümüşteğin olduğunu belirtmişlerdir. Tahminen bu karar suikast için Sinân'la iş birliği yapmak, bütün Halep'te bulunan devlet adamlarının ortak kararıdır. Bunu Sinân'a bildirmek de Gümüşteğin'in görevi olmuştur.

Selâhaddîn'e yapılan ilk suikast girişiminde başarısız olan Sinân, ona tekrar ikinci defa bir yıl sonra başka bir suikast girişiminde bulunmuştur. 22 Mayıs 1176 (11 Zilkade 571) yılında Selâhaddîn, Halep bölgesinin kuzey tarafında bulunan Azez kalesini kuşatma sırasında yapılan bu suikast girişimi birincisine göre daha iyi şekilde düzenlenmişti. Sinân'ın vazifelendirdiği fedâiler kendilerini gizleyerek Selâhaddîn'in kampına girmeyi ve ordusuna katılmayı başarmışlardı. Selâhaddîn, 22 Mayıs Pazar gecesinde Esedilerin reisi İzzeddîn Çavlı'nın otağında kuşatmayı yönetiyordu. Bu esnada askerlerin arasından sıyrılarak çıkan fedâilerden birisinin saldırısına uğramıştı.¹⁹⁵ Fedâî hançeriyle onun başına vurmuş, ama hançer sultanın başına değil miğferine saplanmıştı. Başından da hafif bir yara alan Selâhaddîn, suikastçının elini sıkı tutarak ölümcül bir darbe vermesine engel olmuştu. Saldırganın, sultanın boğazına doğru ikinci hamlesi de sultanın zırhı üzerine giydiği "kezâğund"¹⁹⁶ denilen giysisini yırtmış, fakat zırhı delememişti. Selâhaddîn, fedâinin saldırısına dayanırken onun imdadına da, önde gelen memlûklerden olan Seyfeddîn Yâzkûc el-Esedî yetişip gelerek suikastçıyı öldürmüştü. Hemen arkasından Selâhaddîn'e saldırmaya cesaret eden diğer fedâiler de sultanın yardımına koşan emirler tarafından öldürülmüş.

Sinân tarafından ikinci defa düzenlenen suikast girişiminden hafif yaralanarak kurtulan sultan Selâhaddîn, Azez kuşatması sırası boyunca güvenlik önlemlerini artırmıştı. Bunun için ahşaptan yaptırılmış ve daha korunaklı olan bir çadır yaptıran Selâhaddîn, çadırının kapısına yerleştirdiği hâciplerle de emniyetini sağlamak için uğraşmıştır. Ayrıca sultan bu saldırıdan sonra da bilmediği ve güvenmediği kişileri de yanına yaklaştırmamıştır.

¹⁹⁵ Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, s. 557.

¹⁹⁶ Farsça kazâkund, kezâkund, kejâkund veya kejâğund gibi sözcüklerin muharrefi olan kezâğund ipek ve pamuktan yapılan ve savaş esnasında zırhın üstüne giyilen özel bir kıyafettir.

Ebu Şâme dışındaki hiçbir tarihçi Nizârî fedâîleri tarafından düzenlenen bu suikast girişimi hakkında bilgi vermemektedir. Ebu Şâme'nin suikastla ilgili aktardığı İmadüddin el-İsfahanî, İbn Tayy ve Kadi'l-Fâil'in rivayetlerinden bir tek İbn Tayy suikaste ilişkin bilgi vermiştir. İbn Tayy'a göre, Halepliler Selâhaddîn Buza'a ve Menbic kalelerini fethederken ellerindeki kaleleri sırasıyla kaybettiklerini fark etti. Ve sultana karşı suikast girişiminde bulunma alışkanlıklarına geri döndüklerini ifade eder. Halep'lilerin ilk suikast girişimlerinde yaptıkları gibi Haşhaşîlerin önderi Sinân'a tekrardan başvurarak Selâhaddîn'i öldürmesi için ona tekrardan birçok miktarda mal vereceklerine dair söz vermişler. Bu teklif üzerine Sinân sultanı öldürmek için Azez kalesine fedâîlerden bir grubu göndermiştir.

Karamita ve Râşidüddin Sinân hakkında yazılan bir makalede, "Selâhaddîn'e yapılan bu suikast girişimlerinin esas nedeni; Nûreddîn'in vefatından sonra tahta geçen el-Melikü's-Sâlih'in Halep'teki Şîflere tanıdığı bir takım haklara bağlamaktadır." Buna göre babasının yasaklamasına rağmen, bazı Şîî ritüellerini serbest bırakan Sâlih, Halep'teki Şîflerin kendi mezheplerine göre ezan okumalarına, namazlarda besmeleyi cehren çekmelerine, cenazelerinin önünde Oniki imamın adını anmalarına ve cenaze namazını beş tekbirle kılmalarına müsaade etmişti.¹⁹⁷

Halep bölgesinin Selâhaddîn'e verilmesi halinde, kendilerine tanınan bu haklardan mahrum olacaklarını düşünen Şîîler Sâlih'in etrafına insanları toplayarak, onun lehinde propaganda yapmayı düşünmüşlerdi. Burada da Selâhaddîn'i ortadan kaldırmak istemişlerdi. Bu sebeple Sinân'a başvurmuşlardı. Yaltkaya'ya göre de, suikast planları Selâhaddîn'in kendi mezheplerine karşı asla müsamaha gösteremeyeceğini düşünen Halep'li Şîîler¹⁹⁸ tarafından kurgulanmıştı.¹⁹⁹

Sinân'ın Halep'lilerle iş birliği yapması iki tarafın da çıkarları doğrultusunda anlaşılabilir bir zemine dayanmaktaydı. Halep'lilerin teşviki, sultana karşı düzenlenen suikastların başlıca nedeni gibi görünüyordu. Fakat Sinân'ın bu işi gerçekleştirmesi için özel nedenleri de vardı. Selâhaddîn'in Mısır'da kendisi lehine tuzak kuran İsmâîlîlerle giriştiği sistemli bir tasfiye hareketi ve İsmâîlîlik propagandasını yasaklaması, Ehl'i sünnet fikirlerinin yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Medreselerin açılması ve Suriye ile Mısır'ı birleştirerek kuracağı devlet, Sinân'ın öncülüğündeki Nizârîler tarafından dikkate değer bir

¹⁹⁷ M. Şerefettin Yaltkaya'nın bu makalede Râşidüddin Sinân'ın ölümünden 135 sene sonra Ebu Firâs b. Cevşen adlı bir bâtinî tarafından yazılmış Arapça bir biyografiyi Türkçeye tercümeyle birlikte vermiştir. Bkz. M. Ş. Yaltkaya, a.g.m, 45-80; Basuğuy, a.g.m, s. 758-759.

¹⁹⁸ Yaltkaya'nın, Selâhaddîn'e düzenlenen suikastların sorumlusu olarak şîîleri göstermesi ve suikast teklifini Sinân'a ileten Gümüştekin'in ismini zikretmemesi, el-Melikü's-Sâlih ve diğer sünnî devlet adamlarını aklamaya yönelik bir değerlendirme olarak kabul edilebilir.

¹⁹⁹ Yaltkaya, a.g.m, s. 42.

tehdit olarak algılanmıştı. Bu sebepten dolayı Sinân Selâhaddîn Mısır'dayken ona karşı topluca gizli karar alan Fâtımî yandaşlarıyla beraber işbirliği yapmıştır. Sonuç olarak da Selâhaddîn Mısır'da bulunduğu zaman içerisinde Fâtımî yandaşlarıyla birlikte düzenlenen kendisine karşı bu karar nedeniyle Nûreddîn Zengi'ye bir mektup göndermiş, onun içinde kompocuların Sinân'la işbirliğine girdiğini anlatıyor. İsmâiliyye ile ilgili çalışmalar yapan Mustafa Gâlib, *Beytü'd-Da'vetil-İsmâiliyye* adlı müellifi bilinmeyen bir kitaba dayanarak, Râşidüddin Sinân'ın Kahire'ye Selâhaddîn'i tehdit etmek için Hasan el-İkrimî adındaki fedâîyi gönderdiğini, sultanın sarayına sızmayı başaran fedâînin gece saatlerinde yatağında uyuyan sultanın başucuna kanlı bir hançer bıraktığını aktarmaktadır. Diğer kaynaklarda geçmeyen bu bilgi eğer doğruysa Sinân Suriye'ye gelmeden önce de Selâhaddîn'i bir tehdit olarak gördüğünü ve ona karşı bazı hamleler yaptığını göstermektedir. Bundan başka hiçbir kaynak Selâhaddîn'e yapılan suikastlerden bahsetmemiştir.²⁰⁰

5.4. Marquis Konrad Suikastı

Marquis Konrad of Monferrat Haçlıların III. Haçlı seferinde kazandıkları başarılarında önemli bir rol oynamıştı. Kudüs Haçlı kralı I. Amalrik'in kız kardeşi İsabella ile evlendikten sonra, Kudüs krallığı üzerinde hak talep etmeye başlamıştı. Rebbiyülahir 588/28 Nisan 1192 yılında Akka'da taç giydirme töreninde, törene hazırlandığı bir sırada iki fedâînin hançeriyle öldürülmüştü. Bu Râşidüddin Sinân tarafından yapılan en son suikasttir. Frankları çok derinden etkilemiştir. Fakat burda suikast yapan kişinin tam olarak fedâîler mi ya da başkası mı olduğu hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Ebu Şâme ve İbn Vâsıl'a göre, "suikastı gerçekleştirdikten sonra sorguya çekilen iki fedâînin sogularında İngiltere kralı Richard'ı azmettirici olarak gösterdiklerini bildirirler." Selâhaddîn'in biyografisini yazan İbni Şeddad ise, "olay sırasında Sur'da bulunan sultanın elçisine dayanarak suikastın Konrad'ın iki arkadaşı tarafından yapıldığını" dile getirirse bile, azmettrici olarak İngiltere kralını işaret etmektedir. Sinân'ın özgeçmişini yazan Ebu Firas, "suikast kararının Haçlılar karşısında zor durumda olan Selâhaddîn'e yardım etmek isteyen Sinân'a ait olduğunu ifade etmektedir." İbnü'l-Esir'e göre, "suikastın planlayıcısı olarak Selâhaddîn'i göstermektedir." Selâhaddîn çok para karşılığında İngiltere kralı Richard ve Konrad'ı öldürmesini Sinân'dan istemiştir. İngiltere kralını öldürtmek istemeyen Sinân da sadece Konrad'ı rahip kılığında gönderdiği iki adamı sayesinde öldürtmüştür.²⁰¹ Çok sayıda kuşunun barınmasına sebep olan Konrad suikastının neticesinde, suikastın azmettiricisi olarak şüpheye düşen İngiltere Kralı Richard'ın

²⁰⁰ Basuğuy, a.g.e, s. 760.

²⁰¹ Yaltkaya, a.g.m, s. 60-62.

bu cinayet nedeniyle suçlu bulunarak bir süre Avusturya’da hapiste kalmasına neden olmuştur. Konrad’ın vefatından sonra İngiltere kralının yeğeni II. Henry, Konrad’ın hamile olan eşi İsabella ile evlendirip onun yerine geçmesi üzerine de suikastın Richard tarafından yapıldığına işaret etmektedir. Hakkındaki iddiaları kabul etmeyen Richard ancak kefaretle serbest bırakılmıştır. Ayrıca suikastın azmettiricisi olarak bilinen Richard’ı temize çıkarmak için de Sinân’a dayandırılan bir mektup piyasaya sürülmüştür. Anlaşılan o ki, Richard tarafından yazdırılan bu mektupta, Avrupada’ki bütün prenselere hitap edilerek Sinân, İngiltere kralının suikastla ilgisi olmadığını, suikastın bizzat kendi emri olduğunu söylemektedir. İbnü’l-Esir’in ise, “suikastın planlayıcısı olarak Selâhaddîn’i” göstermesi tarihin gerçeklerine hiç de uymamaktadır. Zira aralarında bir düşmanlık bulunmayıp İngiltere kralı ve Konrad arasında iktidar mücadelesi yaşanmaktaydı. Ayrıca Konrad Müslümanlarla anlaşma yapmak istemiş, bu nedenden de Selâhaddîn’e elçi göndermişti. Böylelikle iki taraf arasında konuşmalar başlamıştı. Bu sebepten dolayı da Selâhaddîn Konrad’ın öldürülmesinden hoşlanmamıştı. Suikastı da bir talihsizlik olarak değerlendirmişti. Suikastın yapıldığı sırada Selâhaddîn’in yanında bulunan İmâdeddîn el-İsfahani’nin olayla ilgili verdiği bilgiler de, “suikastın planlanmasında Selâhaddîn’in rolü olmadığını” kanıtlamaktadır. Konrad’ı öldüren kişinin uygunsuz bir zamana denk geldiğini söyleyen İmâdeddin, sultanın bundan hoşlanmadığını açıkça belirtmiştir. Selâhaddîn, Konrad’ın ölmesinden yaklaşık dört ay sonra, 1 Eylül 1192 yılında (21 Şaban 588) Richard ile beş yıl sürecek bir barış anlaşması imzaladı. Haçlıların elindeki toprakların çoğunu geri alan Selâhaddîn Nizârîleri de anlaşmanın içerisine katmıştır. Anlaşma sonucunda Kudüs’ü geri almak için düzenlenen III. Haçlı Seferi başarısız oldu. Suriye Nizârîleri, Haçlılar ve Selâhaddîn arasındaki karşılıklı ilişkiler de sona erdi. Selâhaddîn, Nizârîleri anlaşmaya dâhil ederek şahsiyetinin en belirgin özelliği olan adalet ve merhametini bir kez daha gözler önüne serdi. Halefleri ile Nizârîler arasında dostluğa dayalı sürecek bir ilişkinin de temelleri atılmış oldu. Selâhaddîn’in 1193’teki vefatından sonra Eyyûbî Devleti’nin başına geçen hükümdarlarla Nizârîler arasında önemli bir sorunun yaşanmaması ve Nizârîlerin Müslümanlara yönelik suikast girişimlerine son vermesi Selâhaddîn’in bu kararlar sergilediği ileri görüşlülüğün somut bir kanıtı olarak değerlendirilebilir.²⁰²

5.5. Amalrik İle Görüşmeler

Yukarıda da dediğimiz gibi Sinân’ın asıl isteği, Templierlere yıllık vergi ödemekten kurtulup Kudüs’teki Frank Krallığı’na yaklaşmasıydı. Kudüs (Jerusalem) Kralı, Fuik oğlu I.

²⁰² Basuğuy, a.g.m, s. 766.

Amalrik'e (1163-1174) elçi göndermişti. 1173'teki bu görüşmeler başarıyla neticelenmişti. Bununla birlikte Nizârîler Kudüs Kralı Amalrik'ten haracı ödemeyi kaldıracığı hakkındaki sözünü de aldılar. Doğal olarak bu gelişme Templier Haçlılarının hiç hoşuna gitmedi. Bu anlaşmanı yapıp dönerken, Nizârî kurulu Mesnil'li Walter isimindeki bir Tapınak Şovalyesi tarafından tutuklanıp öldürüldü.²⁰³ Amalrik, olay üzerine Tapınakçılara karşı cezai önlemlere girişmiş olsa da, kısa vakit içerisinde 570/1174 yılında ölmesiyle, Haçlı kaynaklarında Dağın Yaşlı Adamı olarak bilinen Sinân ile Haçlılar arasındaki görüşmeler semeresiz kalmıştır.

Sur'lu Wiiliam bu görüşmeler esnasında, Nizârî elçilerinin Suriye Nizârîlerinin hepsini Hıristiyanlığa davet ettiğini ve Amalrik'ten kendilerine Hıristiyanlığı öğretmek için bilgili din adamlarını göndermesini istediklerini anlatmaktadır. Bu olay anlatılmış bir öykü de olabilir.²⁰⁴ Belki de İsmâîlî elçisi Wiiliam'a, Hıristiyanlık inançları ve ortak dinsel görüşleri hakkında bazı açıklamalarda bulunmuştu. Sinân'ın elçileri, Hz.İsa'ya hem bir Peygamber hem de Nâlık olarak büyük bir saygı göstermiş olacaklardı.

Tanrı insanlık tarihinin başlangıcından itibaren, daima rehberliğe ihtiyacı olan insanoğluna, yol gösterici olarak bir dizi peygamber gönderirdi. Zira İsmâîlîler de buna inanırlardı. Onlar, dinlerin bir sonraki din üzerinde köprü kurarlar, ama her biri zamanla evrime uğrar düşüncesindedirlerdi.

1174'te I. Amalrik'in ölümü ve Selâhaddîn'in onların topraklarından çekilmesinden sonra, Suriye'li İsmâîlîler Franklara karşı savaşlarda Selâhaddîn'in yanında yer aldılar. Bunun nedeni, Templier'lerin İsmâîlîlere düşmanca davranıyor ve Hospitaler ise, Kudüs'ün resmi politikasından memnun değildi. Ayrıca Hospitaler şövalyelerinin 1186'da, el-Kadmus'a 13 mil mesafedeki el-Markab'da askerî garnizona saldırı düzenlediler. Bu sebeple Sinân Selâhaddîn ile anlaşma yapmak zorunda kaldı.

Sinân'ın ölümünden sonra, İsmâîlîlerle Franklar arasında ilişkileri geliştirecek yeni bir adım atıldı.²⁰⁵

5.6.Sinân Sonrası Kont Henry'nin İsmâîlîleri Ziyareti ve Batılılarla Kurulan İlişkiler

Suriye'de, Râşiduddin Sinân'ın 1193 yılında ölümü üzerine yerine İran'lı Dâî Abu Mansur b. Muhammed geçmiştir. Tyre'li William, 1186'da Kudüs yöneticisi olan Champagne Kontu Henry 1194 yılında Kehf kalesini ziyaret ettiğini söyler.

Abu Mansur b. Muhammed Henry'yi karşılamak için bir elçi gönderdi ve bu elçiyle dönüşte Kehf kalesini ziyarete davet etti. Kont Henry bu davete icabet etti. Ebu Mansur da,

²⁰³ <http://www.ismaili.net/histoire/history06/history623.html>.

²⁰⁴ Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, s. 555.

²⁰⁵ Kaygusuz, "Suriye İsmailileri ve Râşidüddin Sinân", <https://www.kizildelisultan.com>, s. 4.

buna çok sevindi. Ona birkaç kaleyi gezdirdi, sonra da onu çok yüksek kuleleri olan bir kaleye götürdü. Kalede her biri beyazlar giyinmiş İsmâilî gözcü-korumalar vardı. Ebu Mansur Kont'a onun fedâîlerinin, Hristiyanların prenslerine kıyasla daha fazla itaatkar olduklarını söyledi. Sonra bir işaret verildi. İçlerinden ikisi kendilerini kulenin tepesinden aşağı fırlattı ve o anda kulenin dibinde parçalandılar. Ebu Mansur şaşırarak Konta'a dedi ki; "Eğer arzu ederseniz, bütün fedâîlerim kendilerini aynı biçimde siperlerden aşağı atacaktırlar." Kont irkildi. Kendi hizmetçilerinden-kölelerinden bunu isteyemeyeceğini söyledi. Kont Henry'nin önünde gerçekleşen bu kurban etme gösterisinin asıl amacı şuydu; İsmâîlîlere kendilerine karşı Kont Henry'nin herhangi bir kötü niyet beslememesini istiyorlardı.

Ancak bunun tarihsel süreçte gerçekliği bilinmemektedir. Bununla birlikte Ebu Mansur, XIII. yüzyılın sonuna kadar batı kaynaklarda çok anıldı. Marino Sanudo Torsello ve Bologna'lı Francesco Pipino'nun Latin(ce) Tarihinde anlatılır: "Lubeck'li Arnold da bu olayı İsmâilizmde sadakatin bir geleneksel gösterisi" olarak dile getirmektedir. Ayrıca Georgius Elmacin (ölm. 671/1273) bu olayı yanlışlıkla Hasan b. Sabbâh'ın İran'lı İsmâîlîleri yapmış gibi nakletmiştir.

Suriye İsmâîlîlerini yönlendiren birkaç İsmâîlîlerin başındaki birkaç dâînin adları, Misyâf, Kehf ve diğer kalelerde bulunan yazıtlardan (Max van Berchem (1863-1903), bilinmektedir. Kalenin iç giriş kapısının içindeki yazıya göre, bu yapıyı Kemaleddin Hasan b. Mesud onarmıştır. Başka bir yazıt ise, 1227'de dâî Mecdüddin'e 80 000 dinar değerinde bir hediye armağan eden II. Frederrick'in elçisini kabul ettiğini söylemektedir. Dâî Siracüddin Muzaffar b. el-Hüseyn'e ait yazıtlar 1228 ile 1238 yılları arasına aittir. 1240'ta Alamut'tan atanan İran'lı Dâî olan Tacüddin Ebu'l-Futûh b. Muhammed 1249'da Misyâf'ın şehir duvarını ve güney kapısını inşa ettirdi. Bunlar Abdullah b. Ebi'l-Fazl b. Abdullah'ın kale kumandanıyken olmuştur. Orta Suriye doğumlu "Muferricu'l-Kürûb"ın yazarı Ibn Vasıl (ö.1298) da Ebu'l-Futûh ile şahsen tanışıyordu.

Bu dönemin önemli olaylarından biri de, Suriye'de baş dâî olan Tacüddin Ebu'l-Futûh b. Muhammed ve 7. Haçlı Seferini (1249-1250) yöneten Fransa Kralı Louis IX (1226-1270) arasındaki anlaşmadır. Kralın hayatını yazan Jean de Joinville (1224-1317), 1305'te tamamladığı "*Histoire de Saint Louis*" adlı eserinde, 1250 yılı içinde Akka'ya geldiğini ve Mısır'da yenildikten sonra Filistin'e geçip dört yıl kaldığını kaydetmiştir. İsmâîlî baş dâî Fransız kralına "hepsi kristalden olan çok iyi işlenmiş bir fil figürü, bir başka hayvan, zürafa heykelciği ve birkaç çeşit elma" göndermişti. Ayrıca tavla ve satranç seti yolladı. Objeleri, şekil verilmiş saf altından kliplerle özenle kristale tutturulmuş, amberden çiçeklerle bolca

süsletmişti. Bunlar haricinde bir gömlek ve bir yüzük de hediye etmişti. İsmailî elçiler krala şunları söyledi:

“Efendimiz, biz baş dâîmiz tarafından gönderildik. O, kendi vücuduna en yakın giysi parçası gömlek olduğu için, gömleğini bir armağan ya da simge olarak size gönderdiğini, bununla çok büyük muhabbet duyduğu bir kral olduğunuzu bildiriyor. Kendisinin en arzu ettiği şey incelik ve terbiyedir; ve buna ilişkin daha fazla güven için, işte size gönderdiği saf altından kendi yüzüğü! Onun üzerine ismi kazınmıştır. İmamımız bu yüzükle size değer veriyor ve anlamalısınız ki, bununla onun elinin parmaklarından biri oluyorsunuz...”

İsmâilî elçiler kraldan ya kendilerine vergi ödemesini istediler. Ya da Templier ve Hospitalier şövalyelerine ödenen verginin iptal edilmesini rica ettiler. Ama Fransız kralı, tüm bu isteklere cevap vermedi.

Kral Saint Louis İsmâîlilerle yakın temaslarda bulunmak istiyordu. Kral Saint Louis bu barış girişimi üzerine, İsmâîli baş dâîsine armağanlarla birlikte kendi elçilik heyetini göndererek yanıt verdi. Bu Frank heyeti içerisinde Arapça bilen Yves de Breton adında bir rahip de bulunuyordu. İsmâîli baş dâî'si Tacuddin Ebu'l-Futûh ile Misyâf'ta toplandıkları sırada, Yves İsmâîlilik hakkında uzunca konuştu. Konuşma sonrasında krala Breton'lu Yves de rapor verdi. Bu rapor şöyleydi; “İsmâîli inançlarını saçma, inanılmaz ve temelsizdir.” diyerek içeriğiyle yalan yanlış bir rapor verdi.²⁰⁶

²⁰⁶ Kaygusuz, a.g.m, s. 5-6.

SONUÇ

Eyyübîler Devleti 1175-1250 yılları arasında Orta Doğu ve Mısır'da hüküm sürmüş olan Türk devletidir. Devlet'in kurucusu da Selâhaddîn-i Eyyûbî'dir. 1175'te Fâtımî sultanının ölmesiyle beraber Mısır'da bağımsızlığını ilan etmiştir. Ondan bir süre sonra Suriye, Yemen ve Güneydoğu Anadolu'yu ele geçirmiştir. 1187 yılında ise Kudüs'ü alarak III. Haçlı Seferinin düzenlemesine sebep olmuştur.

Aslında bu Haçlılarla olan savaş İmadüddin Zengi'yle başlamıştır. Ondan sonra da onun oğlu Nûreddîn başarıyla devam ettirmiştir. Zengi'lerin bünyesinde faaliyet göstermiş olan Eyyübîler i zamanda önemli işleri başarmaya başlamıştır. Mısır Seferlerinden sonra Selâhaddîn Eyyûbî açığa çıkmıştır.

Selâhaddîn gerek Nûreddîn'in buyruğu altında gerekse kendisi bağımsız olarak Haçlılara karşı yalnız savaşmıştır. Çünkü hem Bağdat Halifeliği hem de Müslümanlar tarafından yeterince destek görmemiştir. Selâhaddîn-i Eyyûbî Nûreddîn'in vefatından sonra dağılmakta olan İslâm Dünyasını bir arada toplamak için yaklaşık 10 yıl civarında Müslüman rakipleriyle de mücadele etmek zorunda kalmıştır. Halep, Musul Haçlılarla ve Haşhaşîler ile ilişki içinde olması, Selâhaddîn Eyyûbî'yi Haçlılarla etkili bir mücadeleden alıkoymuş olsa da önce Halep, ondan sonra Musul'un hâkimiyet altına alınması, sultanın cihadına en büyük katkıyı sağlamıştır.

Bu şekilde Eyyûbî Devleti tarih sahnesinde Selâhaddîn'in ölümünden sonra gücünü kaybederek, 1252 senesinde Memlükler tarafından yıkılmasına kadar devam etmiştir.

İsmâîlîlik, beşinci imam Ca'fer es-Sâdık'ın vefatından sonra onun yerine gelecek imamın, Sâdık'ın hangi oğlu olacağı hakkındaki tartışmalarda neticesinde gelişen bölünme sonucundan dolayı doğmuştur. Bunun neticesinde bir grup İsmâîl b. Ca'fer'i seçerken başkası da Musa b. Ca'fer'i seçmiştir. İsmâîlî seçenler İsmâîlîler Musa'yı seçenler de Oniki İmamcılar olarak isimlendirilmişlerdir. Oniki İmamcılar, Bağdat'taki Sünnî otoriteyle barışık ve kentli bir görünüm arz ederken, İsmâîlîlik ise daha çok kırsalda ve kendi hoşnutsuzlar arasında yayılmıştır. İsmâîlîliğin tarih sahnesine çıkması ilk olarak Karmati hareketiyle olmuştur. Bu hareketin devamı olarak doğmuş olan Fâtımî devletiyle de zirveye ulaşmıştır. Fâtımî halifesi olan el-Müstansır'ın vefatı üzerine İsmâîlîlik Müsta'lîlik ve Nizârîlik olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu bölünmeden sonra da Nizârîlik Fâtımîler'den ayrılarak İran'da Hasan Sabbâh'ın liderliği altında kendi bağımsız Nizârî örgütlemesini kurmuştur.

Nizârî İsmâîlîleri Hasan Sabbâh'ın yöneticiliği altında uzun yıllar Selçuklu topraklarında varlığını sürdürmüştür. Hasan Sabbâh tarafından gelişen Nizârî İsmâîlî öğretisi "Ta'lim" öğretisini esas almaktadır. Fâtımî halifeliğinden aşarak ve yeni tavsiyelerde

bulunarak “Davet-i Cedide” altında birleşerek gelişmiştir. Nizârielerde imâmet anlayışı çok önemlidir. Hasan Sabbâh’a göre, Ta’lim öğrenimi imama bağlıdır, bilgileri imam tarafından öğrenecektir. Bunlar imam anlayışıyla İslâm’ın gerektiği ibadetlere yeni anlamlar da katmışlardır.

Tez çalımızda Ortaçağ’da çoğunlukla Batılı kaynaklarda Haşahşiler olarak isimlendirilen grubun varlıklarını sürdürdükleri dönemde Hristiyanlar ile ilişkilerini ve Sünnilerle ilişkilerini incelemek amacıyla yazılmıştır. Bunun neticesinde iki grubun arasında önemli etkileşimler meydana gelmiş ve önemli kültür alışverişinde bulunmuştur. Ve bunun dışında Haşahşiler Sünnilerle çatışmaya girdikleri gibi, bölgedeki Hristiyanlarla da birçok kez karşı karşıya gelmiştir. Bu sebeple iki grup bazen dostane, bazen de çatışma içinde geçen ilişkiye sahip olmuşlar.

Birbirleriyle 1100’lü yılların başında tanışan Haçlılarla Haşahşiler hiçbir zaman birbirini kolayca tanıyamamıştır. Birbiriyle olan iki taraflı ilişkileriyle Haşahşilerin lideri Râşidüddin zamanına kadar gelmişlerdir. Sinân dönemindeki iki grup arasındaki ilişkilerin yoğunluğu hat safhaya da ulaşmıştır denilebilir. Özellikle Hristiyan tarihçileri Sinân ve Haşahşileri tanıdıkça hikâyelerini ileriki nesillere taşımaya gayret etmişler. Kesinlikle Haşahşilerin askeri teşkilatından dini ritüellerine kadar orijinal yapıda olması buna sebep olmuştur.

Haşahşiler ile Hristiyanların etkileşim içerisinde olduğu dönem ve coğrafya birçok aktörün de bu ilişkileri içerisinde yer bulmasına neden olmuştur. İlişkilerin kronolojik anlatımında bu aktörlerden hali çok kez bahsedilmiş ve onların bu sürece etkileri tartışılmıştır. Daha önce yukarıda bahsettiğimiz farklı dönemlerdeki farklı ilişkiler bazı aktörlerin uyguladığı politikaların sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu olaylar ikinci bölümde ele alınmıştır. Örnek olarak Râşidüddin Sinân’ın II. Hasan dönemindeki değişimler bu ilişkileri açıklamaya sebep olmuştur. Suriye Nizârîler, Râşidüddin Sinân ile tarihlerinde yeni bir döneme girmişlerdir. Basra’da büyüyen ve burada eğitimini tamamladıktan sonra Nizârî İsmâilîliğini kabul etmiş ve Alamut’a giderek burada Alamut efendisi II. Hasan ile eğitim görmüş olan Râşidüddin Sinân Alamut’ta askerî eğitim ve İran İsmâilîlerinin propaganda taktiklerini öğrendikten sonra II. Hasan tarafından onun yeni doktrini yani kıyameti ilan etmesi haberini etrafa yaymak için 1162 yılında Suriye bölgesine kıyamet ilanının hücceti olarak gönderilmiştir. Nureddin Mahmud b.Zengî’nin hâkimiyetindeki Musul, Rakka ve Halep üzerinden gizlice Suriye’ye geçen Râşidüddin Sinân sonunda Cebel-i Behrâ’daki en güçlü Nizârî kalesi olan Kehf Kalesi’ne ulaşmış ve Suriye Nizârî İsmâilîlerinin liderliğine getirilmiştir. Râşidüddin Sinân, Suriye bölgesinde hâkimiyete geçer geçmez ilk iş olarak

bölgeyi tahkim edip Rusâve ve Havâbî kalelerini eski hâline getirtip, Tapınak Şövalyelerinin yönetiminde bulunan Uleyke'yi sınırları içerisine almıştır. Aynı zamanda başta Mesyaf, Kehf ve Kadmus olmak üzere Nizârî kaleleri arasında gidip gelerek Nizârî İsmâîlîleri arasında çıkan anlaşmazlıkları çözerken Haçlılara karşı zayıf düşmüş Nusayrîlerin elinde bulunan kaleleri savaşmadan ele geçirmiştir. Râşidüddin Sinân Vâdiluyûn bölgesini ele geçirip, yandaşlarını kışkırtıp kullanmak amacıyla birer cennet hâlinde imar ettiği bu yerlerdeki faaliyetleri ona kötü bir şöhret kazandırmıştır. Râşidüddin Sinan'ın imamlık iddiası ile Şii akımlar çerçevesinde değişmeye başlayan Suriye İsmâîlîği, Nusayrîlikte de bulunan İsmâîlî yorumuna dayalı tasavvuf, tenasüh, hulul nazariyesine, gizlilik, zahîr ve bâtın anlayışı vb. ortak noktalarda birleşmiştir.

Yine olayların kronolojisi Halep Atabey, Konrad, Selâhaddîn-i Eyyûbî veya İmadeddîn Zengi, Nûreddîn Zengi gibi siyasi aktörlerin de bu dönemdeki önemlerini ortaya koymuştur.

Sonuç olarak uzun yıllar dini açıdan gelişen daha sonrasında da siyasi kimlik kazanan Nizârî İsmâîlîleri Hasan Sabbâh ve daha sonraki halefleri tarafından organize edilen Nizârî kolu İslâm Tarihinde önemli bir konuma sahip olmuştur. Bununla beraber geçmişten günümüze kadar tartışma konusu olmuştur. Özellikle de Alamut kalesi, fedâîler tarafından yapılan suikast girişimleri, kaynaklarda bahsedilmeyen ama eserlerde anlatılan cennet bahçesi hikâyeleri, onların öğretileri ve gizlilikleri, propaganda yaptığındaki kullanan usülleri, teşkilat yapıları, Suriye ve civar bölgelere yayılan politikaları çeşitli yollarla ele geçirdikleri kaleleri İslâm Tarihi ve Mezhepler Tarihi açısından önemli olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

- ATICI, Ayşe Arayancan, “Nizârî-İsmâîlîleri'nin Gelir Kaynakları”, *Turkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, ss, 231-245.
- , “Suriye Bölgesinde İki İnanç Hareketi: Nizârî İsmâîlîleri ve Nusayrilik”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi*, 2010, Sayı: 54, ss 183-198.
- , *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Bâtınî Hareketi (Hasan Sabbâh ile İlk Halefleri ve İran Nizârî İsmâîlîleri) 1090-1257*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005.
- AVCU, Ali, *Karmatiliğin Doğuşu ve Gelişim Süreci*, Cumhuriyet Üniversitesi Yay., No:124, Sivas, 2011.
- BARBER, Malcolm, *The New Knighthood: of History of the Order Temple*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- BASUĞUY, Bedrettin, “Salahaddîn-i Eyyûbî ve Râşidüddin Sinân: Nizârî Fedâîler ve Suikastlar”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, Kasım, 2017, Sayı: 2, ss, 747-770.
- CAMPBELL, Anthony, *The Assassins of Alamut*, Lulu.com: null edition, June 26, 2008.
- ÇAĞATAY, Neşet, “Fâtımîler Devletinin Kuruluşu ve Akıdeleri”, *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1959, VII, 63-77.
- DAFTARY, Farhad, “Râşidüddin Sinân el-İsmâîlî”, *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIV, 467-468.
- , *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, Çev: Erdal Toprak, Doruk Yay., Ankara, 2002.
- , *Muhaliğ İslâm'ın 1400 Yılı: İsmaililer Tarih ve Kuram*, Çev; Ercüment Özkaya, Rastlantı Yay., Ankara, 2001.
- DUMASIA, Naoroji. M. *The Aga Khan and His Ancestors*, Bombay, 1939.
- DURMUŞ, Nuray, “Tarihte Haşhaşîlerin Yeri ve Alamut”, *Araştırma Yazısı*, oncevatan.com.tr, 21 Şubat, 2016, s, 1-5.
- EŞ-ŞEHRİSTÂNÎ, Muhammed Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihal: Dinler ve ezhepler Tarihi*, Çev; Mustafa Öz, Kabalcı Yay., İzmir, 2006.
- , *el-Milel ve'n-Nihal: İslâm Mezhepleri*, terc: Mustafa Öz, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005.
- FIĞLALI, Ethem Ruhî, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, Selçuk Yay., Ankara, 1986.
- GAZÂLÎ, İmam, *Bâtınîliğin İçyüzü (Fedaihu'l-Bâtıniyye/El-Mustahzirî)*, Çev: Avni İlhan, Türkiye Diyanet Vakfı Yay./94, Ankara, 1993.
- GÜL, Muammer, “Önasya'da Bir Türk Devleti Eyyûbîler (1175-1250)”, *Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi/Türkiye*, ss. 78-85.

- GÜMÜŞOĞLU, Hasan, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Kayhan Yay., İstanbul, 2014.
- HODGSON G. S. Marshal, *The Order Of Assassins: The Struggle of The Early Nizârî İsmâ'îlis Against The İslamic World*, University of Chicago Committee on Social Thought, Mouton &Co, s-Gravenhage, 1955.
- İBNİ Cübeyr, *Endülüsten Kutsal Topraklara*, Çev: İsmail Güler, Selenge Yay., İstanbul, 2019.
- İBNÜ'L-'Adîm, *Buğyat at-Talab fi Târih Halab*, thk. Sâmi ed-Dehhân, el-Ma'hedü'l-Frensî bi Dmaşk, Dimaşk, 1968.
- İBNÜ'L-Esir, *İslam Tarihi: el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, Çev: Abdülkerim Özaydın, Bahar Yay., İstanbul, 1987.
- İLHAN, Avni, Öz, Mustafa, "İmâmet", *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, 201-203.
- KAYA, Pınar, "Bâtınîlerin Ortaya Çıkışı Temel Düşünce Yapıları ve Büyük Selçuklu Devleti'nin Kuruluş Yıllarında ve Sultan Alp Arslan Zamanındaki İlk Faaliyetleri", *Tarih Okulu Degisi (TOD)*, 2014, Eylül, Yıl; 7, Sayı: XIX, 289-305.
- KAYGUSUZ, İsmail, "Suriye İsmailileri ve Râşidüddin Sinân" /<http://www.kızıldelisultan.com>, s, 1-12.
- KELEŞ, Nevzat, "Bâtınîlerin Selçuklu Devlet Adamlarına Yönelik Suikast Faaliyetleri", *Prof. Dr. Gulçin Çandalıoğlu'na 75 Yaş Armağanı*, 10.03.2017, ss. 155-176.
- LEWIS, Bernard, "Kamal ad-Din's Biography of Rashid al-Dîn Sinân", *Arabica*, XIII, 225-267.
- , "Saladdin and the Assassins", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies University of London*, XV, 1953, s, 239-245.
- , *Alamut Kalesi ve Hasan el-Sabbâh*, Nokta Yay., İstanbul, 2012.
- , *Haşhaşiler: İslâm'da Radikal Bir Tarikat*, Çev: Kemal Sarısözen, Kapı Yay., İstanbul, 2004.
- , *Haşişiler: Ortaçağ İslam Dünyasında Terörizm ve Siyaset*, Çev: Ali Aktan, Sebil Yay., İstanbul, 1999.
- MİRZA, Naseeh Ahmed, "Alamut Bastion of Peace and İnformation", (ET: 23.10.2015), s, 38.
- NANCİ, Azim, *The Nizârî İsmâ'îli Tradition in the İndo-Pakistan Subcontinent*, Delmar, 1978.
- OFLAZ, Abdulhalim, "Eyyübî Ailesinin İlk Dönem Tarihleri", *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, Sayı/No: 7, Nisan, 2016, ss. 37-60.
- ONAT, Hasan, "Şîf İmâmet Nazariyesi", *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXII, 89-110.

- ÖZ, Mustafa, “Ağa Han”, *DİA*, İstanbul, 1988, I, 453-455.
- , “İsmâiliyye Mezhebi”, *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîlik Sempozyumu, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı*, İstanbul, 13-15 Şubat, 1993, ss, 605-645.
- , “Nizâriyye: İsmâiliyye Mezhebinin Günümüze Kadar Gelen En Önemli Kolu”, *DİA*, İstanbul, 2007, XXXII, 200-201.
- , “Şîa”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX, 111-114.
- ÖZ, Mustafa, Muhammed eş-Şek’a Mustafa, “İsmâiliyye”, *DİA*, İstanbul, 2001, XXIII, 128-133.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Hasan sabbâh: İran’da Nizârî Devleti’nin Kurucusu (1090-1124)”, *DİA*, İstanbul, 1997, XVI, 347-350.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Melikşah; Büyük Selçuklu Hükümdarı (1072-1092)”, *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 54-57.
- ÖZMENLİ, Mehmet, *Emevîler(Ortaçağ Tarihi)*, İstanbul, 2016.
- PHİLİP K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, Çev; Salih Tuğ, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1989.
- RUNCİMAN, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi: Akkan Krallığı ve daha sonraki Haçlı Seferleri*, I-III, Çev: Fikret Işıltan, TTK Yay., Ankara, 1986.
- SÖYLEMEZ, Mahfuz, *Emevîler(İslam Tarihi El Kitabı)*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2014.
- ŞEŞEN, Ramazan, “Eyyûbiler”, *DİA*, İstanbul, XII, 20-30.
- , *Selâhaddîn Devrinde Eyyûbiler Devleti*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1983.
- , *Selâhaddîn Eyyûbî ve Devlet*, Çağ Yay., İstanbul, 1987.
- TAMİR, Arif, “Furu’uş-Şecereti’l-İsmâ’iliyye el-İmâmiyye,” *el-Maşrik*, 51(1975), s, 597-598.
- TAMİR, Arif, “Sinan Rashid al-Din”, *al-Adib*, Mayıs, 1953, s, 55.
- , “Sinan wa Salah al-Din...”, s, 43-44.
- TAN, Muzaffer, “Erken Dönem İsmaililik ve Temel Görüşleri”, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl:13, Sayı: 39, Bahar, 2009, ss, 73-86.
- , “Tarihsel Süreçte İsmaililik ve Yaşadığı Farklılaşmalar”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17:2, 2012, ss, 111-145.
- TÜRKOĞLU, Enes, *Hasan Sabbah Alamut Kalesi ve Cennet Fedailerini*, Tutku Yay., Ankara, 2015.
- ÜSAME İbn Munkız, *İbretler Kitabı; Kitabu’l-İ’tibar*, Çev: Yusuf Ziya Cömert, Kitabevi Yay., İstanbul, 2008.

W.HEYD, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, Enver Ziya Karal, TTK Yay., Ankara, 1975.

YAZICI, Tahsin, “Fedâî”, *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 53.

YILDIZ, Hakkı Dursun, “Abbâsîler”, *DİA*, İstanbul, 1988, I, 31-48.

-----, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, VI, Çağ Yay., İstanbul, 1987.

YİĞİT, İsmail, “Emevîler”, *DİA*, İstanbul, 1995, XI, 87-104.

Elektronik Kaynaklar

[http://tr.wikipedia.org>wiki>Hařhařiler](http://tr.wikipedia.org/wiki/Hařhařiler)

[http://assassinscreedwikia.com/wiki/Rashid ad-Din Sinan.](http://assassinscreedwikia.com/wiki/Rashid_ad-Din_Sinan)

[http://tr.wikipedia.org>Misyaf>Kalesi](http://tr.wikipedia.org/wiki/Misyaf/Kalesi)

[http://www.ismaili.net/histoire/history06/history623.html.](http://www.ismaili.net/histoire/history06/history623.html)

[http://www.alamut.com/subj/ideologies/alamut/mirza-Sinan.html.](http://www.alamut.com/subj/ideologies/alamut/mirza-Sinan.html)

[http://www.encyclopedia.com/history/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/sinan-rashid-al-din.](http://www.encyclopedia.com/history/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/sinan-rashid-al-din)